ŞADİYE OSMANOĞLU

SULTAN ABDÜLHAMİD'İN KIZI

•

HAYATIMIN ACI VE TATLI GÜNLERİ

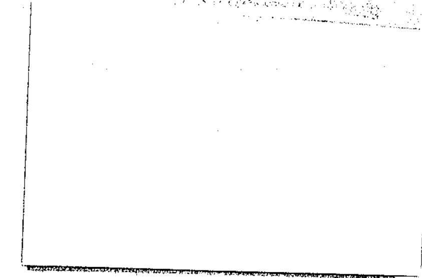

BEDİR YAYINEVİ

Şâdiye Osmanoğlu

(Sultan Abdülhamid'in Kızı)

Hayatımın Acı ve Tatlı Günleri

BEDİR YAYINLARI
Posta Kutusu 1060
İ S T A N B U L

1966

Bedir Yayınları No. 43

Dizgi : M. Şevket Eygi Matbaası

Baskı : May Yayınları Matbaası

Pederim, merhûm cennetmekân Sultan Abdülhamidi Sanî Hazretlerinin saltanatının son yıllarında çekilmiş bir fotoğrafı.

BAŞLARKEN

Hususî hayatımı bir çok defalar yazmak istedim. Fakat, nedense buna şimdiye kadar muvaffak olamamıştım.

Mühim devirler gördüm, geçirdim. En son, mecburî olarak yaptığım Amerika seyahati ve Kaliforniya'nın güzel güneşi, ilk defa bu yazıları yazmak ihtiyacını kalbimde uyandırdı. Orada bütün hayatım; vatanım, babam, mâzim, tatlı ve acı günler gözlerimin önünde canlandı. Amerika güneşinin lâtif ışınları, portakal ağaçlarının içimi dolduran renkleri, yeşil uçsuz - bucaksız çimenler, ifâde edilmez bir yalnızlığın içine beni itiyorlardı. Allahın, insanları mes'ud etmek için yarattığı bir tabiatın ortasına gelmiştim; fakat ömrümün uzun ve yaşanmış bitmiş yılları, sevgileri, acıları, vefatları beni hep vatanıma, Boğazın mavi sularına, onu çevreleyen o mağmum yeşilliklerine çekiyordu. Gözlerim, Kaliforniya'nın bu bambaşka saadet dolu tabiat sahnesinin üzerinde âvâre dolaşırken, ruhum vatanımda idi.

Memleketimden beni ayıran uzun yıllar ömrümün büyük kısmını doldurmuştur. Cenâb-ı Hakk'ın kullarına nâdiren ihsan ettiği tabiat-ı şiiriyeden mahrum yaratılmış olmama rağmen, ayrı düştüğüm şeylerin sevgisi, bana kendilerini bu «Hâtıralar» içinde imdadıma yetiştirdi. Onları yazarken yeniden yaşadım, yalnızlığımı unuttum.

Yaşım kemâle gelmişti, ömrümün son günlerini idrâk ediyordum. Fakat gurbet yollarına benimle birlikte, henüz üç yaşında mini mini bir çocuk olarak düşmüş kızım, belki bu gurbetten artık kurtulamıyacaktır. Benim gibi, onun da bir gün ardımdan o büyük yalnızlığa düşmesi mukadderdir. «Hâtıralarım» ona kim olduğumu, nereden geldiğimi, nerede yaşadığımı anlamaya ve ayrı düştüğü vatanını düşünmeye ve sevmeye yardım edecektir.

Siyasî hâtıralarım da vardır. Ama, ben şimdilik şahıslardan bahsetmek istemiyorum; yalnız kendime âit olanları yazmakla iktifa edeceğim.

Babamın saltanatta bulunduğu devrede, hududsuz derecede mes'ud ve kalbi müsterih bir genç idim. Sarayın an'aneleri, ihtişamı ve onun büyük servetleri ile beraber resmî bir takım seremonileri vardır ki, bunlardan dâima hoşnutsuzluk duyduğumu itiraf etmek isterim.

Çocukluğumdan beri sâdeliği, samimiyet ve ciddiyeti çok severim. Gayet hassas ve uysal bir ruhum vardır. İzzet-i nefsim beni her yerde müdafaa eder.

Babam gayet dindardı. Benim de hayatta esas desteğim, îmanım ve itikadımdır. İnsan garib bir mahlûktur. Ona yaşama arzusunu ve ebedî saadeti veren itikadıdır. Yoksa, maddî kuvvet değildir. Dünyada hiç bir şeyden korkmadım, çünkü vicdanım dâima müsterihti. Huzurla dolu idim. Karşılıklı samimiyet ve sevgi, müzik ve hürriyetim en sevdiğim şeylerdir. Kanaatim odur ki, dünyada şan, şeref, servet ve ihtişam, hepsi hayat için derin bir boşluktan, hattâ fazla bir yorgunluktan ibârettir. Çünkü, ne sarayda ihtişamla geçirdiğim günler ve ne de Selânik'te babamla birlikte büyük ihtiyaçlar içinde bulunduğum zamanlar, üzerimde büyük bir tesir yapmadı. Babamın şefkati ve varlığı o ihtiyaçları hissettirmiyordu. Ben, babamı, hiç bir zaman padişah olduğu için sevmedim. Hayatımın baharında, kalbimin bütün mevcudiyeti ile ve derin bir aşkla babamı sevdim. O sevgidir ki, işte bana bunları yazmak hissini veriyor.

İnkılâp esnasında, babama aşırı derecede haksız ve ağır isnatlar yapıldı. Bu da benim kalbimde dâima bir ukde olarak kalmıştır. Evlâdı olmak itibâriyle, babamı benim kadar yakından tanıyacak hariçten bir kimseyi kabûl edemiyorum. Saltanatı devrinde, şahsî menfaatleri için, babamın etrafında ve onun bilgisi dışında bâzı hâdiselere sebep olanlar vardır. Vak'alar olmuştur. Fakat, onlardan babam, dînim ve nâmusum üzerine kasem ederim ki, günahsızdır. Babam kadar mu'tekid, babam kadar munis, babam kadar uzağı gören ve onun kadar yüksek vicdanlı insan azdır. Babamın aczinden değil, fakat tabiatındaki mülâyemetten istifâde eden maiyetindeki bâzı zevat, onun hakkındaki asılsız şayialara sebep oldular.

Maksadım, bu vesile ile, melek hasletindeki babamın bâzı hususiyetlerini de kendi hâtıralarım içinde kaydetmektir. Babam, idam ettirmek ve zâlimâne hareketlerde bulunmak gibi hiç bir kötü davranışı kat'iyen irtikâb etmemiştir. Bu gibi cezalara mâruz kalmış kimseler varsa, bu onun

mâlûmatı dahilinde olmamıştır. Söylenen ve yayınlanan yakışıksız sözler ise, bugün az - çok tebeyyün eden hakikatlerle tekzibe uğramıştır (1).

Ona isnat olunan kötülüklerin bin türlü fazlasını, ondan sonra gelenler icra ettikleri için, halkın nazarında bu hakikatler daha kolay ortaya çıkmıştır. Zâten asılsız şayialar ne zaman olsa hakikati karşılarında bulurlar.

ŞADİYE OSMANOĞLU
(Sultan 2 ci Abdülhamid'in kızı)

NÂŞİRİN BİR KAÇ SÖZÜ

Bir zamanlar bütün İslâm'ların halifesi ve Türk'lerin hakanı olan yakın tarihimizin büyük sîması merhûm Sultan 2 nci Abdülhamid Han'ın muhterem kerîmesi Şadiye Sultan'ın hâtıralarını basmak, benim için müstesnâ bir şeref teşkil etmektedir.

Bu hâtırat ne siyasî bir tezin müdafaasını yapmak, ne haksız tecâvüzlere cevap vermek, ne de yüz kızartıcı iftira ve ihanetlere karşılık olmak üzere kaleme alınmıştır.

Yazar, bu büyük zâtın kızı olmak sıfatiyle, onun harîminde görüp işittiklerinin hiç olmazsa bir nebzesini tarihe mal etmek emeliyle şu perakende hâtıraları toplamış, bunlara ilâveten sürgün yıllarında başından geçenleri de kısaca hikâye etmiştir.

Şâdiye Sultan, hâlen İstanbul'daki mütevâzi ikâmetgâhında, sarayda geçen debdebeli gençlik yıllarının ve onu takibeden uzun sürgün ve ızdırap günlerinin hâtıralariyle başbaşa yaşamakta ve Türk milletinin huzur, refah ve saadeti için dua etmektedir.

M. Şevket EYGİ
Bedir Yayınevi Sahibi

(1) Tarih Kurumu tarafından yayınlanan 1949 baskılı «GÖRÜP İŞİTTİKLERİM» isimli Sultan Reşad ve Vahdettin'in mabeyn baş kâtipliklerini yapmış A. FUAT'ın hâtıralarında, bilhassa «Zâten Talât paşa da Abdülhamid'in 31 Mart vak'asında methali olmadığını bana bir çok defalar söylemiştir» (Sah. 49). şeklindeki açıklamaları bunu kuvvetli bir şekilde teyit etmektedir.

Hayatımın Acı ve Tatlı Günleri

BABAM ve SARAY

Şüphesiz, gözlerimi hayata sarayda açtım. Babam Sultan 2 ci Abdülhamid Han idi. En eski hâtıram, daha doğrusu çocukluğuma âit zihnimde kalan ilk şeyler, bu iki muhteşem hayâlden ibârettir «Babam ve Saray».

Tahsilime sekiz yaşında başladım. Hayatıma âit bilgilerin, bundan sonra hafızamda daha çok yer ettiğini ve geliştikçe de çoğaldığını şimdi gayet iyi anlıyorum.

Hayatımın ilk muhtevası olarak, babam ve onun tatlı okşayışlarından başka, hiç bir şeyi gözlerimin önüne getiremiyorum.

Şahsiyetimin hamuru, onların hararetiyle ifâdesini kazanmıştır dersem; babamın üzerimdeki tesirini, en iyi bir şekilde dile getirmiş olacağım sanıyorum. Babamı anlatmak, benim için zevklerin en büyüğüdür.

Dolmabahçe Sarayında, Muayede Salonu adını taşıyan büyük ve geniş bir dâire vardı. Babamın tahtı burada idi. Altından yapılmış, elmas, zümrüt ve yâkutlarla gayet san'atkârane

bir şekilde süslenmişti. Elma büyüklüğünde, yeryüzünde emsâli bulunmayan, bir tek zümrüt tahtın en ziyâde, gözü olan parçasını teşkil ederdi.

Bu tahtın hakîkî değerini kimse tâyin edememiştir. Bütün cedleri gibi, babam da bu taht'ta otururdu.

İpek zemin üzerine «ALLAH, MUHAMMED ve KELİME-İ TEVHİD» yazıları işlenmiş, ittihat ve îmanımızın temellerini ihtiva eden bu mukaddes alâmet, babamın yanında devrin en yaşlı, en büyük askeri ve mücahidinin elinde ihtiramla tutulurdu.

Plevne Kahramanı Gazi Osman Paşa ve Serasker Rıza Paşa gibi mühim şahsiyetler, Hilâfetin bu mukaddes alâmetini, babamın tahtı yanında, taşımak mertebesini ihraz edenler arasındadır.

Taht salonunda yapılan merasimler, bilhassa tebrik törenleri muhteşem olurdu, bunlar öyle ulvî birer tablodurlar ki, hatırladığım vakit, heyecanlarını bütün râşeleriyle, aynen duyarım.

Salonun çok yüksek ve büyük bir kubbesi vardı, en ufak bir fısıltıyı büyültecek kabiliyette idi. Kıymetli yol halılariyle döşenmiş zeminde, ne kadar yavaş yürünse ayak sesleri, bu kubbeden duyulurdu, çok aşağılara kadar sarkan, büyük ve süslü meşhur âvizesi, salonda bulunan herkesin hayranlığını uzun uzun üzerine çekerdi. Işıklar yandığı vakit, âvizenin kristallerinden etrafa yayılan büyük bir aydınlık, bilhassa, babamın sırmalarına, nişanlarına ve tahtının elmaslarına, gözleri kamaştıran bir parlaklık verirdi.

Tebrikât için devletin ve yabancı devletlerin erkânı salonda tahsis edilen yerlerini alırlardı. Babam, tahtının önüne gelir durur ve merasim başlardı.

Şeyh-ül-İslâm başta olmak üzere ûlema ve meşayih, sırma püskülleri yandan sarkan sarıkları ve beyaz maşlahlarından ibâret resmî kıyafetleriyle, tekrar tekrar intizamla tahta yak-

Merhûm Pederimin zaman-ı saltanatında en çok kullanılan posta kartlarından biri. [Altında Türkçe ve Fransızca : «Yaşasın Sultan Abdülhamid» yazılıdır.]

laşırlar, dînimizin mukaddes alâmetini eğilerek öperler ve geri çekilirlerdi.

Babam, ûlema sınıfının tebriklerini ayakta kabûl ederdi, beşuş ve mütebessim bir çehre ile herkese bir kaç söz söylerdi.

Ûlemayı, pâyitahtaki hristiyan ve musevî dinlerinin temsilcileri, - patrik, piskopos ve hahamlar -, üniformalarını giymiş oldukları halde, tâkip ederlerdi. Babam onları da ayni sûretle, ûlemayı kabûl ettiği gibi ayakta kabûl ederdi.

Daha sonra, sefirler, memurlar, yâverler, askerler, bendegân ve en nihayet yabancı sefaret hey'etleri tebriklere katılırlardı. Sefaret hey'etlerine mensup zevatın zevceleri, Osmanlı tâbiri ile «madamları», salonun bir köşesine alınırlardı, merasimi yalnız oradan seyrederlerdi, fakat bilâhare sûreti mahsusada kabûl ve kendilerine iltifat edilirdi.

Hanedân mensupları, amcalarım ve kardeşlerim önde, hemşire ve halalarımın zevcleri (dâmadlar) ikinci sırayı teşkil etmek üzere, merasim süresince tahtın arkasında ayakta dururlardı. En son onlar da, teker teker tahtın önüne gelerek tâzimlerini arzederlerdi (*).

Hanedânın kadın mensupları için, Muayede Salonunun en üst katında, büyük bir maharet ile inşa edilmiş balkonlar tahsis edilirdi. Biz buradan, kuş bakışı, töreni bütün teferruatiyle görebildiğimiz halde, salondakilerin başlarını kaldırıp bizi görmeleri mümkün değildi.

Avrupa saraylarının hepsini gezdim, fakat DOLMABAHÇE Sarayındaki büyük kubbeli salonun ihtişamına hiç bir yerde rastlamadım.

Merasimin sonunda, kapıda bekleyen arabalarımızla, evlerimize avdet ederdik. Biz çocuklariyle haremleri, babamın esas ikametgâhı olan Yıldız Sarayına dönerdik, dâirelerimize girer yaşmak ve ferâcelerimizi bıraktıktan sonra resmî tuvaletleri-

---

(*) **Damat Ferit Paşa'yı babam kat'iyen sevmez ve onu hanedân arasına kabûl etmezdi.**

mizle, babamızın dâiresine çıkardık, elini öperdik, o da mûtekabilen bizi yanaklarımızdan öper, her birimize ayrı ayrı iltifat eder, şefkat gösterir, ruhumuzu okşardı. Daha fazla yormamak için, yanından çabuk ayrılır, onu istirahate terk ederdik.

Bu sefer kendi annelerimizle diğer annelerimize gider ellerini öperdik. Öz annelerimize ne kadar hürmet edersek, kardeşlerimin annelerine de ayni hürmeti duyar ve izhar ederdik. İkinci validelerimiz, öz validelerimiz kadar kıymetli ve muazzez idiler.

Sarayın haremi içinde pek ince münasebetler hüküm sürerdi. Bilmeyenlere, yahut içinde yaşamıyanlara esrarlı bir hayat tarzı olarak, daha ziyade, muhayyilelere hitap eden bu kapalı çevre, benim çocukluk ve gençlik dünyamı teşkil eder.

Saray hayatı; dış âlemle irtibatı olmayan, büyük parklar ve rengârenk çiçeklerle süslü, havuzlu bahçeler içinde, irili ufaklı köşklere, bunların da içinde, müstakilen, yahut onun dairelerine dağılmış, umumiyetle saray kadınlarının, kızlarının, çocuklarının, babamızın şefkat ve muhabbet dolu kolları ve nazarları altında geçen bir yaşama tarzıdır. Kendine göre, özel bir akışı vardı.

Bu güzel bahçelerin içinde annemle oturduğum, benim de ayrı bir dairem vardı. Kız kardeşlerimle birlikte okuduğum küçük bir mektebim vardı. Erkek kardeşleriminki ayrı idi, onlarınki, sarayın selâmlık kısmında, bizimkisi ise, harem kısmında (küçük Mabeyn) bulunuyordu.

Mektebimizin üç hocası vardı, talebeleri de ben ve aynı akran iki kızkardeşlerimdi. Bir salon dershanemizi teşkil ederdi. Kırâet hocamız ihtiyar bir zattı, ona türlü oyunlar tertip ederdik, o zavallı ihtiyar da sesini çıkarmaz, bize iyi davranırdı.

Fakat diğer hocalarımız çok farklı idiler, ciddî ve şakaya gelmezlerdi, derslerinden sıkılırdık. Bir an evvel kurtulup bahçeye çıkmayı, oyuncaklarımızın, yahut arkadaşlarımızın yanına gidip oynamayı arzu ederdik.

Öğleye kadar mektebimizde, öğleden sonra evlerimizde vakitlerimizi geçirirdik, eve piyano hocam gelirdi, hiç sıkılmadan hattâ büyük bir hevesle, piyanoya çalışırdık. Mandolin ile de, ilgilenirdim. Piyano hocam, bu merakımı tatminde bana ayrıca yardım ederdi.

Klâsik müzikten hoşlanırdım, ona çalışırdım, istidadım çok fazla idi, başarılarımızdan dolayı daima hocamın takdirlerine mazhar olurdum, bundan hem gurur, hem de yeni ve daha zor parçalara hazırlanmak için şevk ve cesaret duyardım. İtiraf edeyim, şark müziğinden pek hoşlanmazdım. Akşam üzeri saat dörtte, oyun zamanımız başlardı, geceleri de çok defa sarayın tiyatrosuna giderdik.

Annem alaturka musikiyi tercih ederdi, kardeşlerim, kendi dairelerinde alaturka saz ve oyunlar tertipledikleri vakit, annemle birlikte ben de ara sıra giderdim, fakat gayem sadece adetlere uymaktı, yoksa zevk aldığım için değildi.

Haremde, küçük harem ağaları vardı. Bunlar, bizim aramızda, saray terbiyesi görerek, Hanedanın iç hizmetlerinde büyük ve mes'uliyetli vazifelere hazırlanırlardı. Harem ağaları bu çocuklardan yetiştirilirdi.

Her dairede ve evde harem ağası namzedi çocuklardan dört beş tane bulunurdu. Onların sadakat ve vefakârlıklarının derecesini tarif edemem. Bize arkadaşlık edecek yaşta olanlarla, evimizin hizmetlerini idare eden ağaların, sadakatleri ve temiz kalplilikleri yanında, kıskançlıkları müthişti.

Bizlere herhangi bir erkeğin göz ucuyla dahi bakmaları, onlar için tahammül edilmez bir azap olurdu.

Saraya intisap etmiş müteaddit kızlardan, küçük yaşta olanlar, oyunlarımızda bize arkadaşlık ederlerdi. Yerlere kadar etekleri uzanan kuyruklu, bellerinden büzmeli elbiseler giyerlerdi. Başlarında her renkten turban şeklinde şifon hotozlar taşırlardı. Kuyruk kısmı, bellerini büzen yandan saçaklı kemere sıkıştırılarak, yukarı toplanırdı.

Süslü elbiselerini pek beğendiğim bu genç kızlar, ekseriyetle ve bilhassa misafirhanede görevlendirilirdi.

Hemşirem Nâile Sultan

Hazinedar Usta, haremde en yüksek rütbeli kadın memur idi. Benim çocukluğumda tanıdığım Hazinedar Usta, Sultan Aziz devrinden kalma çok yaşlı, dürüst ve temiz bir hanımdı. Babam onun elini öperdi, mevkii ve itibarı, kadın efendiler derecesinde idi.)

Çerçeveleri gümüşten, yumurta şeklinde küçük pencereleri olan, bir kupa araba içinde her hafta, o da babamın Cuma alayına çıkardı.

Hazinedar Ustanın maiyetindeki kızlar, dörder, beşer kişilik gruplar halinde, bahçede ve köşklerimizin etrafında devriye gezerlerdi. Saray halkı uykuda iken, bir yangın tehlikesini erken haber alıp müdahale etmek gayesiyle bu nöbet işine acı tecrübelerden sonra pek ehemmiyet verilmişti.

Hünkâr bekçisi adını verdiğimiz bu nöbetçilere, gündüz ve gece bol bol ikramlar yapılırdı.

Biz her zaman yemişlerimizi onlarla paylaşırdık, yazın meyvalarımızı, kışın mısır patlaklarımızı küçük gümüş tepsiler içinde onlara götürürdük.

Hazinedar Usta, elinde elmas, zümrüt ve yakutlarla süslü fildişinden bir baston taşırdı. Yardımcıları olarak üç kalfası vardı ki, onlar da aynı biçim baston taşırlardı, fakat elmasları daha küçük, süsleri daha basit idi. Usta ve kalfaların elbiseleri, pembe ve beyaz renkli atlastan idi.

Kenarları geniş sırma ile işlenmiş, salta tabir edilen, bol bir ceket giyerlerdi. Başındaki oyalı hotozu, mücevher, broş ve iğnelerinin zenginliği, hareketlerinin ağırlığı ve ciddiyeti, etrafındakilerinin saygılı ve çekingen duruşları, Hazinedar Ustayı çok uzaklardan kolaylıkla farketmemize yardım ederdi.

Harem, politika ile meşgul veya alâkadar olmazdı, ahlâksızlık ve geçimsizlik yoktu, çünkü babam bu gibi hallere karşı, kat'iyyen müsamaha etmezdi. Yalnız, hususî hayatına girenlerin, birinin çok, diğerinin az sevilmiş oldukları ileri sürülerek, çıkardıkları ufak kıskançlık münakaşaları müstesna idi. Bunlar tabiî ve olağan şeylerdi.

Davet olmadan, haremleri, babamın huzuruna gidemezlerdi. Yalnız bizler, kızları serbest idik, arzu ettiğimiz vakit, babamızı görmeye gidebilirdik.

O anda huzurda hangi haremi varsa, biz de gider, onun yanına otururduk. Babam bizimle konuşur ve arada sırada selâmlığa da giderek işlerini görürdü.

Hazinedar Usta, anneleri ve babaları tarafından saraya getirilen kızları bizzat görür, ailelerinin asâletlerini ehemmiyetle tahkik ederdi. Beğendiklerini babama arzederdi. Haremde umumiyetle Çerkes soyundan olanlar ekseriyeti teşkil ederlerdi.

Sarayda, Cuma geceleri eğlence ve temâşaya ayrılmıştı. Tiyatrodaki temsillere, Hazinedar Usta'nın dâveti üzerine giderdik, onun kalfaları, evlerimizi dolaşır, dâvetini ulaştırırlardı.

Avrupa'dan husuşî kumpanyalar getirttirirdi. O devrin meşhur artisti Réjane, müteaddit defalar Paris'ten gelmiş ve temsiller vermiştir, fakat biz küçükler, komik Apti'yi çok severdik.

Mısır Hidivi Abbas Hilmi Paşa'nın annesi, Vâlide Paşa, yazın İstanbul'a geldikleri vakit, her onbeş günde bir saray tiyatrosuna teşrif ederdi.

Hazinedar Usta, maiyeti ile birlikte Vâlide Paşa'yı Şâle Köşkünde karşılar. Yaşmak ve ferâcesini kendi eliyle alırdı.

Ben, hemşirem Naile Sultan'la birlikte ziyaretine gider, akşam yemeğini beraber yer ve tiyatroya gelirken de ona refakat ederdik.

Babam daha evvel gelir, onu kendi locasında istikbâl eder ve yer gösterirdi. Biz yine hemşiremle beraber bitişikdeki locada otururduk.

Babamın en yakın hizmetkârları, «Musahsip» ağalar, temaşa sırasında tepsiler içinde çay, bisküvi veya dondurma getirip, locamıza sessizce bırakıp ayrılırlardı. Biz de bunları perde arasında, kendi elimizle babamıza ve Vâlide Paşa'ya ikram ederdik.

Vâlide Paşa çok tatlı bir kadındı, hoş sohbetleri vardı. Babamın hâl'inden sonra, bizlere çok iyi muamele yapmış ve fevkalâde şefkat göstermiştir.

Bir gün, Beylerbeyindeki yalısında, kendisini ziyarete gittiğim vakit, bana bir vitrin içinde itina ile muhafaza edilen yüzlerce yanık sigara bakiyyeleri göstermiş ve «Efendimiz her sigara içtikçe, bana da verir. Evvelâ benim sigaramı, sonra kendisininkini yakardı; işte görüyorsunuz, bunların hiç birini atmadım, böylece muhafaza ettim» demişti.

Cuma günlerinin, yalnız biz küçüklere mahsus, başka cazip tarafları daha vardı. O sebeple, bu günü mümkün olsa iple çekmek isterdim; çünkü, o sabah, Hazinedar Usta'nın kalfaları erkenden iki büyük kutu getirirlerdi. Birisinden yeni bir elbise, diğerinden yeni bir oyuncak çıkardı.

Bu bizim için en meraklı sürpriz idi. Her hafta aynı saatlerde, sessiz, gözlerim kapıda, beklerdim. Bazan gelen elbiseyi beğenmediğim de olurdu.

Parlak garnitürlerden, fazla göz alıcı renklerden hoşlanmazdım, sâde elbiseler giymeyi tercih ederdim.

Ramazan aylarında, her dairede ayrı ayrı bir imam, iki müezzin ve iki harem ağasının refakatiyle teravih namazı kılınırdı. Teravihi tâkiben imam ve müezzinlere buzlu şerbetler ikram edilirdi.

Babam teravih namazını, hususî dairesinin bitişiğindeki köşkte, ulema ve müezzinlerin refakatinde kılardı.

Erkek evlâtları ve bazan da amcalarımız, cemaatine dahil olurlar ve namazdan sonra sohbet yapılırdı. Damatları ve biraderlerimi, babam sık sık iftara dâvet eder, yemekten sonra diş kirası adını taşıyan zengin keseleri ihsan ederdi.

Babamın tahta çıkışının her yıldönümünde, merasim ve şenlikler yapılırdı. «Cülûs» adı verilen bu bayramlarda dairelerimizin önüne, oyuncular getirtilir; marifetleri seyredilirdi.

Cülûs şenlikleri, saray dışında geceleyin «ateş oyunları» ile yâni havaya fişekler atılmak suretiyle en cazip bir tarzda yapılır, fener alayları tertip edilirdi. Hepimizin evinde, ayrı ayrı, babamın marşı (Marş-ı Hamidî) çalınırdı.

Evlerimizdeki kızlar bu şenliklerde, türlü kıyafetlere girerlerdi, bilhassa Hazinedar Usta'nın kızları, sakal, bıyık takarlar,

seyyar satıcı olurlardı. Biz de onlarla şakalaşmaktan haz duyardık.

Senede bir defa, Ramazan ayında, hanedanın «Hırka-i Saadet» i ziyaret günü vardı. Peygamber Efendimizin şahsî eşyalarını ihtiva eden mukaddes emanetler, Topkapı Sarayında hususî dairede, büyük bir ihtimamla, muhafaza edilirdi.

Bu ziyaret mühim dinî geleneklerimizden biriydi. O gün erken kalkardık, arabalarımızla Topkapı Sarayına giderdik. Saraydaki özel dairelerinde Padişah amcalarımızdan kalmış, çok ihtiyar ve emektar saray kadınlarını görürdük. Onlar Hırka-i Saadet'in muhafaza edildiği bu yerde, ömürlerinin son günlerini ibadet ve dua ile geçirirlerdi.

Bizleri görünce bir anne gibi severler, sevinirler, her birerlerimizi şefkatle kucaklarlardı. Biz de onların okşayışlarına, kendimizi aynı duygularla, terkederdik.

Hırka-i Saadet dairesinde, babama mahsus bir mahal vardı, burada bir masa üzerinde, sırmalı kat kat bohçalara sarılmış, Peygamberimiz Efendimize ait en mühim mukaddes emanet bulunurdu. Büyük hatlarla yazılmış Kur'ân-ı Kerim âyetleri ile işlemeli bir örtü, yarı açık şekilde, bu masanın üzerine serilmiş dururdu.

İlk önce babam, masanın önünde dinî bir hürmetle ayakta durur, sonra yanında beklerdi, onu, Şehzâdeler başta olmak üzere, ulemâ, vükelâ, evli hemşirelerimin, halalarımın zevcleri, paşalar, mabeyn erkânı, bendegân, yâverler, askerler tâkip ederlerdi. Mukaddes emanet önünde ve babamın huzurunda tâzim duruşunu icra ederlerdi.

Selâmlıktaki merasim bitince; bizlerin bulunduğu harem salonunun kapısı açılırdı. O güne mahsus ağır tuvaletlerimiz, başlarımızda taçlar ve göğüslerimizde nişanlarımız olduğu halde, kıdemlerimize göre, vâldelerimizin yanında yürür, huşû ile bu ziyareti biz de icra ederdik.

Ardımızdan Vükelâ hanımları, sarayın Haznedarları, emektarlarımız ve sarayın genç kızları takip ederdi.

İftar yemeğini, her birerlerimiz için ayrı odalarda hazırlanmış sofralarda yerdik, tanıştığımız hanımlarla konuşur ve yeni dostlar kazanırdık.

Hırka-i Saadet ziyaretinin gönüllerimize doldurduğu mânevî saadetin, ruhî sevincin, bizleri nasıl birbirimize sevgi ve muhabbetle kaynaştırdığını, o zaman hep düşünürdüm. Hayatta, itikadıma ve mübarek dinime imanım, bu kaynaktan en büyük gıdasını almıştır.

Bu mesut günün iftar sofrasında, tekrar arabalarımıza biner, bir alay halinde Yıldız'daki dairelerimize avdet ederdik, yolda arabalarımızın mum fenerleri yanar, onların aydınlığında, senede bir defa, Hırka-i Saadet ziyareti vesilesiyle, şehirdeki gece hayatına merakla bakmak tâli ve zevkine mazhar olurduk.

Şeker ve Kurban Bayramlarımızın da, Sarayın haremine getirdiği, müstesna bir mânevî havası vardı. Karşılıklı tebriklerin mühim yeri vardı. Bayramın birinci günü tebrik merasimi, Dolmabahçede taht salonunda başlar ve evlerimizde de devam ederdi. Saray tiyatrosunda, bayram temsili icra edilirdi. Bu temâşâda, babam kendi locasında, iki hemşiresiyle birlikte oturdu, hizmetlerini yapmak şerefi, bana ve hemşirem Naile Sultan'a tahsis buyurulurdu.

Harem mensuplarının, uzak mesafelerde bulunan akrabaları, bayramın ikinci günü ziyârete gelirlerdi.

Saray'da Hazinedar Usta tarafından bir gece muhakkak misafir edilirlerdi. Hareketlerinde, babama yakınlık derecelerine göre, ihsanlar, baş muhasip ağalar tarafından gümüş tepsilere konur ve misafirhaneye götürülür, dağıtılırdı.

Bu altın dolu keselerden ayrı olarak, onları götürecek arabaların içine de Hacı Bekir mâmûllerinden süslü kutulara konmuş şekerler bırakılırdı.

Her bayram ve merasim gününü, bir sükûnet takip ederdi. İşte bugün huzur diye tarif edebileceğim bu sükûnet, bizim normal hayatımızdı. Haremin esas meşgalesi, giyinmek ve süslenmekti, her düşünce bunun yanında ikinci mevkii işgal ederdi.

Evlerimizin temizliği, her gün sabahleyin, başlarında harem ağaları bulunan uşaklar marifetiyle yapılırdı. Yemeklerimiz muayyen saatlerde umumî mutbakdan tepsiler içinde dağıtılır ve harem ağalarının nezaretinde «tablâkâr» denilen kimselerin eliyle dairelerimize getirilirdi.

Yemeklerimizi annelerimizle beraber yerdik, sofRamız, çok bol ve çeşitli olurdu. Büyük bir gümüş sini içinde parçalanmış kuzu, tavuk, çorba, börek, çeşitli mevsim sebzeleri, pilâv, sütlü krema, ekşi takımı adı verilen daha küçük bir tepside, havyar, peynir, çeşitli meyvalar, öğle ve akşam, her gün sofRamızda bulunurdu.

Yaşmak ve ferâcelerimiz meşhurdur, kadınların yüzüne bunlar kadar letafet veren tuvalet enderdir. Yaşmak ince bir tülden ibarettir, bunun bir kısmı saçlara elmaslı iğnelerle mahirane bir şekilde rapt olunur, ve başa güzel bir şekil kazandırıldıktan sonra, diğer kısım göz ve kaşları açıkta bırakacak tarzda, ağız ve burun cihetleri örtülürdü. Tül, şeffaf olduğu için, örtülen yerleri gizlemeye değil, daha şeffaf bir şekilde açmaya hizmet ederdi ve nazarları buralarda daha uzun müddet tutup oyalamaya sebep olurdu.

Saraydan ayrıldığım daha sonraki yıllarda, Avrupalı dostlarımla bu mevzuu müteaddit defalar konuştuğum vakit, yaşmak ve ferace'ye hayranlıklarını izhar etmişler ve «Biz sizin yerinizde olsaydık, bunları terk etmezdik» demişlerdi.

Yaşmak ve ferâcenin altında kendimi bir genç kız olarak hissetmek için çocukluk devrelerimin geçmesini sabırla beklemiştim. Onaltı yaşıma geldiğim vakit, hayatımda yeni bir saadet devresi başlamıştı.

Haremin kalın duvarlarla, kapalı, bu kendine mahsus yaşayış tarzı ötesindeki hayata karşı ilgim artıyordu. Kalbim neşe ile dolu idi. Anne ve baba yuvasının şefkat dolu havasını, bahar çağıma kadar, doya doya teneffüs etmiştim, fakat şimdi, bahar aylarında, saray dışı temaslar beni yeni bir emel ve hayal âlemine kavuşturmuştu.

Araba gezintilerinden, başta Kâğıthane olmak üzere, muhtelif mesire yerlerine gitmekten, oradaki kasır ve köşklerin pencerelerinden dışarıyı ve sarayın ötesindeki âlemi, halkı tecessüsle seyretmekten sonsuz bir zevk duyuyordum.

Derelerde sandal gezintileri yapan, renkli ferâceleri ve fantazi şemsiyeleriyle uzaktan farkedilen genç kızlara, diğer sandallardaki delikanlıların çiçekler attıklarını görürdüm.

Yine bu sandal gezintilerinde, mânâsını çok iyi bildiğim güzel şarkıları, sazlar refakatinde ve meşhur hanendelerin seslerinden heyecanla dinlerdim.

Mesire yerlerindeki köşklerimize, yemeklerimiz arabalarla saraydan getirilirdi. Bahçede sofralar kurulurdu, kardeşlerimizle hep beraber oturur, lezzetle yer ve hava kararmadan, saraya avdet ederdik. Evimizin, harem ağasından başka, seyisi ile arabacısı ve ayrıca üç hademesi vardı.

Şehirden alış veriş yapmak, gençlik hayatımın, mesire eğlencelerinden, sonra gelen en mühim ve zevkli meşgâlesi idi.

Bütün istediklerimizi bir kâğıda yazar, adamlarımıza verirdik, onlar temin ederlerdi: İskarpin, kumaş, pudra, lâvanta ve emsali kadın eşyalarını, kendimiz görmeden, ancak vasıta ile satın alırdık.

İstek kâğıdımızı önce harem ağamıza verirdik, o da hademeye emrimizi tebliğ ederdi. İki gün sonra, isteklerimiz süslü paketler içinde çeşitleri ve fiat listeleri ile birlikte gelirdi. Beğendiklerimizi alıkoyar, diğerlerini iade ederdik. Bu bize çok pahalıya malolurdu, fakat, hariçle temas, saray adetlerine göre, memnu idi.

Harem yasaklarını, gençlik çağına erdiğim vakit anlamaya başlamıştım. Çünkü, dışarıyı görmek arzusu, bu yasakların karşısında ezilip geri çekilmeye mahkûmdu. Fakat, ben bütün bunlara rağmen, ümit ve hayâllerimle kuvvet ve cesaret buldum. Hiç bir vakit me'yusiyet nedir, bunu tatmadım, çünkü, babama itimad ediyordum, ona sonsuz itimadım vardı.

Kardeşlerimiz arasında kıskançlık mevcut değildi, annelerimiz ayrı olmasına rağmen, babam bizleri müsavî surette se-

verdi, ondan, kardeşlerimizin annelerine, kendi annelerimiz gibi, farksız sevgi ve saygı göstermeyi de öğrenmiştik.

Çocukluğumda; babam, süslü tahtı, merasimleri ve bana her seferinde şefkatini ve muhabbetini ifade etmek için intihap ettiği hediyeleriyle ilgimi çekerdi.

Ancak genç kızlık çağıma girdikten sonra babamı daha iyi anlamaya muvaffak oldum, bilhassa tahtından mahrum edildiği ve kendisine can yoldaşı olarak seçtiklerinin arasına beni de kattığı yıllarda, onun ne müstesna meziyetlere sahip bulunduğunu, ancak fark edebildim.

Babam içki içmez, içenleri hoş görmezdi. Saraya sokulmasını da yasak etmişti. Sigara ve kahveyi severdi, hattâ, sigarayı çok içerdi diyebilirim.

Sıhhatli bir erkekti, sağlam bir bünyesi ve idmanlı bir vücudu vardı, küçüklüğümde, onun bir defa hastalandığını hatırlarım. Çok az uyurdu. Şafaktan önce kalkardı, beş vakit namazını kılar, daima Kur'ân-ı Kerim ve Buhari-i Şerifi okurdu. Dindar, Allahına bağlı, büyük bir müslüman idi. Abdestsiz yere basmazdı. Çok çalışkandı.

Devlet ve millet işlerinden iyi anlar ve onlarla meşguliyeti canı kadar severdi. Kâtipleri ve Mabeyncileri ile beraber çalışır, günün mühim kısmını onlar ile geçirir idi. Şehzâdeliğinde ata bindiğini ve araba kullandığını işitmiştim, fakat saltanatı zamanında, sevdiği atlarını bahçede dolaştırır ve onları pencereden seyrederdi.

Cuma selâmlığından dönerken, tek atlı faytona biner ve kendi kullanırdı. Yemekleri gayet sâde idi, yoğurt ve yoğurtlu yumurta (cılbır) yı en çok severdi. Fransız iki ahçısı vardı, biri yemeklerini, diğeri, pasta ve bisküvitlerini hazırlardı.

Günün çalışma saatleri bittiği vakit, hareme gelirdi. Müzik dinlemek, Saray tiyatrosunda sahne oyunlarını seyretmek, en ziyade sevdiği eğlenceleriydi. Sarah BERNHARDT'ın dramlarını, sarayın aylıklı meşhur komiği Mr. BERTRAND'i çok takdir ederdi. Bu komik, harem ağalarının şiveleriyle çok güzel

Merhûm Pederim Sultan 2. ci Abdülhamid Hazretlerinin gençlik yıllarında çekilmiş bir fotoğrafı.

taklitler yapar, bizleri güldürür, harem ağalarını da zor vaziyetlere düşürürdü.

Haremdeki kızlar tarafından icra edilen, piyano, keman ve sazlardan mürekkep küçük bir orkestrayı, babam sık sık dinlerdi, yine onlar tarafından yapılan İspanyol bale ve danslarını da alâka ile takip ederdi.

Bir gün, bu orkestraya, bir Fransız mecmuasında, hayatımda ilk defa resmini gördüğüm, harb sazı ile katılıp, babama bir sürpriz yapmayı düşündüm.

Harem ağalarına, İstanbul'daki bütün mağazalardan sordurdum. Nihayet eski bir harb bulundu, piyano ile akortunu yaptım. Pedallarının üzerine notaları yazarak bir şeyler çıkartmaya muvaffak oldum. Ufak parçaları kendi akortuma uydurarak, notalarını istediğim gibi yazdım.

On günlük bir hazırlıktan sonra, saray kız orkestrasının konserine, habersiz olarak, ben de harb'imle katıldım.

Babam, beni görünce şaşırdı, alâka ile dinledi ve seyretti, bir hayli de güldü ve tebrik etti, Fransa'dan yeni bir harb getirteceğini vaadetti, ayrıca beni altın bilezik ve yüzüklerle taltif etti.

Bir müddet sonra harem ağaları, babamın vaadettiği yeni harb'in göğse takılacak küçük bir modelini getirdiler. Bu telleri altından, kıymetli taşlarla süslenmiş, hârika bir broştu. Babam, zârif, ince ruhlu ve kadirbilir bir insandı.

Babama candan gelen bir neş'e ve sevgi dolu gözlerle bakardım. «Çocuğum, senin güler yüzünün ve ahlâkının meftunuyum», derdi.

Kıskançlık gibi küçük duygulara, hiçbir suretle, kendimi kaptırmazdım.

Babamın devamlı olarak hizmetini gören iki haremi vardı. Biri Müşfika, diğeri Fatma hanım idi. Günün yarısını birisiyle, diğer yarısını da öbürü ile geçirirdi, fakat en küçük kardeşimin annesi Naciye hanım'a babam, ayrı bir alâka gösterirdi.

Kendi odası içindeki küçük bir merdivenle, onun odasına geçerdi. Naciye hanım, güzel değildi, fakat temiz, yüksek ahlâk sahibi ve akıllı bir kadındı.

Babam onu bu meziyetlerinden dolayı çok severdi.

Sarayda, kumral, zarif, elâ gözlü, 23 yaşında iyi tahsil görmüş, gayet güzel bir kız vardı. Babam, ondan çok hoşlanırdı, daima yanında gezdirir ve konuşurdu, fakat bu kız, babamın arzusuna asla müsaade etmezdi. Bu hal beş yıl devam etti. Bir gün Bayram ziyaretine gidildiği vakit, bu kız da, fevkalâde tuvaleti ve yaşıyle beraber artan güzelliği ile, sırası gelince babamın huzuruna girer.

Babam ona ismi ile hitap ederek, «hâlâ inadında berdevam mısın? Bu gün ne kadar güzelsin» der. Kız, «Efendiciğim, ömrüm oldukça sana canımı feda ederim, yanından ayrılmam, fakat, bütün dünyayı bağışlasan, haremin olamam, çünkü kocam olacak erkeğin, yalnız bir tek karısı ve kocamın da yalnız benim olmasını isterim. Aksi halde evlenemem» demiştir.

Babam güler, kızın bu açık konuşmasından hoşlanır ve bilâhare bir çok elmaslar vererek onu taltif eder.

Bu kız için, bilâhare İstanbul'un en güzel semtinde bir konak alındı, mükemmel mobilyalar ile tefriş edildi. Mabeyn'den, kırkbeş yaşlarında, dindarlığı taassup derecesine varan bir zatla nikâhlandırıldı. Saraydan çıkarılıp bu eve götürüldü, düğünü de orada icra edildi.

Düğün günü, kız, ayaklarına kadar ince bir tülle örtülmüş, damat koltuğunda, seyirciler arasından geçirilmiş, gelin odasına götürülmüştü, zevci tarafından hürmetle yüzündeki duvak açılmış, hep beraber düğün sofrasında yemek yenilmişti.

Zifaf odasına evlilerin istirahate çekilecekleri saatte, bir yâver geldi ve damadın, görülen lüzum üzerine, mümkün olan sür'atle, saraya getirilmesi hakkında, babamın iradesini tebliğ etti.

Başında mavi sırmalı bir takke, sırtında, yanları yırtmaçlı gecelik entarisi olduğu halde, damat, o gece saraydaki bekleme odasında, sabahın saat beşine kadar, gelecek emri öğrenmek için bekletilmiş ve sonra lüzum kalmadı diye serbest bırakılmıştır.

Mabeynci damada, bu muziplik üst üste dört, beş gece yapılmış, geceyi bekleme odasında geçirdikten sonra, güneş doğarken evine gitmesi için izin verilmişti.

Kız ne kadar ince, zârif, tahsil ve terbiyesi mükemmel ise, kocası da o kadar kaba idi. Konakta her ikisinin anneleri beraber otururlardı, kayın validesi, «sen sıksa bir kızsın, oğlum senin gibi kadını ne yapsın» diyerek, zavallıyı daima zehirli sözler ile üzmek istemiştir. O, ise, âkılâne hareket ederek bu lâkırdılara ehemmiyet vermemiştir.

Bir biri ardından, iki oğlan çocuğu dünyaya getirmiştir. Resmî günlerde, saraya ara sıra gelirdi. Babam ona: «Bahtiyar mısın? Zevcine sahipsin değil mi?» diye sorar. «Evet efendiciğim, senin lûtfun başımın üstündedir, bahtiyar olmaya, çocuklarımı iyi yetiştirmeye gayret ediyorum» şeklinde mukabele ederdi.

Babama, hususî hayatına ait isnatlar yapılmıştır, fakat bunların hiç biri doğru değildir. Yukarıda kaydettiğim hâdise, kendisine mübalâğalı şekilde yapılan bir isnadın iç yüzüdür.

Sarayda biribirinden güzel ve çok genç üç kız vardı. Babam ayrı ayrı zamanlarda, onların her üçüne de iltifat ederdi, maalesef çok kıskançtılar.

Babamın gıyabında, ufak - tefek münazaralara girişirlerdi, birbirlerini hiç çekemezlerdi, ben babama âit nâhoş sözlerin bu üçlü rekabet tarafından imâl edildiğini o kadar iyi tahmin ederdim ki, kanaatimi tevsik için, aşağıdaki vak'ayı ibretle anlatmak isterim.

Babamın, çocukluğundan itibaren, marangozluğa merakı meşhurdur. Hususî dairesinin yanında, geniş bir yeri, iş odası yapmıştı, çok mükemmel takımları vardı. Dolap, masa gibi ev eşyalarını, üzerlerine fildişi kakma nakışlariyle, sanatkârane bir şekilde yapardı.

Devlet umurunun ağır ve mesuliyetli kararlariyle yorulan sinirlerini dinlendirmek için, hemen atölyesine kapanır ve oyalanırdı.

Bir gün atölyeye bu üç güzel kız gelmişler, babamın yaptığı işi seyretmişler. Önce babam, daha sonra da kızlar, burasını terk ederek odalarına çekilmişler. Aradan yarım saat geçmiş, atölyenin pencerelerinden duman çıktığı görülmüş, hemen içeri girilmiştir; fakat sebebi meçhul olan bu yangının, iş yerindeki şeylerin hepsi yandıktan sonra söndürülmesi mümkün olmuştur.

Babam bu üç kızı çağırdı, «odada sizden ve benden başka kimse yoktu, bunu üçünüzden biriniz kasten yaptınız! Hanginiz yaptı ise itiraf etsin, af edeceğim, söz veriyorum!» dedi. Fakat her üçü de inkâr ettiler.

Babamın «Chérie» ismindeki sadık bir köpeği vardı. Bir gün köpeğine: «Chérie! Kim benim düşmanımsa tut, getir» dedi.

Köpek koşarak, o kızlardan birinin eteğine yapıştı. Çekerek babamın önüne getirdi. Kız ağlamaya başlamıştı. Zavallı, nihayet suçunu itiraf etti.

Babamı çok sevdiğini, diğer iki arkadaşını kendi ilerisinde görmeye tahammül edemediğini, onları zan altında bırakıp, Saraydan attırmak ve babamın yanında tek başına kalabilmek için yangını bizzat çıkarttığını, olduğu gibi söyledi.

Babam hiddet etmedi, bu gibi acizlere merhamet ve rıfk ile muamele ederdi. «Zavallı çocuğum sen çok akılsızmışsın!» dedi. «Şayet izdivaç edersen sakın böyle aptalca kıskançlıklar yapma, çünkü her erkek benim gibi olamaz, sonra bedbahtlığına kendin sebebiyet vermiş olursun!» tarzında nasihat edip, saraydan çıkarttı, yaşıyacak kadar da ona bir şey temin etti.

Bu sadık köpek, tuhaf bir tesadüfle babamın eline geçmişti. Bir Cuma günü, Hamidiye Câmiinde namazını kılarken, kapıda beklemekte olan arabasının önüne bir köpek gelip, yerlerde yuvarlanır, derhal kovarlar, iki hafta üst üste köpek arabanın önüne gelir, babamın ayaklarına sürünür, yine kovarlar, fakat üçüncü hafta köpek babamla beraber arabaya girmeğe çalışır.

Bu sefer «Dokunmayınız, onu dâireme götürün» der. İşte «Chérie» saraya böyle girmiştir.

Gayet çirkin, beyazlı, siyahlı, sokakta kalmış bir «fox» köpeği idi, fakat sadakat, hassasiyet ve zekâsına herkesi hayran bırakmıştı.

Babam, hayvanları çok severdi. Beyaz Ankara kedisi ile, beyaz papağanı, yıllarca ona arkadaşlık etmişlerdir.

Papağanı, odasının dışında konuşulan şeyleri gelir, babama, gayet güzel bir telâffuz ve sadakatle tekrar ederdi.

Beyaz kedi, yemeğini ancak çatal ile verilirse yerdi. Bu üç hayvan beraber oynaşırlar, beraber gezerler, babamın yanında da beraber bulunurlar, ondan kendilerine müsavi alâka beklerlerdi.

Yıldız'daki köşkler içinde, Şale Köşkü, babamın yabancı devlet temsilcilerini kabul ve onlara ziyafetler tertip ve ağırladığı bir yerdi.

Daha doğrusu, onun hariciye köşkü idi. Bütün devletlerin sefirleriyle sık sık ve dostane bir tarzda konuşurdu. İyi Fransızca bilirdi, fakat tercümanı vasıtasiyle Türkçe hitap etmek, onun prensibi idi.

Şale Köşkündeki ziyafet ve diğer misaferet hazırlıklarını bizzat teftiş ve noksanları gözü önünde tashih ettirirdi, icab ettiği zaman, sefirleri kendi husussî dâiresinde de yemeğe alıkoyardı.

Diplomasiden çok iyi anlardı, ihtilâfların harbe müracaat etmeden, muslihâne yollar ile halli, onun devlet idaresindeki yegâne siyasî düsturu idi.

Bir gün İngiltere sefiri, mühim bir meseleyi görüşmek için huzura kabulünü rica etmiştir. İki gün sonra Mabeyn dairesinin yakınındaki küçük Selâmlıkta, mülâkat olmuştur, fakat Sefirin, ilk nezaket konuşmalarını bitirip, asıl mes'eleye girmek için hazırlandığı sırada, babam bir maksad-ı mahsus ile o gün kravatına taktığı incili iğneyi çıkarıp, yumuşak bir eda ile: «Mösyö birbirimizi uzun zamandan beri tanımış iki dostuz, geçenlerde tesadüfen, babamın bana çocukluğumda hediye ettiği şu iğne elime geçti. Bence tarihî değeri, gerçek değerinden daha yüksek-

tir, kabûl ederseniz, pek müteşekkir olacağım. Bir gün beni tahattura vesile olur» diyerek elçiye vermiştir.

Sefir hemen kalkmış, büyük bir şükran duygusu izhar ederek hediyesini babamın elinden almış ve kendi kravatına takmış, sonra da iki elini öpmüştür. «Bu, bilhassa benden sonra çocuklarım için kıymetli bir servet olacaktır,» demiştir. Fakat incili iğnenin verilişi ve alınışı ile ilgili muhavere sona erdiği anda, mülâkat için tahsis edilen resmî müddet de bitmişti. Sefîr, o gün ziyaretinin asıl sebebi olan konuşmayı yapmaya muktedir olamadan, fakat hediyenin muhtemel siyasî mevzu ile ilgili esprisini aldıktan sonra, huzurdan çıkmak zorunda kalmıştı.

Babam sefirleri umumiyetle Cuma selâmlığından avdetinde kabûl eder, kıymetli hediyeler vererek onları, kendi maksadına göre, sevk ve idare etmekte büyük bir maharet gösterirdi.

Babam, milletini delicesine severdi. «Ahmetcik», «Mehmetcik», sözlerini kullandığı vakit, öz evlâtlarından bahsediyormuş gibi, yürekten sevgisi derhal yüzünden okunurdu.

Babamın zaman-ı saltanatında yalnız bir tek harp hatırlıyorum. O da Yunan harbidir. Bu benim çocukluk zamanıma rastlamıştır. Hatırladığıma göre, haremdeki dâirelere top top bezler getirilip dağıtılmıştı. Yaralı askerler için gecelikler dikilirdi. Hizmetkârlarımızla beraber sabahın erken saatlerinden, gece uyku saatine kadar dikiş makinelerimizin başında bizden istenilen sayıda giyeceği yetiştirmeğe çalışırdık. Bu hummâlı faaliyet bütün muharebe müddetince devam etti. Ben de çamaşırlara düğme dikerdim. Aklımca büyük iş gördüğümü sanırdım. Babam aramıza gelir «Âferin evlâtlarım, Allah sizlerden razı olsun, vatan için çalışmak ne tatlıdır. Allah vatanımızı düşmanlardan muhafaza buyursun!» derdi. Biz bu sözlerden kuvvet ve şevk alırdık, zaman kaybolmasın diye gözümüzü iğnemizden ve makinemizden ayırmaksızın onu dinlerdik. Vatan! Vatan! babam bunu bizlere ne kadar çok söylemişti.

Bir Talimhâne Köşkü vardı. Geniş ve büyük bahçesindeki askerî kışlada maiyyet bölüğü bulunurdu. Talimlerini gider seyrederdik. Yunan muharebesinde kışlanın bir kısmını

hastahane yapmışlardı. Yaralı askerler geldikçe onlara nasıl ihtimam edeceğimizi bilemezdik. Babam bizzat buraya gelir, «Ahmetcik» lerini, «Mehmetcik» lerini okşar, hatırlarını sorardı. Yaralılara evlerimizden sigara, şeker ve sâire hediyeler gönderirdik.

Babamın 33 yıllık saltanatında, yalnız bir defa, böyle milletçe acı günler gördük, fakat bu da çok uzun sürmemişti ve neticede şanlı ordumuz Yunanlılara galebe çalmış, tâ Atina önlerine kadar ilerlemişti.

HÂL' ve SÜRGÜN

Yıldız Sarayının duvarları kalın ve çok yüksekti. Muhkem ve demirden büyük kapıları vardı. Bu kapılarda gündüz ve gece askerler nöbet beklerlerdi. Harem cihetinde, geceleyin nöbetçiler iç kapının önünde görünür, gündüz ise yalnız uzaktan burasını göz altında bulundururlardı.

Bir gün bu nöbetçilerin kaldırıldığını, saray muhafızlarının vazifelerine son verilerek izinli gönderildiklerini, yâhut başka garnizonlara nakledildiklerini duyduk. Sarayda bir ağır hava vardı. Herkes bir şeyler biliyor, fakat bildiğini açıklamaya cesaret edemiyordu. Fakat, babamın saltanatına karşı bir aksülâmel vukua geldiğini, «Meşrutiyet» adı altında yeni bir idarenin uygulanacağını ve babamın hükümdarlık selâhiyetlerini «Meclis-i Meb'usan» ismini taşıyan bir parlâmentoya devretmeğe icbar edildiğini, o zamanki siyasî anlayışımın müsaadesi nispetinde öğrenmiştim.

Bu telâşlı ve sarayda emniyetin yok olduğu sıralarda, İngiltere, Fransa, Almanya gibi büyük devletlerin elçilerinin babamla mülâkatları vardır. «Hâli hazır vaziyet karşısında, kendilerine müracaat vâki olduğu takdirde, devletlerinin, babamın emirlerine âmâde olduklarını» resmen bildirmişlerdir. Babam, bilmukabele, teşekkür etmiş ve «böyle birşeye lüzum olmadığını»

beyan etmişdir. Mülâkatı tâkiben babamın: «Bu hazırlıkların, tamamiyle benim hayatımın üzerinde olduğu, gün gibi âşikârdır. Amcam Abdülaziz'in âkibetine mâruz kalacağım ise bence mâlûm! Bununla beraber, etlerimi cımbızla koparacaklarını bilsem, bir ecnebî devlete ilticâyı düşünemem. Vatanımdan kaçmak mucib-i ârdır. Hattâ bu, benim gibi otuzüç sene bir devlete Padişahlık etmiş bir insanın irtikâb edemiyeceği en büyük alçaklıktır. Ben Allahıma ve mukadderatıma tâbiim,» dediğini bizzat kulaklarımla işittiğim vakit, içinde bulunduğumuz hâlin vehamet derecesini ancak kavrayabilmiştim. Bütün kuvvet ve kudret, şimdi bir gölge gibi, Yıldız duvarları için çekilmişti. Bunun ötesi, meşrutî idarenin muhafazasına memur askerî kıt'alarla işgal edilmişti. Kıt'alar saraydan ziyâde, parlâmentoyu koruyacak tarzda vaz ve tertib edilmişlerdi.

Babama isnat olunan 31 Mart vak'ası zuhur ettiği vakit, ben onyedi yaşında idim. Babamın hâdiseden hiç haberi yoktu. Duyduğu vakit çok müteessir olmuştu. Mes'ele, bir garazkâr grupun tahrikiyle ve Meşrutiyet muhafızı kıt'aları, «şerîat isteriz» diye Parlâmento aleyhine isyân ettirmek şeklinde, babamın padişahlıktan hâl edilmesi için, icat edilmiş çok fecî bir tertip idi.

Hareket Ordusu, isyânı bastırmak gayesiyle İstanbul'a geldiği vakit Sarayı muhasara etmişti. Herkes odasına çekilmiş, kapılar sürgülenmişti. Hizmetkârlar, harem ağaları, mabeynciler, saray içindeki bendegân alınıp götürülmüşlerdi. Yemeklerimizi getirecek, dışarıdan alış - verişimizi yapacak kimse kalmamıştı. Evlerimizin dolaplarında ne varsa onlarla idare ediyorduk. Dışardan saraya hiç bir şey sokmuyorlardı. Hattâ ekmek bile! Elektrik, su kesilmişti. Şehirden silâh sesleri geliyordu. Tam bir muhasara hayatı yaşıyorduk. Sarayın bahçesine yağmur gibi kurşunlar yağıyordu. Odalarımızda pencerelerin önünden eğilerek geçiyorduk. Harem ağalarımızdan birisi ânîden peydah oldu: «Bizim hepimizi topluyorlar, arabalara doldurarak götürüyorlar, fakat nereye gidildiği bilinmiyor. Ben aralarından kaçıp size mâlûmat vermeğe geldim. İhtiyatlı hareket ediniz. Bütün sarayın etrafını asker işgal etti.» Harem ağası devamla: «Bu adamlar sarayın içine de girecekler. Efendimize de Allahü âlem tehlike var. Bir emriniz varsa, bu son vazifedir, hayatımı fedaya hazırım!» diye sözlerini bitirdi. Ne yapacağımızı bilmiyorduk, deli gibi olmuştum. Merdivenleri koşarak çıktım, çatı arasındaki pencerelerden etrafı gözetlemeye başladım. Sarayı çeviren müsellâh kıt'alar görülüyordu. Bunların yer değiştirmelerini, bir kalenin mazgalından seyreder gibi ihtiyatla tâkip ediyordum. Bu buhranlı ve hertarafta ölüm korkusu dolaşan günler tam bir hafta devam etti. Açlık tesirini göstermişti. Kız hizmetçilerimizle kıyıda, köşede ne varsa topluyor, bunları aramızda sâdece midemizin ıztıraplarını dindirmeye yetecek kadar paylaşıyor, arta kalanını gene itina ile saklıyorduk.

Benim açlık filân düşündüğüm ve hissettiğim yoktu. Sultan Aziz amcamızın devrinden kalma kalfalardan hâl' vak'alarını masal gibi dinlemiştim. Onlara ilâveten bizim de ikinci bir masal olacağımız aklıma geliyordu. Kendime göre plânlarım vardı. Babam da ayni âkibete mâruz kalacak olursa, ona evvelâ ben siper olacaktım. Canım tenimde kaldıkça onu müdafaa için savaşacaktım. Tabiî beni sağ bırakmıyacaklardı, fakat gözüm açık iken babama herhangi bir düşmanın eli temas etmiyecekti. Ben babamdan evvel dünyadan gitmeye kararlıydım ve hazırdım.

Babamın Başmabeyncisi Tahsin Paşa azlolunmuş, onun yerine kâtiplerden Jön Türklerin itimat ettiği İttihat ve Terakki mensubu Cevat Bey tâyin olunmuştu. Tesadüfen o gün babama gitmiştim. İlk defa huzura çıkan Cevat Bey «Ah efendiciğim, ben sizin sâdık bendenizim. Tahsin Paşa beni uzun zaman huzurunuza çıkarmadı. Büyük bir muzayaka içindeyim» diye yalvarır gibi konuşuyordu. Babam hareme girdi. Üzüntülü idi. Bütün saray halkınca dalkavukluk ve mürâiliği ile isim yapmış böyle bir adamın kendisine hususî kâtip olarak verilmesinden duyduğu ye'si gizlemeğe çalışıyordu. Çekmecesinden bir deste banknot alarak, selâmlıkta bekleyen Cevat beye götürüp verdi.

Fakat, bu zengin ihsânı görünce yerlere kapanıp ayaklarını öpmeye çalışan Cevat beyi, bu teşebbüsünden dolayı hayatının en buhranlı ânında dahi tekdir ve takbih etmeyi ihmâl etmemiştir: «Rica ederim! Secdeler Allaha mahsustur. Bu gibi hareketlerde bulunmamanızı ve ikinci ihtara lüzum bırakmamanızı rica ederim», demiştir.

Bir kaç gün sonra, babamın hâl'ine ve Reşad efendinin cülûsuna âit Meb'uslar Meclisi kararı tebliğ edildi. Babam gayet serin kanlılıkla: «Mâdem ki, otuzüç sene memnun edemedim, kimi isterlerse hayırlı etsin. Yalnız rica ederim, bütün âilelerimle beraber biraderimin oturduğu Çırağan Sarayına beni götürünüz», dedi. Tebliğ hey'eti «Meb'uslar Meclisinde, Selânik'te hazırlanan köşke gitmeniz için karar alınmıştır», cevabını verdi. Babam: «Yorgunum! ve yaşım da uzun yolculuklara müsait değildir. Allaha kasem ederim ki, saltanatta gözüm yoktur, fakat âilemle Çırağan Sarayında ikametimi rica ediyorum», dedi. Tebliğ hey'eti, Meclise yeniden arzedileceğini ve alınacak cevabın yeni başmabeynci Cevat bey ile bildirileceğini söyleyip ayrıldı. Bir iki saat sonra cevap geldi. Derhal Selânik'e hareket için hazırlanılması hakkındaki Meclis kararını Cevat bey, maalesef bir kaç gün önce bir deste banknotu aldığı vakit yerlere kapanarak ayaklarını öptüğü babama, çok ağır sözler sarfederek bildirdi. Ağzına aldığı kelimeler terbiye dışı idi, alelâde bir adama dahi söylenmesi ayıptı. İşte babam o zaman çok mahzun oldu. İkbalde iken en yakını, düştüğü vakit en insafsız hasmı kesilmişti. Babam çok nâzik bir edâ ile: «Hangi vicdan elverir ki, sarayda bu kadar mâsum ve günâhsız kadınlar aç ve emniyetsiz bırakılsınlar! Şahsıma gelince, ehemmiyeti yok», dedi. Cevat bey de: «Başınıza gelen ve gelecekleri evvelce düşünseydiniz!» şeklinde cevap verdi. Babam: «Düşenin yardımcısı Allahtır. Elbette benim mazlum kalbimin âhı bir gün çıkacaktır», diye mukabele etti. O zaman babacığımın gözleri yaşla dumanlanmıştı. Bunu gördüğüm vakit kalbime bir hançer soksalar kat'iyen acı duymıyacaktım. İçerden bir çığlık duyduk. Pencereye koştuk. Sarayın kapısı ardına kadar açılmış, eli süngülü askerler hareme giriyorlardı.

Annem Emsalinur Kadınefendi
(Fotoğraf, saraydan ayrıldıktan sonra çekilmiştir.)

Yıldız Sarayının Mabeyn dairesinde babamın yanında bulunuyordum. Harem, valdelerimizin bulunduğu bölme, askerler tarafından tecrit edilmişti. Başlarındaki kumandanlar vaziyete hâkim oldular. Bir tecâvüz hâdisesine meydan vermediler. Mabeyn binası önündeki bahçede silâh çatmaya başladılar. Ben hayatımı istihkar ederek mücadeleye hazır vaziyette idim. Derhal dışarı fırladım, süngülü askerlerin arasından hızla harem bölmesindeki dairemize, annemin yanına koştum. Bir genç kızın açık - saçık bu hırslı ve cesurâne koşuşu herkesi şaşırttı, «Nereye gidiyorsun? Dur!», diye arkamdan bağırıyorlardı. «Ne bağırıyorsunuz! Sokağa kaçmıyorum», diye cevap verdim. Kim olduğumu bilmiyorlardı, ağızları açık, şaşkın nazarlarla beni tâkip ediyorlardı. Daireme girdim, annemle kucaklaştım. Babamla birlikte hemen Selânik'e hareket etmek üzere olduğumu haber verdim. Annem ihtiyâtî bir tedbir olarak eşyaları toplamaya başlamıştı. Sür'atle babamın hediye ettiği mücevherlerin bir kısmını koynuma yerleştirdim, tekrar anneme sarıldım öptüm. Zavallı anneciğim: «Gitme, seni öldürecekler», diye arkamdan ağlayıp feryat ederken, ben yine bahçeye fırladım. Etrafa ölüm râşeleri dağıtan ayni silâhların arasından geçtim ve tekrar babama mülâkî oldum.

Babam, Cevat beyle konuşmasını bitirmemişti. Selânik'e gitmek istemediğini, o da, alınan emrin yerine getirileceğini ısrarla ve bir düşman gibi beyân ediyordu.

Odaya girmem üzerine Cevat bey dışarı çıkmak istedi, fakat önüne geçtim: «Cevat bey bir hafta evvel, babamın huzurunda nasıl yerlere kapandığınızı, ayaklarını öptüğünüzü ve banknotları cebinize nasıl minnetle yerleştirdiğinizi görmüş ve babama nasıl bir lisan kullandığınızı kulaklarımla duymuştum. Şimdi de, sukûtunda, takındığınız tavra ve sarfettiğiniz sözlere şâhit oluyorum, yüzünüzdeki maskeyi çıkarıp, hakîki çehrenizi gösterdiniz. Unutmayınız karşınızda bir âcize diye baktığınız kızın azmi ve kalbi büyüktür, sizin gibi kâfir-i nimet olanların intikamını alacaktır», dedim.

Babamın yanına koştum, o da hayretle yüzüme baktı ve hiç bir şey söylemeden, dışarı çıktı.

Babam harekete karar verdi, vedâ için, saray halkının mabeyn salonuna gelmesine müsaade edildi.

Odalardaki kutularda ne kadar sigara varsa topladım, koynuma doldurdum, çünkü yolda babama en ziyâde lâzım olacak şey, pek sevdiği özel sigaralarıydı. O zaman zayıftım, fakat göğsüm babama âit ufak - tefek bu gibi lüzumlu şeylerle iyice dolmuştu.

Nispetsiz şişkinliğimin, etrafımdakilerin dikkatini çekecek kadar büyüdüğünü hiç fark etmiyordum, kızlardan birinin başından örtüsünü, birinin de üstünden mantosunu çekip aldım. Kendime örttüm, oyalanmadan burasını terketmeyi, en tedbirli hareket görüyordum. Babama da, usulca bu teklifi yaptım. Çünkü, artık nasıl olsa çıkarılıyorduk.

Hiç olmazsa bir galeyana kurban gitmemek, yâhut onları tahrik edici bir intizara sebep olmamak lâzımdı.

Bir aralık gözüme bir şey ilişti, bu, Cuma alayına çıkıldığı vakit, babamın arkasında duran harem ağasının elinde taşıdığı sarı çanta idi, merak edip ağalardan birine evvelce sormuştum: «Efendimizin su çantasıdır», demişlerdi. Babacığım susuz kalır diye, sigaralarından sonra, hemen bu su çantasını da elime aldım.

Kapının önüne, iki lando araba getirildi, silâhlı askerler etrafta vaziyet almışlardı, hemen binmemiz için haber geldi, saray halkı, başta annelerimiz, kardeşlerimiz olmak üzere, toplanmışlar ağlıyorlar: «Efendiciğim gitme, bizi de götür» diye bağırıyorlardı.

Babam hiç konuşmak istemiyordu, bir aralık bizlere hitaben: «Çocuklarım, hepinizin anneleriniz var, onlarla birlikte kalırsınız, çocuğu olmayan yalnız Fatma hanım var, o benimle gelsin», dedi.

Derhal atıldım: «Efendim şu dakikada maalesef emrinizi ifâ edemiyeceğim, evimizde annemle vedâlaştım. Kardeşlerime gelince, onlara müdahale edemem. Hiç bir şey istemiyorum, yalnız hayatımın sonuna kadar yanınızda kalacağım, her ne mukadderse beraber olacak», dedim.

Münakaşa etmeye zâten zaman yoktu, sürüklenir gibi merdivenlerden indik, iki arabaya taksim olduk, ben babamın arabasına bindim.

Muhafızların niyeti, arabaya biner binmez, babamı derhal götürmek ve bizleri geride bırakmak idi, fakat Allah onları şaşırttı, muvaffak olamadılar.

Bir haftadan beri cereyanı kesilmiş Yıldız sarayından, hava karardığı vakit, ayrıldık.

Sirkeci istasyonunda subayların refakatinde trene bindirildik ve derhal sessizce hareket ettik. Babama bakıyordum sâkindi. Halinde telâş ve keder görünmüyordu. Ye'simi ve mahzun mahzun baktığımı görünce: «Benim teessürüm sizin gibi gençlerin ve saraydaki kızların taarruz ve tecâvüze mâruz kalmaları ihtimalini düşünmekten ileri geliyor. Bana gelince canımın hiç kıymeti yoktur. Ecdâdım bu devlet ve millete, büyük hizmetler ifâ ettikleri halde bir çokları ne felâketlere, ne fecî âkibetlere uğramışlardır. Hânedanımızın kıymetini hiç bir zaman takdir edemediler. Vatanımız diye, Meşrutiyetin başından beri bar bar bağıranlar içinde, vatanın ne olduğunu bilmiyenler çoktur. Farkında olmadan yaptığım hatâlar bulunabilir. Kusurdan yalnız Allah münezzehtir. Ben bir insanım ve milletime hizmet ettiğime kaniim», dedi.

Tahtı, sarayı, hazinesi ve askerleri elinden alındıktan; böyle karanlık bir gecede, silâhların tehdidi altında, hangi âkibetin bizi beklediği meçhûl iken; babamın mütehakkim bir edâ ile söylediği bu sözleri dinlediğim vakit; hayatımda onun, o kadar büyük, o kadar kuvvetli ve o kadar sabırlı bir insan olduğunu ilk defa anlıyordum. Tahtının önünde ayaklarına kapanılan, yer öpülen bu insan, şimdi karanlık ve soğuk bir kompartımanın penceresinden, dalgın, ufukları seyrediyordu.

Baş muhafızımız Fethi bey çok terbiyeli bir zat idi. Babama trende nezâket ve terbiye dairesinde muamele ettiği gibi, bizlere de aynı şekilde davranmıştır. Gece yarısı, büzüldüğümüz köşelerimizde, uyandırıldık. Tren durmuştu. El fenerlerinin ışığı ve el yardımı ile arazide bir yere kollarımızdan tutularak indirildik. Babam kendi kendine basamaktan zemine atladı.

Dizlerimize kadar çıkan otların arasından yürüdük, tekrar arabaların hazır olduğu bir mahale geldik. Bunlara bindirildik ve yol almaya başladık, hayat ile memat arasında karanlıkta seyahat ediyorduk.

Küçük kardeşim iki buçuk yaşında idi, açlıktan ağlıyordu, ağladıkça annesi yanına aldığı sudan bir miktar ağzına damlatıyordu.

Büyük bir kapının önünde durduk, Fethi bey geldiğimiz yerin «Alâtini köşkü» olduğunu ve ikametimize tahsis edildiğini, söyledi.

«Emniyetiniz, benim muhafaza ve nezaretime tevdi edilmiştir, dâima buradayım, bir emriniz olursa gelirim», dedi.

İstanbul'dan Selânik'e babamla gelenler, ilk defa, Alâtini köşkünün avlusunda, birbirlerini tam mevcudu ile görüp tanıdılar.

Babamın aşçısı, kahvecisi, dört tane harem ağası ve haremden kendi arzulariyle hizmet için gelen dört kız, mevcudun arasında idi.

Hemen köşkün içinde yerleşmeye ve babamı istirahate geçirmeye koyulduk. Selânik valisi, bize bir tepsi yemek ve dondurma göndermişti. Babam bunları geri çevirdi. Biz o kadar susamıştık ki, dayanamadık kaşıkları unutulmuş dondurmaları alakoyup parmaklarımızla yemiştik.

Fethi bey, uyumak için odasına gitmek üzere yanımızdan ayrılırken, bir kanapenin üzerinde baygın baygın uyuyan iki yaşındaki kardeşimi gördü ona yaklaştı, başını eğdi ve çocuğu öptü «Zavallı yavrucak», diye söylendiğini ve gözünden akan yaştan bir damlanın çocuğun yüzüne düştüğünü gördüm.

Fethi bey'in bu asîl hareketinin, beni ne kadar teselli ettiğini târif edemem, temiz ahlâk ve vicdan sâhibi bir zat idi.

Alâtini köşkü şehir dışında büyük bir arazi ortasında üç katlı güzel bir bina idi, denize bakıyordu, möbleleri çok eksik idi, yemek salonunda bir masa, bir kaç sandalye vardı. Odala-

rın bâzılarında, demirden eski somyeler ve üzerlerinde içi ot dolu küçük yastıklar bulunuyordu.

Babam yatakda yatmazdı. Kendine mahsus şezlongları vardı. Onların üzerinde yatardı. Günde en fazla beş saatlik bir uykusu vardı. Babam birinci katta bir odayı seçti. İki koltuğu bir araya getirip kendine yatacak yer yaptı, «İşte yatağım!» dedi.

Babamı mahzun ve kederli sanıp, mahsusen gülerek ve neş'e ile yanına gittim, koynumdaki sigaraların hepsini kendine teslim ettim, çok memnun oldu.

«Su çantanızı da getirdim. Fakat, anahtarı yok. Belki Nâdir ağada kalmıştır, bir çakı olsa da kessek, belki susussunuz» dedim. Güldü ve «Bunda su yoktur, sudan daha mühim şey vardır. Bu hususu bilâhere seninle görüşürüz», dedi. Beni yanaklarımdan tekrar tekrar öptü. «Bu vaziyetimi görüp de, beni mahzun zannedip sakın kederlenmeyin kızım!» dedi. «Çok memnunum. Ceddimin hangisi fazla hizmet gayretini göstermişse, canlarını da bu uğurda kaybetmişlerdir, ben yalnız hâl-i tabiî de ölmeyi tercih ederim. Ne öldürülmek ve ne de intihar etmek isterim.»

«Dünyada kim bâki kalmıştır, cümlemizin âkibeti ergeç ölümdür. Ecelimle rahat yatağımda ömrümü tamamlamayı arzu ederim, eğer nasibim bu ise bahtiyârım. Çoktan mevkiimi terk etmeği hatırıma koymuştum ve hattâ bâzı bendegânıma da söylemiştim; ama onlar dâima mukavemet ederek, beni bu fikirden caydırmaya çalışmışlardır; çünkü refahları, saltanatımla kaimdi. Kendi arzumla yapmak istediğim, bugün bir emr-i vâki ile olmuştur.

Allahıma sığındım. Vicdanımı tâzip edecek harekette bulunmadım. Kimsenin başını menfaatim için kestirmedim. Kimsenin idamını imza etmedim. Yalnız bir tek harem ağasının idamını işlediği bir cinâyetten dolayı, kısasa kısas olmak üzere imza ettim», demiştir.

Gecelerimizi, şöyle bir köşeye büzülerek geçirdik. Küçücük, yastık kadar ince iki ot minderi birbirine bitiştirip, üze-

rinde yatardık. Yorgan, yastık, çarşafa benzer hiç bir şey yoktu.

Babamın bitişiğindeki odada, toplu olarak, yatar, kalkar, otururduk. Diğer odalar boştu, istifade edemezdik. Burada bir hapis rejimine tâbi olduğumuz anlaşılıyordu.

Sabun yoktu. Alâtini köşkünün eski sâhiplerinden arta kalmış küçük sabun parçalarını idare ile kullanmaya mecbur olduk.

İlk yemeklerimizi hatırlarım, büyük bir teneke tabla içinde getirilirdi. Pilâv ve yoğurttan ibarettiler. Çatal ve kaşık yoktu. Ellerimizle, yiyebildiğimiz kadar yiyorduk.

Babamın yemek takımını, kahvecisi, beraberinde getirmişti.

Musluklar pis ve sular zehir gibi acı idi; işte biz bunu avucumuzla içiyorduk. Bardak yoktu.

Pancurların açılması yasak edilmişti, güneş ve havadan da mahrumduk. Üzerimdeki elbiseyi çıkarır yıkardım, kuruyuncaya kadar, çıplak oturur beklerdim. Diğerleri de aynen böyle yaparlardı.

Bahçede nöbetleşe devriyeler dolaşırdı. Kapıların anahtarları onlarda idi. Bizi dışarı çıkarmazlardı. Köşkün geniş terasına, serinlemek için bâzı akşamlar, yalnız babam çıkabilirdi. Bu, babama unutularak bırakılmış, tek nefes alma imkânı idi. Selânik çok sıcak bir yerdir.

Bir ay, mahrumiyet ve azaplar içinde inim inim inledikten sonra, evlerimizden hepimize birer sandık eşya geldi.

Yatak levâzımına, şahsî bâzı eşyalarımıza kavuşmuştuk, hemen mâneviyatımız düzeldi.

Babama, muhafız askerleriyle birlikte bütün masrafları için bin lira aylık tahsis edilmişti. Bundan nakit olarak bizlere de onar lira harçlık ayrılırdı.

Bu sürgün hâdisesinin fecî intibaları, bana asıl hürriyeti, fazîleti ve samimiyeti öğretmiştir.

Sarayımızın hazineleri, yaldızlı salonları, konforlu yatakları, ayaklarımıza kapanan Cevat bey gibi mürâi memurlarımı-

zın ne kadar kıymetsiz ve boş şeyler olduğunu; bu ot minderler üzerinde haşerelerle birlikte uyumaya, yıkadığım elbiselerin kurumasını, soyunmuş bir halde, beklemeye çalıştığım o anlar, bana öğretmişti.

Babamın yanında olmak, onu sıhhat ve âfiyet içinde görmek bu sürgün ve mahpus hayatında bana, sarayda tanıyamadığım başka bir saadetin hazzını veriyordu.

Tenha koridorlarda, eski elbiselerimle, sarayda olduğundan daha büyük bir gurur içinde dolaşıyordum.

Bâzı geceler tenha bir odaya çekilir, ışığı söndürüp pancurları aralar, denizi ve mehtâbı seyrederdim. Denizin enginliğini, gök kubbeyi hayran hayran temâşa ederdim.

Feryat ve figan içinde arkamda bıraktığım zavallı anneciğimi düşünürdüm. Onun kollarını arıyordum. Ah bir kere kucaklıyabilsem, ne kadar mes'ut olacağım diye hayâllere dalardım.

Babamdan sonra kalbimde sakladığım benim de gizli ve temiz duygularım vardı. Kalbim işte bunlarla taşmaya başlayınca; aylığımla Selânik'te tedarik ettiğim, mandolinimi alır, telleri üzerinden, göz yaşları içinde en sevdiğim nağmeleri çıkarmaya çalışırdım. İçimde coşkun ümitler çağlardı. Sonra pencereyi kapar oturduğum ot minder üzerine uzanır ve uykuya dalardım.

Sabahları uyanır uyanmaz, o tatlı güneşi görmek, sıcaklığını vücudumda duymak arzusiyle, nöbetçilerin pek ilgi göstermedikleri pencerelere koşar, pancurları aralardım.

Muhafızımız Fethi bey, bizimle uzun müddet kaldı. Sonra yerine Rasim bey isminde başka bir zat tâyin edildi. Fethi bey, babama arzı vedâ için geldiği vakit: «Bu vazife bana çok ağır geliyor. Aldığım emirlere göre hareket etmek benim harcım değil, vicdanım müsaade etmiyor. Hepinizden hoşnut olarak ayrılıyorum», demiş ve ayrılmıştır.

Yeni muhafızımız da fena bir adam değildi. Fethi bey gibi yavaş yavaş ona da ısınmaya başlamıştık.

Babamı muazzep eden bir tek mes'ele vardı. Bizlerin evlenme zamanımızın gelmesi ve vaktimizin geçmesi idi.

Bir gün Rasim bey'i yanına çağırdı, bu mes'eleyi ona açtı. Kendi hayatında, kızlarının evlenmesini gözleriyle görmeğe muktedir olamazsa dahi, uzaktan olsun, duymak bahtiyarlığını arzuladığını ve bunun İstanbul hükûmetine bildirilmesini rica etti.

İstanbul'a yazıldı, cevap beklenmeye başlandı.

Kurban bayramı arifesi idi. Harem ağalarından birini, zabitler, odalarına dâvet ederler ve bana şu haberi yollarlar: «Söyleyiniz, kardeşlerinin büyüğüdür. Bu gece odalarının altına gaz koyduk. Açıkta demirli duran Mesudiye zırhlısı köşkü bombardıman edecek. Babaları ve köşk mahvolacak. Kendileri gençtir, acıyoruz. Gece yarısı kardeşleriyle beraber bizim dâiremize gelsinler. Biz onları muhafaza ederiz.»

Bunun ne kadar çirkin bir plân olduğunu anlamak için insanda biraz izân olması kâfidir. Zavallı harem ağası bunu gerçek zannederek, babamın başına gelecek bir felâketten derin endişe duymaya başlamıştı.

Kendisine «Babamızın mukadderatı ne ise bizimki de o olacaktır», dedim. «Hapishanede ne karakterde adamların ellerinde olduğumuzu pek iyi takdir edenlerdenim. Bilhassa ben hayatta hiçbir şeyden korkmayan bir kızım, tekliflerini kabûl etmeme imkân yoktur. Aynen bunları söyleyin!» diye ihtar ettim.

Gaye, bizi bir gece için odalarına almak, kızları, nâmus ve iffetten mahrumdur şâyiasını yayarak babamı küçük düşürecek havadisi de İstanbul gazetelerine sermaye diye temin etmekti. Çok şükür hiç bir şey olmadı.

Benim İstanbul'a dönmem için hükûmetten müsaade geldi ve Rasim bey vasıtasıyla babama tebliğ edildi. Hayatımda en korktuğum acı dakikaları yaşıyordum. İstanbul'a gene trenle dönecektim, arabalar kapıda bekliyordu. Babamla göz yaşları içinde kucaklaştık, sürekli bûseler ile birbirimizi koklaya koklaya öpüştük. Babam nasihatlarını, hayır ve dualarını yaptıktan sonra, âdeta koşarak odasına kapandı, diğer kader ortaklarımla da ayni şekilde göz yaşları içinde kucaklaşarak vedâlaştım.

Köşkün kapısından çıkacağım sırada Rasim bey yanıma sokuldu.

«İstanbul'dan alınan emir ihtizasınca; şu odada üzeriniz aranacaktır», dedi ve beni arama odasına götürdü. İçerde üç kadın gördüm. Rasim bey: «Bu hanımlar bizim zevcelerimizdir. Üzerinizdeki elbiselerinizi çıkaracaksınız, her tarafınız aranacaktır», dedi. «Muayeneyi tâkiben şu bohçada duran başka elbiseleri giyeceksiniz, öbürleri burada terk edilecektir», dedi.

Ümitsiz bir mukavemet göstermek istedim; fakat gene dediklerini yaptılar. Âmirlerinden aldıkları emri harfiyen tatbik ettiler. Çarnâçar soyundum. Ellerinde bir esîre gibi idim. Ne isterlerse yapabilirlerdi. Müdafaasız ve âciz idim.

En mahrem yerlerimize kadar muayeneyi uzattılar. Artık teferruatını yazmağa insanın hicap duygusu mâni olmaktadır.

Bana refakat edecek olanlar da teker teker ayni muayeneye tâbi tutuldular. İstanbul'da birisine verilmek üzere, babama âit bir pusulanın üzerimizde bulunup bulunmadığını tetkik ediyorlardı. Saçlarım çok uzundu, her bir telini ayrı ayrı yokladılar, fakat kime kimi şikâyet edebilirdim. Sükûtu tercih ettim.

Hava iyice karardıktan sonra arabalara binip istasyona geldik, oradan da hususî bir trenle İstanbul'a hareket ettik.

Sirkeci istasyonunda annem beni karşıladı. Ayrılığımız, tam bir yıl sürmüş, fakat bu müddet, her ikimize asırlar kadar uzun gelmişti. Karşılaşmamız hem tatlı, hem hazin oldu. Sarayın dışında kalmıştık. Şimdi Nişantaşında bir konağımız vardı. Orada yaşayacaktık.

İlk işim, muhafız Rasim bey'e mektup yazarak, babamı sormak oldu. Bir hafta sonra cevabını aldım. Babamın çok memnun olduğunu, mümkünse her zaman kullandığı «Jean-Marie Farina» kolonyasından göndermemi istiyordu.

Derhal tedarik edip, ikinci bir mektupla yolladım. Alındığını, babamın sıhhat ve âfiyette olduğunu, kolonyalardan çok memnun kaldığını sevinerek öğrendim.

Nişantaşı'ndaki ikametimin ikinci ayından itibaren, tekrar babamın acı acı hasretini çekmeye başladım. Bu, hem zihnimi işgal ediyor, hem de kalbimi sızlatıyordu. Şimdi hariçle bol bol temas ediyor ve halkın içinde gezebiliyordum.

Konağımız, güzel bir park içinde konforlu bir ev idi, ben geldikten ve onu kendi zevkime göre döşedikten sonra, daha da güzel, zengin bir hâne olmuştu.

Mutbağımız, sofralarımız, aşçı, halayık, uşaklarımız bir dereceye kadar alıştığım o eski hayatın eksikliğini bana tattırmıyor gibi görünüyor idi ise de, ben hep babamın Selânik'teki menfa ve mahbes hayatını düşünüyordum. O azap beni Nişantaşı'ndaki evimde, hiç bir sûretle rahat bırakmıyordu.

Allahıma her zaman dua ederim. Babamın duymasiyle bahtiyar olacağını bana tebliğ ettiği ve yanından ayrılışımın esas maksadını teşkil eden mes'ut hâdise oldu. Çocuğumun babasiyle mes'ut bir izdivacı, kader nasip eyledi. Zevcimle tabiatımız, hislerimiz, düşüncelerimiz, o kadar uygundu ki, birbirimizin üzerine titrerdik, sevgimiz bütün ömrümüzce devam etmiştir.

Yalnız, zevcimin bünyesi zayıftı, ufak bir hava değişikliğinden çarçabuk sıhhati bozulurdu. Kışın Nişantaşı'nda benim evimde, yazın Erenköyü'nde zevcimin köşkünde otururduk. Pazartesi günü ve gecesi kabûl günümüzdü. Çok samimî dostlarımız ve meclislerimiz vardı. Onların hayâlleri her zaman gözlerimin önüne gelir, hepsini hasretle anarım.

Babamın cülûsunun yirmibeşinci yıldönümünde,, fabrikası tarafından hediye edilen eşini müddet-i hayatımda ne İstanbul'da ve ne de Fransa'da gördüğüm, «Player» marka duble piyano vardı, babam onu bana vermişti.

Piyano hocam, meşhur Prof. Hege idi, kabûl günleri, zevcesi ile birlikte o da gelirdi, misafirlere çalardım. İstidadımı son derece takdir ederdi ve beni çok severdi. Kat'iyen ders ücreti kabûl etmezdi.

Erenköyü'ndeki yazlığa, Mayıs ayının başında göç eder-dik. Köşk 36 odalı olup, büyük bir arazi üzerinde bulunuyordu, çiftlik denebilecek kadar geniş teşkilâtı vardı.

Ayrı ayrı bağları, meyva ve çiçek bahçeleri, bostanı vardı. Akşam, sabah muntazaman denize girerdik. Sandalla denize

açılır gurubu seyrederdik. Kürek çeker, deniz sporları yapardık. Fenerbahçe ile Moda sahillerinde araba ile akşam gezintilerine çıkardık. Zevcim ruhen çok hassasdı. Tab'an da artist idi, spordan hoşlanmaz, fakat güzel yağlı boya tablolar yapardı.

Erenköyü'nün pastoral hayatını çok severdi, kendisi Hariciye Nezareti memurlarından sefaret kâtibi Fahir beydi. Avrupa'da uzun müddet kalmayı istemezdi, memleketinde âilesi içinde yaşamayı, sefaret kâtipliğine tercih ederdi.

Bu mes'ut günleri yaşarken, harb-ı umumî başladı. Bir çok ahbablarımız asker oldular, cepheye gittiler. Zevcim sıhhatinin bozukluğu sebebiyle askerlik hizmetinden af edildi.

Sıkıntılı günler gelmişti. Bunları daha acı ve felâket günleri tâkip etti. Balkan Harbindeki buhranlı devreler sırasında babamı pâyitahta getirmek istediler. Nihayet bir gün, bir Alman gemisinin bordasında İstanbul'a getirildi. İkametine Beylerbeyi Sarayı tahsis edildi.

Sıhhat ve âfiyet haberini alıyorduk, yalnız görmek mümkün değildi. Babamın halefi olan amcama, Meclis-i Meb'usan reisine ve Sadr-ı Âzama yazı ile müracaat ederek, babamızı görmek hakkımızdan mahrum edilmememizi bildirdim.

Bir hafta sonra, her bayramın ilk günü, yanımızda muhafız subayların âileleri bulunmak şartiyle, görüşmemize müsaade edildi.

İlk ziyareti yapacağımız Şeker Bayramının 1. günü geldi, Beşiktaş iskelesinde bir çatana bizi bekliyordu. Bütün familyaları arabalarıyla rıhtıma geldiler. Bu vasıta ile Beylerbeyi'ne götürüldük.

Karşılaşmamız hazin oldu, teker teker babama sarıldık, öpüştük. Âileleri, benden daha fazla heyecan içindeydiler; çünkü onların hasretleri daha uzun sürmüştü. Muhafız memurlarının zevceleri ve çocukları etrafımızda bulunuyorlar, gözlerini bir dakika bile bizden ayırmıyorlardı, bundan fevkalâde memnun ve müsterih olduk.

Esâsen, babamın durumundan ve konuşmasından da bu hâl belli oluyordu. Bize, aşçısı mârifetiyle yemekler hazırlatmıştı. Babamız başımızda olduğu halde, o gün annelerimiz ve kardeşlerimiz ile bir sofrada oturup yediğimiz yemeği hiç unutamam.

Akşam oldu. Dönüş vakti geldi. Ayrılmak bize çok acı ve ağır geliyordu. Tekrar kucaklaşıp rıhtımdan çatanamıza bindik. İki ay sonra Kurban Bayramı gelecekti. O zaman gene böyle mes'ut bir ziyaret yapmak ümidiyle teselli bulmuştuk.

Her hafta kardeşlerimizle bir olur, harem ağalarımız vasıtasiyle babama lâzım olan şeyleri hazırlar ve yollardık.

Kurban Bayramı geldi. Biz Erenköyü'nde olduğumuz için Beylerbeyi'ne otomobil ile geldik. Annemle beraberdim, hemşirelerim ve valdelerim Beşiktaş'tan daha gelmemişlerdi.

Muhafızların haremleri ve çocukları bizi karşıladılar. Babam erken gelişimizden memnuniyetini gözlerimizin içine bakarak izhar etti. Muhafızların haremlerine, benim kendisine nasıl mutî, bağlı ve fedakâr bir evlât olduğumu uzun uzun anlattı; sonra kalktı. Hızlı adımlarla odasına gitti. Beş - on dakika kaldı, elinde küçük bir paketle geldi.

Mütebessim ve mânidar bir tavırla yüzüme baktı. «Geçen gün, muhafız beyefendi bir tane ananas getirmişler, buranın terasında yetişiyor, en sevdiğin bir meyva olduğu için, sana saklamıştım. Bir tane olduğu ve takdim edilemiyeceği cihetle, bunu kardeşlerin görmesin, vakıa ehemmiyetsiz bir şey, keşke bir kaç tane daha olsaydı da, onlara da verseydim. Zâten fazla yetiştirmek de mümkün olmuyor. Zâten bu da, zannederim sonuncusu imiş. Kardeşlerinin görüp de, ehemmiyetsiz bir şey için başka fikre sahip olmalarını istemem kızım», dedi.

Derhal dışarı çıktım. Orada bekliyen hizmetimdeki kıza, kâğıda itinâ ile sarılmış babamın kıymetli hediyesini verdim ve iyi muhafaza etmesini tenbih ettim.

Yarım saat sonra valdelerim ve kardeşlerim geldiler. Babamızla neş'e içinde gene yemek yedik ve akşam evlerimize döndük.

Gece zevcimle birlikte babamı konuşurken, onun gündüzkü hediyesi ananası hatırladım ve beraber yemek için, gittim getirdim.

Ananası, sarılı olduğu kâğıdından çıkarırken, içinden, meyvanın dikenli kabuğu üzerine maharetle tatbik edilmiş küçük bir paket daha gördüm. Merakla açtık. İçinden elmaslar dökülmeğe başladı. Hem hayret, hem de sevinç içinde kalmıştık. Taşlar da, değerlerine ve cinslerine göre, ayrı ayrı bükülmüş kâğıtlara sarılmışlardı. Ayrıca, bir de küçük not bulduk: «Su çantasındaki hakkın.» O zaman bu sürprizin iç yüzünü çözdüm. Benim su çantası bildiğim, başmuhasip ağa tarafından muhafaza edilen bu zatî eşya, anladım ki, babamın dâima beraber bulundurduğu, küçük bir hazinesiymiş, içi su ile değil, kıymetli taşlarla dolu imiş ve anahtarını da kendi üzerinde taşırmış.

Ananas paketinden çıkan herbiri nohut tanesi iriliğindeki iki avuç dolusu kıymetli taşlar, paha biçilemiyecek değerde hârika şeylerdi. Fakat, bunların hiçbirisini o anda gözlerim görmüyordu. Babamın çok ince bir şekilde bu hatırlayışı, beni pek hislendirmiştir. Hattâ tuhaf bir hâleti ruhiye ile, ananası taşlardan çok daha kıymetli bulmuştum.

İstanbul'da tifo salgınından bahsediliyordu. Bir gün ben de şiddetli başağrıları ve yüksek ateşli nöbetlerle yatağa düştüm. Doktorlar hayatımdan ümitlerini kesmişler, zevcim ve annem baş ucumda gözyaşı döküyorlardı. 20 gün baygın yattım. Allahın inayetiyle tehlikeli devreyi atlatıp gözlerimi açtım. Ateşim düşmüş, başımın ağrıları azalmıştı. İlk işim babamı sormak oldu. Maalesef, gözleri önlerinde olarak, vefat ettiğini bildirdiler. O anda yataktan fırladım. Odadan odaya koşarak kime rastlarsam babamı soruyordum. Halbuki ben, iyileşip yüzümün rengi yerine geldikten sonra; onu ziyareti, hastalık nöbetleri arasında bir rüya gibi düşünüyor, adını sayıklıyordum.

Kendime nasıl geldiğimi bilmiyorum. Gözyaşlarımı günlerce zaptedemedim.

Babam 10 Şubat 1918 günü vefat etmiştir. Ölümü hakkında bana anlatılan çok dağınık şeyleri şu şekilde hülâsa edebilirim: Benimle beraber babam da hastalanıp yatağa düşmüştür. Ümitsiz bir vaziyete girdiği anda evlâtlarının ve haremlerinin çağırılmasını istemiş, fakat arzusu iki gün gecikme ile yerine

getirilmiştir. Âilesi efrâdı, Beylerbeyi'ne gittikleri vakit yalnız cenâzesini görebilmişlerdir. Kadınları akşama kadar sarayda kalmışlar, ertesi günü de dâmatları Beylerbeyi'ne giderek eşyalarını mühürlemişlerdir.

Babamın çok aziz hâtıralarını, ölümünden sonra, yıllarca süren ve belki de hâlâ bitmemiş bulunan bir veraset mes'elesi tâkip etmiştir. Hânedan âzaları, hükûmet hattâ yabancı hükûmetler, babamın şahsına âit cesim servetleri, mülkleri üzerinde ihtilâflara düşmüşlerdir. Veliaht Vahdettin ve Abdülmecit efendilerin başkanlıklarında kurulan ve Sadrâzam Salih ve Harbiye Nâzırı İzzet Paşaların da, üyeleri arasına, dahil oldukları bir hânedan meclisi, bu dâvayı bir çok münakaşalar içinde halle çalışmıştır.

Beylerbeyi sarayında, vefat ettiği odada bulunan eşyaları arasındaki «Su çantası» nın hikâyesi, daha bir müddet meraklı safhâlar arzederek, devam etmiştir. Çanta, Beylerbeyi'nde mühürlü olarak bir - iki ay kalmıştı. Herkes tarafından muhteviyatı merak ediliyor ve bir an önce açılması, âile efradı tarafından arzu ediliyordu. Diğer taraftan, çantanın dedikodusu, mübalâğalı şekilde sarayın hademelerine kadar kulaktan kulağa yayılmıştı. Hânedan Meclisi de, her şeyi bırakmış, su çantasının bizim elimize geçmesine engel olacak, bir takım itirazlar icat ediyordu. Sultan Vahdettin, bunların arasında, bilhassa başta geliyordu. Bir gün Sadrâzam bize geldi. Bu çanta mes'elesi hakkında: «Kimse duymadan, bir an evvel onu yerinden alın! Vakit gecikmesin», demiştir. Zevcim: «Nasıl olur? Üzerinde 10 tane mühür var», şeklinde mukabele ettiği vakit; Sadrâzam: «Üstü mühürlü ise, altı değil ya» diye cevap vermiştir.

Tavsiyeye uyarak çanta alındı. Bir müddet sonra muhamminler ve âilemiz efradı huzurunda açıldı. Muhteviyatı mirasçılarına taksim edildi. Yalnız, çantanın altı kesilerek açılmış ve muhteviyatındaki çok nâdide parçaların değiştirilmiş olduğu da yapılan dikkatli bir muayene neticesinde anlaşılmıştı.

Babamın vefatı, hayatta beni yıkan tek hâdise olmuştur. Ölümünü kabûl edebilmek için uzun mâtem yılları geçirdim. Babamın Selânik'te iken bana bir vasiyeti vardı; onu hiç unutamam. Alâtini köşkünde, bir sabah vakti en küçük kardeşimin annesi Saliha hanımefendi ve ben, babamla birlikte oturuyorduk. Evvelce de babamın hayranlığını en ziyâde üzerine çekmiş bulunan, ahlâkının yüksekliği akıl ve muhakeme kabiliyetinin kuvveti ve inceliği hepimizce bilinen bu muhterem hanım hakkında babam bana hitâben şu sözleri söylemiştir: «Kızım şu kadını görüyor musun? Ben bunca senelik hayatımda çok kadınlar gördüm. Fakat bunun gibisini görmedim. Hem ahlâkı ve hem kadınlığı itibâriyle kadınların müstesnâsıdır», demişti. Ben de, «en ziyâde sevdiğim valdelerimdendir», demiştim. Babam: «Sizi birbirinize sevdiren ahlâklarınızdaki benzeyiştir», buyurmuştu. Babamın bu nasihatına dâima kıymet verdim. Ruhunu şâdetmek için, Sâliha hanımefendiye bağlandım ve onu da ölümüne kadar annem gibi sevdim.

Kendimle birlikte mezarıma götürebileceğim babama âit bir küçük hâtırayı daha taşımaktayım.

Selânik'de şiddetli bir anjine tutulmuştu. Mahmut Şevket Paşaya telgraf çekilerek bir cerrah istendi. Boğazı şişmiş, iltihaplanmış. Yutkunmak için zorluk çekiyordu. Babam İstanbul'dan cerrah gelinceye kadar, kendi eliyle, boğazındaki şişliği kızgın demirle dağladı. İltihabı akıtmağa, ateşini düşürmeğe muvaffak oldu. Doktorlar bunu duydukları vakit şaşırmışlar ve metanetine hayret etmişlerdi. Bir gün benim de elimde bir çıban çıktığı vakit, babam onu da dağlayarak iyi etmişti. Kendimi sıkıp, ses çıkarmadığımı görünce: «Âferin cesur kızım», diye iltifat etmişti. Yarama şifa veren o dağlanma da işte babama âit, vücudumdan ayrılmayan bir iz ve bir hâtıradır.

Babamın gözlerini kapadığı yıl, umumî harp, mağlûbiyetimizle sona ermişti. Kayıplarımız büyüktü. Ben, demir gibi irâde ve sağlığa sâhip, bu kuvvetli insanın, ıztırabı bir kaç gün süren bünyevî bir teşevvüşten vefat ettiğine kaani değilim. 38 yıl üzerine titrediği ve ecdâdının emaneti olan vatanın, idaresiz ellerde, mahvolduğunu anlamış ve bunun acısiyle ölmüştü.

HASTALIK ve TEDÂVİLER

Zevcim kum sancılarından muzdaripti. Doktorlar Avrupa'da tedâvisine lüzum gösterdiler. Birinci Cihan Harbinin son günleri idi. Berlin'e veyahut Viyana'ya gidebilirdik. Viyana tercih edildi. Çünkü, orada zevcimin arkadaşları ve hariciye memurlarından akrabâları vardı. Viyana sefiri Hüseyin Hilmi Paşa da iyi tanıdıklarımızdandı. Ayrıca, Avusturya İmparatoru (Frans Jozefin) hayatını kurtaran profesör doktor (Hörtnzer) bu sahada pek müstesnâ bir hekimdi. Tedâvi için doğrudan doğruya ona gittik. Mutlak sûrette, (Marin Bad) da zevcimin bir ay kür yapmasını tavsiye etti. Ayrıca, ben de anemiden rahatsızdım. Bana da bir gün çelik, bir gün de çamur banyosu ile muhtelif su içmeleri tavsiye etti.

Viyana'ya gelmeden önce, Berlin'e yaptığımız üç haftalık ziyaretin o güzel intibâlarını da hiç unutamadığım için, burada kaydetmekten büyük bir zevk duymaktayım. Müzeleri, tiyatroları ve temâşaya şâyan nereleri varsa hepsini gezmiştik.

Almanya'da, sokakların salonlar kadar temiz olması, bilhassa dikkatimi çekmiştir.

Viyana'ya dönüşte Bristol otelinde bir hafta kaldık. Bundan sonra (Marin Bad) a gittik. Bu arada, ben, başka yerlerdeki içmelere de mükerrer ziyaretler yaptım. Onlar da fena değil. Fakat, (Marin Bad) kadar sıhhat üzerinde hârikalı tesirler yapan bir kaplıcaya rastlamadım.

Harp dolayısiyle gıda buhranları başlamıştı. Meselâ: Günde adambaşına 25 gram ekmek veriliyordu. Şeker yoktu. Onun yerine, herkesin çantasında sakarin bulunuyordu. (Marin Bad) daki bir aylık tedâvimizi bitirdiğimiz vakit, işte bu şartlar içinde Viyana'ya dönmüştük. Misafir kaldığımız Bristol oteli, beldenin en yeni ve en lüks otellerinden biri olmasına rağmen, ye-

mek salonunu bu sefer pek fakir bulmuştuk. Halk her gün daha fazla açlık acıları ile karşılaşıyordu. Her gün yenilen, lâhana çorbası ve bâzan da, tatsız bir balıktan ibâretti. Bütün unlular, patatesten yapılıyordu. Karaborsadan fâhiş fiatla, garsonlar yardımı ile, beyaz un ve mahdut miktarda şeker bulmak mümkündü. Bulduklarımızdan, gene garsonlar vasıtası ile, kendimize hususî ekmek yaptırabiliyorduk. Otelin fena yemeğine nisbetle, daha zararsız gıdalar veren lokantalar vardı. Gerek halk ve gerekse biz çantalarımıza birer parça ekmek ve şeker alır, karnımızı doyurmak için, bu yerlere giderdik. Fakat, vaziyet günden güne ağırlık kesbediyordu. Kimse ne hayatından, ne de malından emin görünüyordu. Bir gün, Viyana Sefirimiz Hüseyin Hilmi Paşa, bilhassa otelimize kadar gelip, bütün yolların iki güne kadar kapanacağını bildirdi. Trenlerde aşırı izdiham dolayısiyle, bilet bulmanın dahi müşkül olduğunu ilâve etti. Biz ise, her ne pahasına olursa olsun, memleketimize dönmeğe ve bunun için ayakta seyahate dahi râzı olduğumuzu beyân ederek, biletlerimizin tedarikini rica ettik.

Hüseyin Hilmi Paşa yanımızdan ayrıldıktan iki saat sonra, zevcime şiddetli bir hararet ve baygınlık geldi. Derhal yattı. Doktor getirtdik. Muayenesi yapılırken; elçimiz paşadan bir tezkere geldi. Bu akşam son trenin kalkacağı, yerimizin çok güçlükle ayırtıldığı, bundan sonra avdetimizin imkânsız olduğu bildiriliyordu. Doktor, haberi öğrenince, bu yüksek ateşle gribe tutulmuş hastanın yatağını terkedip, sokağa çıkması âdeta intihar etmektir, dedi. Neticede hareketten vazgeçip, Viyana'da kaldık. Vaziyetimiz o kadar zorlaşmıştı ki, burada bunları izah etmekte âciz duyuyorum.

Viyana, Bolşeviklik tehlikesine de mâruz kalmıştı. Mütareke sebebi ile İstanbul'dan paramızın gelmesi imkânsızdı. Gerçi elimizde para yok değildi. Fakat, ne kadar zaman bu halde kalacağımız meçhûldü. Yanımda kıymetli mücevherlerim vardı. Fakat, böyle bir zamanda onları satmak istesem kim alırdı? Bir gece otelin holündeki büyük camlara dışarıdan taşlar atılarak kırıldığını, başıbozuk halk gruplarının sokaklara döküldü-

ğünü, tecavüzkâr hareketlerde bulunduklarını hatırlıyorum. Bizler veya bizim gibiler, yerlerinden kımıldamağa, dışarı çıkmağa cesaret edemiyorlardı. Bu buhranlı anlara, korku ile birkaç gün sabır ve tahammül gösterdikten sonra, İngiliz ve Fransız askerlerinin Budapeşte'ye gelmiş oldukları duyuldu. Polislerin müdahaleleri ile, ortalıkta yatışma belirtileri müşahede edilir edilmez, zevcimin henüz tamamen iade-i âfiyet etmemiş olmasına rağmen, Viyana'dan ayrılmayı ve Peşte'ye gitmeği düşündük. Ancak, bu yolculuk için istifade edeceğimiz vasıta; terhis edilmiş askerler ve harpten bizar olmuş âsi ruhlu neferlerle dolu trenler idi. Onlarla birlikte yolculuğa hiç kimse cesaret edemiyordu. Tabiatım icâbı, azmettiğimi mutlaka yapmalıyım. Zevcimle yaptığım müzakerede o, elinden geldiği kadar böyle tehlikeli bir mâceradan beni alakoymağa çalıştı. Fakat, yine azmimden dönmedim.

Normal zamanda Viyana ile Peşte arasında trenle seyahat altı saat devam eder. Yola çıkarken tanıdığımız bütün ahbaplar hayatımızı büyük bir tehlikeye arzettiğimizi söylediler, Viyana'da ikamete devamımızı telkine çalıştılar. Yalnız, mütarekenin ne kadar müddet devam edeceği mâlûm değildi. Uzun bir devre sefaleti mucip olabilirdi. Tehlike cihetine gelince; kadere olan kuvvetli inancımdan dolayı, bunu hiç umursamıyordum. Korkum yoktu. Çünkü, Allahın takdirinden kaçınılamazdı. Takdir yerini bulurdu. İşte, bütün bu tehlikelere rağmen, böyle bir halet-i ruhiye içersinde, tereddütlerden sıyrılarak yola çıktık.

Macaristan'a hareket eden trenle, yağmurlu bir akşam, saat altıda, Viyana'dan ayrıldık. Trenin kırılmamış bir tek camı kalmamıştı. Elektriği yoktu. Zevcimle benim yanımda yol arkadaşı olarak (fam dö şambr'ım), bir de otelde tanıştığımız bir madamla zevci bulunuyordu. Onlar da bizimle beraber İstanbul'a gitmek istiyorlardı. Trenin içinde ve koridorlarında, etraflarını vahşî bakışlarla süzen, canlarından bıkmış askerler, insana ürperti veriyordu. O korkunç nazarların arasıra üzerimize değdiğini biz de hissediyorduk. Soğuk, hava cereyanı ve karanlık da ayrıca yeis ve kederlerimizi arttırıyordu. İşte, nor-

mal zamanın altı saatlik yolculuğunu, bu şartlar içerisinde, 16 saatte ikmâl ederek Peşte'ye vâsıl olduk. Bu onaltı saat için-de yerimizden kalkmak değil, kıpırdamak dahi mümkün olma-dı. Karanlıkta birbirimizi göremiyorduk. Ancak, sigaralarımızı yakarken gözlerimize düşen aydınlıktan faydalanıyorduk.

Peşte'de Buda oteline indik. Burası Viyana gibi değildi. Gıda sıkıntısı yoktu. Her şey bulunabiliyordu. Fransız ve İn-giliz askerlerine sokaklarda ve otellerde sık sık rastlanıyordu. Otelimiz, aynı zamanda, oranın sanatoryumu idi. Henüz ta-mamlanmamıştı. İkmâl edilmesine çalışılıyordu.

Salonlarında neş'e ve müzik hiç eksik olmuyordu. Fakat, biz etrafımızı saran bu mes'ut havanın içinde bir taraftan onu teneffüs ediyor, diğer taraftan da yurdumuza bir an evvel dön-mek için nereye, kime, nasıl müracaat etmek gerektiğini dü-şünüyorduk. Tuna üzerinde ecdat yâdigârı ve içinde bir muha-fızı da bulunan küçücük Adakale'yi seyrediyorduk. Arasıra Peşte'ye iniyorduk. Otelimiz yeni ve pek eğlenceli olduğu için, müşterilerle beraber halktan da pek rağbet görüyordu. Herkes çayını içmek ve yemeğini yemek için otelimizi tercih ediyordu. Çok câzip bir kış bahçesi vardı. Pazar günleri, mübalâğasız bü-tün şehir halkı buraya gelirler, askerî bandonun çaldığı hava-ları dinlerler, neş'eli gezintiler yaparlardı. Memlekete döne-meyen Türkler, bizimle beraber, aynı otelde toplanıyorlardı. Gün geçtikçe mevcudumuz artıyordu. Kendi aramızda çok gü-zel vakitler geçiriyorduk.

Bir gece yarısı, bağrışmalarla uyandık. Otelin üzerinde mitralyöz sesleri duyuluyordu. Müşteriler, odalardan odalara koşuyorlar, ne yapacaklarını bilmiyorlardı. Umumiyetle her-kes çantalarını topluyor, harekete hazırlanıyordu. Bu arada zevcim de elbisesini giydi, çantalarımızı yerleştirmeğe başladı. Ben yatıyordum, yerimden bir lâhza bile kımıldamadım. Tah-minime göre: Sokaklarda Bolşeviklerle mücadeleler oluyordu. Başımıza, her ne hal ise, bir belâ geldi veya gelecek tarzında, vaziyeti mütalâa ettim. Öyle bir yerde ikamet ediyorduk ki, nasıl ve nereye kaçabilirdik? Gece yarısı araba, eşyalarımızı

Sultan 2. ci Abdülhamid'in kızı
Şadiye Osmanoğlu
(Haremde çekilmiş eski bir fotoğraf.)

taşımak için hammal nasıl bulunabilirdi? Sonra biz şehrin dışarsında hâkim bir tepenin üzerinde bulunuyorduk. Halbuki bütün kargaşalıklar şehirde cereyan ediyordu. Biz ise, telâş ve şaşkınlıktan bu emin yeri bırakıp, çantalarımızla şehre, tehlikenin içine gitmeğe hazırlanıyorduk. Şehirde, hâlen bulunduğumuzdan daha emniyetli, bir otel veya yeri nasıl temin edebilirdik? Gürültüler kesilinceye kadar sükûnetimi muhafaza ederek, zevcimi ve dostlarımı teskin ettim. Odalarımızda kaldık. Mukadderata teslim olmayı tercih etmiştim. Bilâhere bu soğukkanlı davranışım, zevcimin ve diğer dostlarımın takdirlerine mazhar olmuştu.

İhtilâl karışıklıkları bir - iki gün devam ettikten sonra, etrafa, bir derece, sükûnet avdet etti. Peşte halkından zengin ve hâli - vakti yerinde olan kim varsa hepsi kaçmıştı. Hiç bir yerde eğlenme ve zevk diye bir şey kalmamıştı. Şehre pek ender iniyorduk. Sokaklarda parlak ziynet ve tuvaletlerle gezmek kaabil değildi. Ahalinin aç, daha doğrusu, harpten bezmiş birtakım bolşevik unsurlarının tecâvüzlerine uğramak her zaman muhtemeldi. Yolda giymek için, Viyana'dan âdî bir lûtr kürk almıştım. Bir gün, onunla, otelden çıktım, zevcimle birlikte biraz değişiklik olsun diye şehirde bir çay salonuna gidiyorduk. Yolda, giydiğim kürke, hırs ve huşûnetle bakan nazarları hissediyordum. Gezmemizi bitirip avdet ederken, yanımızdan geçen biri; kürkümün arkasını sert bir çakı darbesi ile baştan aşağı kesip birden yok oluverdi. Yanımdakilerin hepsi mütecâvizi yakalamak için koşuştular. Ne kadar uğraştılarsa da adamı bulamadılar. Kürkümü kesen, bizden daha akıllı olacak ki, arkasından hiçbir iz bırakmamıştı.

Türk şehbenderinin haremi Amerikalı bir kadındı. Uzun seneler zevci ile Türkiye'de yaşadığı için, fevkalâde güzel Türkçe konuşuyordu. Onlarla da çok sıkı bir arkadaşlık kurmuştuk. Zevci ile zevcim benim izdivacımdan evvel gayet samimî iki arkadaşmışlar.

O sırada İstanbul'daki Sadrâzam İzzet Paşa ile Hariciye Nâzırı Reşit Paşa iyi dostlarımdandı. Kendilerine bir mektup

yazıp, yardımlarını istemeği düşündüm. Bize muhakkak bir çâre bulacaklarını biliyordum. Fakat, bütün mes'ele, onlara bu mektubu gönderebilmekte idi. Bir gün zevcim henüz yatakta iken alış - veriş yapmak bahanesiyle erkenden şehre indim. Amerika'lı dostum Madam Celâl, Otel Hungarya'da oturuyorlardı. Celâl bey Şehbenderhâneye gittikten sonra onunla başbaşa konuşmak üzere yanına gittim. Daha evvelden Sadrâzam ve Hariciye Nâzırına hitâben hazırladığım ve beraberimde getirdiğim mektupları gösterdim. Bunun, Fransızlar vasıtasiyle İstanbul'a gönderilmesini rica ettim. Bu işe tavassut edecek adama, hizmeti karşılığı, verilmesi için 15 kratlık bir pırlanta yüzüğümü çıkarıp kendisine teslim ettim. Eğer muvaffak olursak ne alâ, fakat muvaffak olamadığımız takdirde, yaptığımız işi zevclerimize kat'iyen söylememeyi kararlaştırdık.

Aradan onbeş gün geçmişti. Holde toplandığımız bir sırada; Şehbender Celâl bey gayet beşuş bir çehre ile yanımıza geldi. İstanbul'daki işgal kumandanı (Franşe Desperi) den aldığı bir yazıyı müjdeledi. İki güne kadar hazır olmamız bildiriliyordu. Bir zabit ve iki neferin refakatinde İstanbul'a gidecektik. Misafirlerimiz bu mesajın nereden ve ne sûretle geldiğini hayretle dinlediler. Âdeta gıpta ettiler. Çünkü, cümlesinin emeli İstanbul'a gitmek idi. Paraları gelmiyordu, müşkül vaziyette idiler. Bu mesajı dinleyen Türk âileleri arasında, bilhassa birâderim Abdülkadir efendi de zevcesiyle birlikte bulunuyordu. Aynı otelde kalıyorduk. O sırada kardeşimin ayağına bir ağrı gelmiş, hareket edemiyor, yatıyor bizleri odasına istiyordu. Vatana, bir an önce kavuşmak arzusu içinde yanıyordu. Bize doğan bu talih güneşinin, onlara da güler yüzünü muhakkak göstereceğini temin ettik.

İki gün sonra, refakatimize tâyin olunan Fransızlar geldiler. İki otomobile yerleştik. Birine biz, diğerine de askerler bindi. Celâl bey ve madamı, uğurluyanlar arasında bulunuyordu. Ayrılış, cidden pek hazin oldu. Geride bıraktıklarımız çok iyi dostlarımızdı. Göz yaşları içerisinde kucaklaşıp vedâlaştık. Arabalarımız hareket etti.

İstasyona vardığımız vakit, bir lokomotif ile çekilen tek bir vagonun emrimize tahsis edildiğini öğrendik. Harp esnâsında askerî sebepler ile yapılmış (Prodiyal) adındaki bir hat üzerinden, vasıtamız tahrik edilecekti. Aynı hatta, birkaç vagonla bir askerî tren daha işliyordu. Normal hatlar hem tehlikeli, hem de yer bulmak imkânsızdı. Bize bahşedilen bu askerî imkân, şâyan-ı tercih idi. Hava soğuk, her taraf karla kaplıydı. Müthiş bir kış, bütün kuvveti ile hükmünü icra ediyordu. Vagonumuzda ısıtma tertibatı yoktu. Işık yoktu. Fakat, o karlı dağların letafeti görülecek şeydi. Güzel bir mehtap her tarafı aydınlatıyordu. Vagonun camları hem içeriden, hem dışarıdan buz tutmuştu. Geceyi az farkediyorduk. Çünkü: Karlarla akseden mehtap, penceremizin buzlarından da içeriye sızıyordu. Etrafımızı seçebiliyorduk. Restorant yoktu. Yanımıza soğuk et ve meyva gibi yiyecekler almıştık. Bunlarla gıdalanıyorduk. Bir gün sonra, sıcak bir yemeğe, fevkalâde ihtiyaç duymağa başladık.

İkinci akşamdı, trenimiz bir dağ istasyonunda durdu. Refakatimizdeki askerler geceyi burada geçireceğimizi, ertesi günü birkaç vagon daha bağlandıktan sonra yolumuza devam edeceğimizi söylediler. Ayrıca, istediğimiz takdirde; civarda, müziği olan ve yemeği de şâyan-ı tavsiye bulunan bir askerî restorandan faydalanabileceğimizden bahsettiler. Canımıza minnet, derhal vagonu terkettik. Diz boyu karların içinden güle, eğlene lokantaya gittik. İçerisi Fransız askerleri ile dolu idi. Bir büyük ocak içinde etler kızarıyordu. İki günden beri hasretini çektiğimiz sıcağa da kavuşmuştuk.

Refakat subayımız ve askerlerimizle beraber, köşede bir masayı işgal ettik. Burası bir âile lokantası değildi. Görünüşe göre, asker sevkiyatında kullanılan menzil yemekhanelerine benziyordu. Duvarları tahta kaplı uzun bir koridor, birbiri ardına dizilmiş 10 - 15 kişilik masalar vardı. Şüphesiz bu tertibat kıt'aları toplu bir şekilde yedirmek ve sevketmek maksadını güdüyordu. Tuğladan yapılmış, şömineyi andıran ocak içerisindeki etler ve tavuklar şişler üzerinde pişiyor, etrafa yayılan kokuları da açlığımızı büsbütün tahrik ediyordu. Meşhur bordo şarapları, masaları işgal eden Fransız askerlerinin bardaklarında dolup boşalıyordu.

Bir Macar musikisi etrafa neş'e ve hareket dağıtıyordu. Genç askerler, bâzı defalar, hep beraber müziğin çaldığı şarkıları söylüyorlardı. Ömrümde bu kadar iştaha ve bu kadar sevinç içinde yemek yediğimi düşünemiyorum. Hiç tanımadığım bir hayat sahnesine, yaşıyordum. Saadetimin sebebi, belki biraz hararet, biraz sıcak yemek, biraz müzik, biraz şarkı olduğu anlaşılıyorsa da, gerçekte; ben, bütün bunların arasında çok yakın bir gelecekte kavuşacağım vatanımın, kucaklayacağım yavrumun hayâli içinde uçuyordum.

Sabahleyin tekrar yolumuza devam ettik. Seyahatimizin üçüncü gecesi Bükreş'e vâsıl olduk. Kar'a, soğuğa ve askerî seyahatin mahrumiyetlerine alışmıştık. Kendimizi daha sıhhatli, kalbimizi daha dolu hissediyorduk. İstasyon karanlık, ıssızdı.. Araba ve hammal, bize yardım edecek herhangi birşey veya kimse etrafta görünmüyordu. Peronda, Fransız askerlerinin yardımı ile kendi başımıza trenden tahliye ettiğimiz bavullarımızın üzerine, mantolarımıza sarılıp oturduk.

Gözümüze birden bir kamyon ilişti. Refakat zabitimiz hemen koştu, onu hizmetimize temin etti. Eşyalarımız ve refakat hey'etimizle birlikte kamyona bindik. Bagajda eşyaların üzerinde şehre ulaştık. Kapılarını çaldığımız oteller, komple sözü ile yüzümüze kapanıyordu. Fransız askerleri ve eşyalardan, halk nefret ediyor ve o sebeple bizi otellerine almak istemiyorlardı. Talihimiz, sonunda, çaldığımız bir kapının açılmasına ve bizi kabûllerine yardım etti. Sevindik.. Yorgunluk, uykusuzluk, açlık ve soğuktan bitkin ve yeise gömülmüş halimizi, tamir edecek bir fırsatı bulmuş olmanın sevinci ile koridorlara ve bize gösterilen odalara koşarak girdik. Karşımıza çıkan pislikleri ifâde etmeğe kelime bulamıyorum. Bu da ayrı bir hayâl kırıklığı oldu. Çâresiz, eşyalarımızı açtık ve yerleştik.

Gece saat ikiyi geçiyordu, lokantaya indik.

Karşılaştığımız pislik ve masalarda gördüğüm iğrenç şeyler, daha müthişti. Ağzımıza bir lokma dahi koymadan odalarımıza çıktık. Yataklarımızı açtık, dünyada bundan daha murdar birşey gördüğümü hatırlamıyorum. Başımızı soktuğumuz bu yerin bir randevu oteli olduğuna artık şüphemiz kalmamıştı. Çantalarımızdan havlular çıkardık, yastık ve çarşafların üzerine koyduk, sırtımızdaki kürkleri, başımızdaki yün kapuşonları, ayağımızdaki lâstik botları muhafaza ederek, bu yatakların üzerine, daha doğrusu oturmak kabilinden, büzüldük ve güneşin doğmasını dört gözle bekledik. Zevcim sabahleyin erkenden dışarı çıktı. Daha iyice ayrı bir otele taşınmamızı temin etti. Bu sırada, refakat subayımız yanımıza sokuldu, Köstence'ye gelecek vapuru beklemek üzere, Bükreş'te ikametimizin mecburî olarak bir hafta uzayacağını, bu hususta Romanya hükûmetinden aldığı emri açıkladı.

Bükreş ile Köstence arasındaki seyahatimizin emniyetini Romanya hükûmeti taahhüt ediyordu, Köstence'den vapura bineceğimiz anda yeniden Fransız askerî refakat hey'etinin himâyesine teslim edilecektik.

Bükreş'deki haftamızı, görülmeğe değer yerleri gezmekle geçirdik. Sokaklarda, tekerlekleri çıkarılmış kızaklar üzerine konmuş, kalpakları ve platoları kalın kürklü arabacıların idaresindeki vasıtalarla dolaşılıyordu. Ben, bu arabacıları başka Avrupa şehirlerinde görmediğim için çok enteresan buldum.

Esâsen harp herşeyi değiştirmişti. Hiçbir memlekette zevk, incelik, intizam bırakmamıştı.

Köstence'ye akşam üzeri hareket ettik ve sabaha kadar seyahatimiz devam etti. Trenin koridorunda, Romanya hükûmetinin bizi korumakla vazifelendirdiği askerler, kompartımanımızın kapısında nöbet beklediler. Limanda, Fransız refakat hey'etine, bu Romen askerleri tarafından hâdisesiz teslim edildik. Fakat, vapur henüz limanda görünmüyordu. Gecikmenin sebebini de kimse tahmin edemiyordu. Köstence'de, tekrar vapur gelinceye kadar beklemek üzere, bir otele indik.

Bükreş'teki kötü intibâlar peşimizi bırakmıyordu. Her yere aynı endişelerle bakıyorduk. Beldenin en temiz ve birinci sınıf oteli olduğunu söyledikleri bu yeni misafirhânemiz, Bükreş'tekinden mukayese edilemiyecek kadar iyi idi, yataklarımız nisbeten temizdi. Fakat, otel müşterilerinin bayağılığı, lokantada gördüğüm kadınların iğrençliği fecî idi.

Bir araba gezintisi ile şehrin heryerini gezip gördükten sonra, otelimize dönerken, refakat hey'etimiz kapıda bizi karşıladı ve vapurun geldiğini müjdeledi. Alman'lardan iğtinam edilmiş büyük bir askerî nakliye gemisi, limanda, iskeleden uzak bir mesafeye demirlemiş duruyordu. Anlaşılan, sular sığ olduğu için, yolcularını açıktan almağa mecbur kalıyordu. Dört kişilik yataklı bir kabinesini bize tahsis etmişlerdi. Bu gemi, kişilik yataklı bir bakinesini bize tahsis etmişlerdi. Bu gemi, Fransız generalleri, yüksek rütbeli subaylar ve askerler ile dolu idi. Yemek salonlarında zafer neş'esi içinde, çeşitli sofralar hazırlanıyor, şarap ve şampanyalar açılıyordu.

Bana, büyük bir siyasî misafir muamelesi yapmışlardır. Masraflarımızın karşılığı olarak, hiçbir istekte de bulunmadılar.

Peşte'den beri bizimle seyahat eden, her müşkülümüze kolaylıkla çâre bulan, Fransız subayı ve askerlerine, zevcim, yanında mevcut bir kaç altın ve mücevherli kol düğmelerini hediye etti. Böylece onlara teşekkürlerimizi ifâde ettik.

Fakat bir seyahat rüyâsından tedrici olarak uyanıyordum. Harbin kaybedilmiş olduğunu, galip bir devletin gemisinde, mağlûp milletimin bir hânedan mensubu olduğumu acı acı duyuyordum. Bütün komplimanlara, gösterilen itibara rağmen, bir esâret yolculuğunun yeis ve elemleri, benliğimi sarmağa başlamıştı. İçimden durmadan ağlıyordum.

Karadeniz durgundu. İstanbul'a hiç hoşlanmadığım bu sükûnet içinde ulaştık. Vatanımı, Boğazı, ufukta gördüğüm andan itibâren, tekrar heyecanlanmıştım. Kirpiklerimden sıcak damlalar dökülüyordu. Rıhtıma ulaştık. Karşılamağa gelen birçok dostlarımızla, boyunlarımız bükük olarak kucaklaştık. Zavallı milletimin azapları her insanın çehresinde acı acı dile ge-

liyordu. Dinlediğim şeyler kalbimi parçalıyordu. Kuvvet kalmamış, yerini acze terketmişti. Bundan sonra, uğranılan haksızlıkları ben de milletimle birlikte görüp yaşamağa başlamıştım. Fakat, kendi felâketimin yaklaştığından tabiî haberdar değildim.

Erenköy'deki köşke çekilmiştim. Vakitlerimiz, günün hâdiselerini konuşmakla geçiyordu. Bir akşam köyümüzdeki tiyatroya, Darülbedayi hey'etinin bâzı artistleri gelmiş, yaralı askerler menfaatine bir temsil vermişlerdi.

O geceyi tâkip eden sabah zevcim, bir hastalık nöbeti içinde, yatağından kalkamadı. Doktorlar çağrıldı. Kızıl'a tutulduğunu söylediler. Derecesi 40'dan aşağı düşmüyor, baygın yatıyordu. Beşinci günü yeni bir müşahede yapıldı. Bu sefer, üremi buldular. Kızıl'dan belki kurtulmak ihtimali mevcut idi. Fakat, üremi bizi ümitsizliğe düçar etti.

Beş gün, beş gece uyumadan ıztırap çekti. Altıncı günü dünyaya gözlerini kapadı.

Bu ebedî ayrılığı hiç düşünmemiştim. O da benim ikinci felâketim olmuştu.

Köşkün bir kapısından zevcimin tabutunu çıkarırlarken, başka bir kapısından, mâtem içinde, ağlıyarak ben ayrıldım. Gözyaşlarımı tutamıyordum. Nişantaşı'ndaki ikametgâhıma koştum. Yatağa düştüm. Üç ay ayaklarım hareketsiz kaldı. Komşularım, bu bedbaht günlerimde, beni bir dakika olsun yalnız bırakmadılar. Hepsine medyûnum. Acılarımı unutturmak, beni teselli etmek için, ellerinden gelen herşeyi yaptılar. Dokuz yıl süren ilk izdivaç hayatım böyle kapandı. Rahmetli zevcimle, dünyanın en mes'ut bir kadını olarak yaşamıştım.

GURBET ve KADER YILLARI

Pek tarihleri hatırımda kalmadı. Zannedersem zevcimin vefatından bir buçuk yıl sonra Cumhuriyet ilân olundu. Bir hafta içinde memleket dışına çıkmaklığımız tebliğ edildi. Daha

kalbimin yarası kapanmadan vatanımdan, sevgili ölülerimin mezarlarından, uzak bir yerde yaşamağa mecbur edilmiştim. Bu, felâketten de ağır bir şey oldu. Kadın, erkek bütün dostlarım, beni bu bir hafta müddet içinde yine yalnız bırakmadılar, hazırlıklarıma yardım ettiler.

Mes'ut yuvamı, eşyalarımı bırakıp kapıdan çıkarken, karşıdaki karakolun memurları beni saygı dolu bakışlarıyla, başlarıyla selâmladılar. Her vesîle ile onları düşünür ve hatırlarını hoş ederdim. Ahbaplarım daha önce gara gitmişlerdi. Sirkeci istasyonuna geldim. Gene gözler yaşla dolu bir ayrılış ve trenin hareketi.

Bu fânî dünyada esâsen saadetler felâketlerin yanında çok mahdut kalıyor. Çocuğum henüz 4 yaşını tamamlıyordu. Artık bütün emelim ve saadetim ona bağlanmıştı. Dünyada yaşamak için hassas ruhlu olmamalı, hissetmemeli, sevmemeli! Fakat, bunu tatbik etmek çok zor! Hayat herkes için az - çok bir mücadeledir, yaralanmamak imkânsız! Fakat, cesur olmak lâzım! Hayatımız, yaşanılan mabaatli bir romandan başka bir şey değildir.

Fransa'ya göç etmiştim. Paris'ten trenle 20 dakika mesafede «Lorency» köyünde bir villânın ikinci katını kiraladım. Üst katta ev sâhibi ve çocukları oturuyordu. Elemlerimi unutacak kadar vakit geçmemişti. Bir âilenin himâyesine ihtiyacım vardı. İstanbul'dan bâzı eşyalarım ve piyanom gelmişti. Villânın sâhibesi Lorency'nin eski bir âilesiydi. Kendisi ve çocuklarıyla iyi anlaşmıştık. Aradığım bir çok şeyleri onlarda bulmuştum. Çok ahbapları vardı. Muhitim her gün bir az genişliyor ve kalabalıklaşıyordu. 33 yaşındaydım. Musiki gibi, şiiri de çok severdim. Piyanomda mâzinin hâtırası olan parçaları çalardım; tabiî onlar hep babamın sevdikleriydi. Nihayet gözlerim yaşlarla dolar, tuşları göremez olurdum, piyanonun kapağını kapardım.

Hiç yalnız kalmıyordum. Dâvetler, dâvetleri tâkip ediyordu. Yaralı ruhumu okşayan alâkalar, acılarıma ayrı bir tad kazandırıyordu. Villânın içindekiler beni şefkatle teselli ediyor-

lar, hareketleriyle beni kendilerine çekiyorlardı. Tatlı bir nekahat devresi içindeydim. Öyle kimseler tanıdım ki, kalbimin elemli duygularının merhameti dâvet edecek bir dereceye yaklaştığını benden önce idrâk ederek, en umulmaz bir lâtife ile, beni zarurî bir kahkaha atmağa mecbur ederlerdi.

Tanıdığım ahbaplar arasında daha samimî görüştüğüm bir zat vardı. Haremi vefat etmiş, dört çocuğu ile beraber bize yakın bir villâda otururdu. Sık sık gelirdi, çok güzel sesi vardı. Ben, operalardan arialar çalar, o da bir tenor kadar güzel sesiyle refakat ederdi. Evi, bahçesi bir biblo gibi süslü ve güzeldi. Çocukları kibar ve terbiyeli idiler, etrafımızda kelebekler gibi koşuşurlardı. Ben de bu güzel vesîlelerle meşgul olur, avunurdum. Doğuştan lâkaytdım! Etrafımı, câzibesine kapılmadan görebilme kudretim, çok şükür, Cenâb-ı Hakkın bana bahşettiği en büyük lütuf idi.

Paris'e daha evvel de gelmiş olduğum için hiç bir hususta yabancılık çekmiyordum. 23 yıl, bu yeni vatanda, hiç bir müşkülâta uğramadan yaşadım. Çocuğumun sağlığı ve tahsili için, yaşamaya mecburdum. Mevsimleri geldiği vakit, pek eğlenceli olan içme ve kaplıcalara küçük seyahatler yapıyordum. Vichy, gerek suları, gerekse eğlenceleri ve havası bakımından, çok lâtif bir kaplıca şehri idi. Burada herkesin elinde içecekleri sulara âit doktor tavsiyeleri vardı, ona göre hareket ediliyordu. Etrafta gezintiler yapılıyor, tanıdıklara tesadüfler oluyordu. Akşamları nefis bir orkestra dinliyorduk, yemeğimizi müzikle yiyorduk. Buranın oyun salonu meşhurdu ve çok câzipti. Seyretmek için bakara salonuna girerdim, oyunculara acırdım. Kuvvetli, süslü ve neş'e ile içeri girenler; bitkin, perişan ve meyus bir halde salonu terkederlerdi. Bir defa olsun, şansımı tecrübe etmek dahi aklımdan geçmedi, o zaman param da vardı.

Paris'te güzîde âilelerden iyi ahbaplar kazanmıştım. Kendimin, yâhut onların apartmanlarında toplantılar ve ev eğlenceleri ile vakitlerimi doldurmayı dâima tercih ederdim. Dışarı çıkmaktan hoşlanmıyordum. Bu toplantılarda çehreler sık sık yenileriyle değişirdi. Aralarında hoşlandığım bir çok ar-

kadaşlarım vardı. Müzisyen ve sesi güzel olanlarla daha çok ilgilenirdim. Temmuz, Ağustos aylarında Paris'te kimse kalmaz. Herkes kendi kudretleri dahilinde plâj ve kür yerlerine göç ederdi. Çocuğumu yanıma alarak yaz tatilini geçirmek için Paris'ten dışarıya ben de çıkar, değişik yerlere giderdim.

Fransa'da ikametimin beşinci yılında Hindistan tab'âlı zengin bir inci tüccarı ile tanışmıştım. Esâsen daha evvelden de, dolayısiyle tanışıklığım olan bu ahbabım, yılın üçte bir kısmını Paris'te, diğer bir kısmını Londra'da, mütebâki aylarını da Bombay ve Bahrein'de geçirirdi. Beni Londra'ya dâvet etti. Kızımla beraber gittim. Muhteşem bir apartmanı vardı. Hakkımda fevkalâde misafirperverlik gösteriyordu. Dört İngiliz uşağı evin işlerini görüyordu. Dostum, sabahları erken yazıhânesine iner, akşam geç dönerdi. Bizi, ikisi kız, ikisi erkek olan bu kibar hizmetkârlar, zengin möbleli şâhâne evde ağırlarlardı. Sabah yemeklerini kızımla yalnız yerdik. Gündüz yine onunla Londra'yı gezerdik, başka tanıdıklarımızı da ziyâret ederdik.

Bir pazar dört arkadaş Taymis'e gezintiye çıktık. Lâtif bir yaz günü idi. Kiraladığımız motörle nehirde bir saat kadar yol almıştık ki, hava birden karardı. Bardaktan boşanırcasına yağmur yağmaya başladı. Şaşırmıştık, geriye dönmekten başka çâre yoktu. Bütün alâmetler yağmurun uzun süreceğini gösteriyordu. Eve döndük. Bir saat de bu geri yolculuk süresince ıslandık, şapkalarımızdan, elbiselerimizden sular akıyordu. Duştan çıkmış gibi idik. Saçlarımız yüzlerimize yapışmıştı. Tuvaletlerimiz berbat olmuştu, fakat gezintiyi o kadar güzel ve neş'eli geçirdik ki, bütün dakikalarımız kahkahalarla doldu. En güzel havada gezenler bile, belki bizim kadar böyle neş'eli bir gün yaşamamışlardır. Gördüğüm pâyitahtlar içinde Londra'yı, sisi ve havası itibâriyle, en sebatsızı buldum, insanlarını da sevemedim. Bu yağmur gezintisini nehirde bitirip kıyıya çıktıktan sonra, yollarda biriken sular içinden, bir de otomobilimizle göl gezintisi yaparak apartmanımıza dönmüştük.

Paris'e iki ay sonra yeniden kavuştum. Lorency'li dostlarımın toplantılarına tekrar girdim. Bu sefer de bana piyanoda çok lâtif sesiyle refakat eden kibar ve zârif bir doktorla tanıştım. Eski neş'em yeniden yerine gelmeğe başladı. Bir gece Fontainebleau'ya gittik. Bir ahbabın suaresine dâvetli idik. Burası ağaçların içine gömülmüş şâirâne bir şato idi. Bahçe, renkli fenerlerle donatılmıştı. San'atkârane çizilmiş tarhlarda fevkalâde çiçekler her tarafa renklerini ve, kokularını dağıtıyordu. Herşey, peri masallarındaki saraylara âit sahneleri andırıyordu. İşte bu dekor içinde zengin bir akşam yemeği verdiler. Güzel sesli doktor da dâvetliler arasında bulunuyordu. Sabahın beşine kadar bütün geceyi şiir, heyecan, zerâfet, eğlence ile dolu olarak yaşamıştık. Bir ara herşey durmuş, sessizliğe gömülmüştük. Güzel sesli doktor şatonun sâhibesi madamla beraber Toska'dan arialar okumaya başlamıştı. Fontainebleau'nun meşhur ormanlık çevresi içinde, bâzen bir şırıltı, bâzen bir çağlayan, bâzen bir taşkını andırarak yayılan bu nağmeleri nasıl bir hasetle dinlediğimi tasvir etmekten âcizim. Şu satırları Kalifornia'nın bol güneşli semâsı altında, nefis meyvaları yapraklarının arasından taşmış bir portakal ağacının gölgesinde yazarken, mâzi gözlerimde o kadar canlandı ki, kalemi elimden bıraktım. Salona koştum, Toska'yı çaldım, çaldım! Hem de tatlı tatlı ağladım. Sesler kulağımdan gitmiyordu. Bu Fontainebleau dâveti benim için hem hüzün, hem zevk dolu, unutamadığım bir hâtıradır.

Villiers ile Courcelles arasında beş odalı küçük bir apartman satın aldım. Lorency'den artık sıkılmaya başlamıştım. Oradaki kalabalık hayattan uzaklaşıp yeni evimde bir az içime çekilmek ihtiyacını duymuştum. Yerleşmeyi tamamladıktan sonra Biarritz'e gittim. İki ay deniz banyosundan istifâde ettim. Burası Atlantik kıyısında, İspanya hududu yakınında Fransız'ların tâbiriyle plâjların cenneti dedikleri nefis bir tatil yeridir. Fakat, dalgaları da müthiştir. Huşûnetli zamanında denize girmeyi menederler. O sene kardeşim Abidin de benimle beraberdi, ayni villâda oturuyorduk. Akşam yemeklerimizi bâzen kardeşimle denizi seyreden gazinolara gider, birlikte yerdik. Meşhur kumar salonları burada da boldur. Oyuna mübtelâ olanların acıklı hallerini burada da yeisle seyrederdim.

Otokarlarla cıvar köylere, pikniklere, gidiyorduk. Sevimli ve kibar dostlarım vardı. Operaya, konserlere devam ediyorduk. Arkadaşsız kalmıyordum. Gece kulüpleri veya kabare eğlencelerinden kat'iyen hoşlanmazdım. Hep çocuğumu düşünürdüm, onun aristokrat bir terbiye almasını arzu ederdim. Kendi hayatımı; eğlencelerimi, zevklerimi ve dostluklarımı, kızımın yetişmesi için amelî bir mektep vazifesini görecek şekilde hazırlar, tanzim ve idare ederdim. Kendi hayatımın onun için mükemmel bir örnek olmasını, yaşayarak yetişmesini isterdim. Kızım, yatılı bir mektebe devam ediyordu. Tatil seyahatlerimi bilhassa onun için tertip eder, programlardım. Paris'te, hafta sonu, çocuğumu mektepten kendim alır, Pazartesi sabahı yine kendim götürürdüm. O mektebin hoş bir âdeti vardı. Perşembe günü, talebelerin velîleri kışlık bahçede toplanırlardı. Her âile bir masa işgal ederdi. Çocuklar dersten çıkarak annelerinin masalarına sevinçle koşarlardı. Talebeler üniforma giyerlerdi. İyi not alanlar Grand cordon taşırlar, fakat kırık not aldıkları haftalar ise, bunu taşımaktan mahrum edilirlerdi. Müdire hanım zârif bir Avusturya prensesi idi. Kendisini tanırdım. Birbirimizi çok severdik.

Courcelles bulvarında inşası henüz tamamlanmamış bir apartman dikkatimi çekiyordu. Mevkii pek hoşuma gidiyordu. Paris'in en sevdiğim yeri Parc Monceau'ya beş dakikalık mesafede bulunuyordu. Mahallin ajansına gidip sordum. Blokun bütün dâireleri - ikinci ve beşinci no.da olanları hariç - satılmıştı. 2 no.yu taşıyan dâireye hemen angaje oldum. İç inşaat devam ediyordu. Ara - sıra gidip bakıyordum. İç taksimatını kendi zevkime göre yaptırdım. Altı odası vardı, salonu da büyüktü. Satın aldığım bu yeni apartmana girip yerleşmem altı aylık bir bekleyişten sonra mümkün oldu. İşte bu esnâda bir de Nis'e seyahatim vardır. Orada oturan hemşirelerimi ziyarete gitmiştim.

Nice, Cannes, Monte - Carlo dâimî bir yaz memleketi, çok güzel tanzim edilmiş, Avrupa'nın ve hattâ dünyanın en kibar insanlarını toplayan nefis bir Akdeniz kıyısı. Sabahları «Promenade des Anglais» pek zevkli olurdu. «Hotel Negresco» da kalıyordum. Nice'in denize nâzır muhteşem otellerinden biri idi.

Mektebinden iki ay müsaade alarak çocuğumu da buraya yanımda getirmiştim. Şimdi ana - kız artık birbirimize arkadaş olmuştuk. O da bana çok bağlı idi. Nice'den döndüğümüz vakit, Monceau civarındaki bu yeni apartmanım teslime hazırdı. İçerisini yavaş yavaş zevkime ve imkânlarıma göre aldığım mobilyalar ile döşemeğe başladım. Dört ay hevesle uğraştım ve isteklerime göre odalarımı ve salonumu tanzime muvaffak oldum. Evimin ilk sâkini, terzi modelliği yaparak Paris'te hayatını kazanan güzel bir Amerika'lı kadındır. Möbleli olarak dâireyi o kiraladı.

Kaderin bana bir ikinci yeni hayat hazırlayacağını hatır ve hayâlimden geçirmemiştim. Hayat fırsat ve tesadüflerle doludur ve insan onların tâbiidir. İşte, Reşad ile böyle bir tesadüfle, yeni apartmanımı aldıktan dört sene sonra, bir dostumun çayında karşılaştım. O da benim gibi ayni devrin insanı olduğu için birbirimize pek yabancı gelmedik. Senelerden beri Türk'lerden uzak, yabancılarla yaşadığım için, şimdi kendi memleketimin bir erkeği ile tanışmak bana başka bir hiss-i saadet verdi. Kibar bir insandı. Sefirlik vazifelerinde bulunmuştu. Babamın saltanatı zamanında Paris Sefareti ikinci kâtipliğini yapmıştı. Dâvetlerimize, âile toplantılarımıza o da dâhil oldu. Evime çağırıyordum. Paris'in şık lokantalarına yemeğe bâzen yalnız çıkıyorduk. Dâvetler ve görüşmeler günden güne sıklaşıyordu. Birbirimizi daha iyi anlamaya başlamıştık. Gayet şirin sohbetleri vardı, tatlı konuşurdu. İnsanı hem güldürür, hem de meşgûl ederdi. Müzikten anlardı, keman çalardı. O da piyanoda, kemanı ile bana refakat ederdi. Boulogne ormanlarına giderdik, çimenlerin üzerinde gezer, ağaçların gölgelerinde oturur dinlenirdik. Bu ormanın mehtapları da câzip olurdu. Gölde küçük sandallara biner, kürek çeker, yarışırdık. Bunun-

la beraber ne Reşad, ne de başkasiyle izdivacı hatır ve hayâlimden bir saniye olsun geçirmemiştim. Kimseye muhtaç değildim ve kimseye de bağlanmak istemiyordum. Vaktimi rahat geçiriyordum. Hürriyetimi ise çok seviyordum. Reşad'la da, evvelce tanıdığım diğer dostlarım gibi görüşüyordum, fakat pek tabiî olarak kendi memleketimden bir kimse olması itibâriyle daha iyi anlaşıyorduk.

Tatil mevsimi yaklaşıyordu. Çocuğumu seyahate çıkarmam lâzımdı. Kızım bütün mekteb arkadaşlariyle «Cabourg» isimli bir âile plâjına camping'e gittiler. Ben, bilâhere ona katılmak üzere, Belçika'da, bu kamp yerine civar bir mesafede Spa kaplıcalarının çelikli sularından banyo almaya karar verdim. Benim gideceğim Spa, sinirlerin tedâvisi için bilhassa tavsiye ediliyordu. Hareket zamanı gelince dostlarımla vedâlaştım, trene gittim. Kür yerlerini mükerreren görmüştüm, fakat bu Spa'yı hiç duymamıştım. Bir dostum burasını bana tavsiye etmişti. İnsan hiç görmediği bir yerin yolu üzerinde daha heyecanlı oluyor. Kompartımanımı buldum, valizlerimi yerleştirdim. Yolda okumak için perondan gazete ve mecmualar aldım. Karşı kanepede mütalâa ile meşgûl yalnız bir tek yolcu vardı. Gazetesiyle örtülü yüzünü göremiyordum. Trenin hareketine henüz vakit vardı. Ben pencereden perondaki kalabalığı seyrediyordum, aralarında tanıdığım simâlar bulunup, bulunmadığını tetkik ediyordum. Vakit geldi, tren kımıldadı, istasyonu yavaş yavaş terkedip çayırlar ve ormanlar içinde hızla ilerlemeğe başladı. Köşeme oturdum, gazetemi açtım. Bu arada, karşımda mütalâa ile meşgûl zatın gazetesini yüzünden çektiğini heyecanla gördüm. Karşımda Reşad oturuyordu. Her ikimiz de gülmekten katılıyorduk. Reşad: «O kadar alıştım ki, sizden ayrılamadım. Böyle yapmaya mecbur oldum!» dedi. Altı saatlik yolculuğun nasıl geçtiğini hiç duymadık. Spa'ya varışımızda şiddetli bir yağmur yağıyordu. Ağustos ayında olmamıza rağmen hava serin, otelin kaloriferleri yanıyordu. Burada ancak bir gece kalabilmiştik. Sularını da beğenmedim. Bruxelles'e geçtik. Hotel Continental'da bir hafta istirahat ettikten sonra

Ostende'a geldik. Burası da fevkalâde geniş ve güzel plâjlarıyle meşhurdur. Gazinolariyle, sinema ve tiyatrolariyle dünyanın her tarafından gelen ziyâretçilerin alâkasını çeken, bu mühim Kuzey denizi sahil şehrinin baş misafirleri İngilizlerdir. Biz de bu kalabalığın içinde bir buçuk ay eğlendik, banyo aldık, dinlendik. Yalnız, Reşad suya giremezdi, doktorlar menetmişlerdi. Güneşlenmekle iktifa ederdi.

Bir akşam otelde yemek yiyorduk. Bir hafta sonra Paris'e avdete karar vermiştik. Yemeğin sonuna doğru Reşad: «Şadiyeciğim, sekiz aydan beri, en çok günlerimizi beraber geçirdik. Bu seyahatimizde de, hattâ dakikalarımızı beraber yaşadık. On seneden beri yalnızım. Kader seni karşıma çıkardı. Bugün sen de yalnız bir kadınsın! Elbette bir arkadaşa ihtiyaç duymaktasın! Meselâ bu tatilde yalnız olsa idin kim bilir ne kadar sıkılacaktın! Belki daha erken Paris'e dönmek isteyecektin. Zevcin vefat ettiği için bir kızınla yalnız kaldın. Ben de, zevcemle geçinemediğim için bir oğlumla tek başıma yaşıyorum. Birbirimizi az - çok anladık ve alıştık. Bütün mevcudiyetimle, nâmusum üzerine yemin ederim ki, kalbimi sen dolduruyorsun' Sensiz artık yaşıyamam. Seni bahtiyar edeceğimden eminim. Hayatlarımızı birleştirmekte bence bir mâni olmadığı gibi, zannederim sizin için de yoktur. Tekrar ediyorum, bir tek yavrumun başına yemin ederim ki, sana, senin neş'ene ve ahlâkına, arkadaşlığına perestiş ediyorum. Senden ayrılmak benim için imkânsızdır.»

Birdenbire şaşırdım. Beklemediğim bir şeyin karşısında kalmıştım. Ne diyeceğimi kestiremiyordum. Gerçekte ben de Reşad'ı çok seviyordum, ama hayatımı kimseye bağlamak istemiyordum. «Reşad'cığım, dedim. Ben de sana bütün mukaddesatım üzerine yemin ederim, hiç bir zaman evlenmek hatırımdan geçmedi. Paris'te olduğu gibi, buradaki tatilimizde de birbirimize pek samimî arkadaşlıklar yaptık. Zamanımızı tatlı ve eğlencelerle dolu olarak geçirdik. İnsan böyle bir dostluk ânında pek tatlı görünür. Fakat, hayatımız birleşince ayni günlerin devam edeceğine emin misin? Henüz ihtiyar denecek yaşta de-

ğilsem de gençlik devrim geçmiştir. Aramızdaki yaş farkı da pek azdır. İlk izdivacımla, ikincinin arasındaki değişiklik, pek çok noktai nazardan, büyük olacaktır. Hayatımı düzgün ve serbest yaşamaya alışmışım. Kalbimde sana karşı bir sempati de yok diyemem. Beraber yaşadığımız dostâne anların bence pek büyük bir kıymeti vardır. Onlar hayatımın en tatlı hâtıralarını teşkil edeceklerdir. Evet, tekrar ediyorum, evlenmek bir saniye olsun hayâlimden geçmemiştir. Ayni zamanda itimat «ân-ı vâhit» de kazanılamaz. Hayatımı, hayatına bağlayacak adamı iyi tanımalıyım. Bununla beraber, emin ol, senden sıkılıyorum desem, onu da yalan söylemiş olurum. İstersen, şu bahsi bırakır, eski neş'emize döneriz. Bu gece sâkin kafamla yalnızca düşünür, mukadderatımıza yarın karar veririz», dedim.

Yemeğin sonu sessiz ve durgun geçti. Salonda bâzı dostlarımıza ve çocuklarımıza kartlar yazdık. Neş'esiz bir «bonne nuit» ile odalarımıza çekildik. Ertesi sabah öğleye kadar odamdan çıkmadım. Yemek vaktinde Reşad'ı bekleme salonunda buldum. Nihayet neş'e içinde beraberce yemek yedik. Hayatımız üzerinde kararımızı vermiştik. Her ikimiz de memnun idik. Kendimizi dünyanın en bahtiyar çifti olarak görüyorduk. O dakikada, iki gün sonraki trenle Paris'e avdete karar verdik. Reşad cebinden evinin ve dolaplarının anahtarlarını çıkarıp önüme bıraktı: «Bunlar bu dakikadan sonra sana âit!» dedi, «on sene bekâr hayatı yaşadım, bâzı çapkınlıklarım olabilir. Fakat, devamlı kimseye bağlanmadım», dedi. «Bundan sonra senden saklayacak hiç bir şeyim yoktur. Apartmanım şüphesiz bir bekâr apartmanıdır. Kendi hizmetçin ile gider eşyalarımı toplarsın. İstediklerini sandıklara doldurur, istemediklerini bırakırsın. Ben de sandıklanmış olanları adam yollayıp Courcelles'e taşıtırım», dedi.

Ostende'dan dönüşte ikimiz de Courcelles'e inmiştik. Hemen birinci akşam, sevgili dostumuz inci tüccarı Hind'li Abbas efendiyi akşam yemeğine dâvet ederek nikâhlarımızı müslüman âdetlerine göre icra ettirdik. Zevcim ve ben ilk ândan itibaren evlilik hayatına büyük bir sevgi ve anlayışla intibak

Merhûm pederimin dâima hizmetinde kullandığı Üçüncü Musahib Nâdir Ağa

ettik. Reşad, gündüzleri apartmanındaki bürosunda müşterileriyle meşgûl oluyor, beşten sonra da birlikte çıkıyorduk. Paris'in ilk ve sonbaharlarının güzelliği pek meşhurdur. İkindi çaylarımızı her gün değişik yerlerde alır, evimize dönerdik. Hiç sıkılmıyorduk. Hislerimiz, düşüncelerimiz birbirine uyuyordu. Kışımızı tâkip eden tatil mevsiminde Vichy'ye gittik. Sonbaharda, yeni yılı geçirmek üzere Nice'e gittik, Caen'da kaldık, sonra tekrar yuvamıza döndük. Bu seyahatlerde de eşimle tiyatro ve konserlere gitmeyi tercih ederdim. Eğlencelere eskisi gibi ilgi duymuyordum. Paris'de misafirlerimiz çoktu. Soframızın boş günü pek azdı. Zevcimin ve kızımın arkadaşları dâima evimizi dolduruyordu. Hafta içinde geceleri dışarıya pek ender çıkardık. Paris'in o kendine hâs romantik şarkılarını terennüm eden café chantant'larında bâzen dolaşırdık. Montmartre taraflarına da giderdik. Buraları hür ve âvâre Fransızların ve yabancıların içlerini döktükleri eğlence yerleri ile doludur. Zevcim her günkü tahassüslerimizi, o akşamki bahtiyarlığımızı, masa örtüsü kâğıdından bir parça yırtarak, üzerine yazardı. İnce ve çekici buluşları vardı.

Reşad'la üçüncü yaz tatilimizi Pyrénées'lerde geçirdik. (Salies-de-Béarn) ve (Arcachon) un çamlıklarında, lâtif manzaraları içinde yaşadık. Her ikimizin çocukları da bizimle beraber bulunuyordu. (Luchon) u gördük, Biarritz'e uğradık, tatilimizi bu durakta nihayetlendirip Paris'imize döndük. Çevremizi hep değiştiriyorduk, fakat ayni saadetin denizi içinde yüzüyorduk. Müteakip tatilimiz için Vittel'i seçtik. İçmeleri ile meşhurdur. Suyu fevkalâde şifalıdır. Menbâından içmekle şişelerdekini içmek arasında büyük fark vardır. Tabiî menbâından içme tercih edilir. Bu sefer avdetimize kadar Vittel'den çıkmadık, dinlendik. Eğer Millerand (*) ın ölümü hâdisesi olmasaydı, istirahatimize daha bir müddet devam edecektik. Zevcim bu âilenin işlerini üzerine almış bulunuyordu.

(*) Eski Fransız Cumhurbaşkanlarındandır. Avukatım ve ahbabımdı.

Beşinci tatilimizi Normandie'de geçirdik. Cabourg'a gitmiştik. Küçücük bir gazinosu, yine ayni ölçüde sevimli bir plâjı vardı. Havası çok güzeldir. Burası çocukları dinlendirmek için bilhassa tercih edilir. Lüks ve sefahat yerleri yoktur. Yorulmuşların hakkiyle aradıkları bir baş dinlendirme yeridir. Bize de bu sene o lâzımdı. İkimiz de yalnızdık, çocuklarımız yanımızda değildi. Nerede olsa, zevki kendi kendimizde buluyorduk. Dönüşümüzde o kadar memnuniyet içinde idik ki, her yerde olduğu gibi, Reşad'ım trende, bir kart üzerine, bahtiyarlığımızı o kendine hâs inceliği ile ne güzel ifâde etmişti! Bana dâima derdi ki: «Dünyada hangimiz kalırsak, bu hâtıra notlarımız ona bir yâdigâr, mâziyi hatırlama vesîlesi olur!»

Altıncı tatilimizi pek iyi bildiğimiz Vichy'de, yedinciyi Biarritz'de geçirdik. Yalnız zevcimin son yıllarda meşgûliyeti artmış, eskisi gibi seyahatlere ayıracağı bol zamanlar azalmıştı. Biarritz'den bu sefer, tren ile yarım saat mesafede kâin Bayonne'a gittik. Bir boğa güreşini her ikimizde ilk defa görmek istedik. Fakat, böyle hunharca bir oyuna bakmaya tahammül edemedik ve güreş bitmeden seyiri bırakıp ayrıldık. İspanyollar pek ince insanlardır. Bu vahşî eğlenceden nasıl zevk aldıklarına her zaman hayret ederim. İstisnâsız bütün hayvanları severim ve onlara, bu günâhsız mahlûklara, dâima acırım.

Pyrénées'lerde, «Lourdes» kilisesi de bulunmaktadır. Bir «kutsal» mağaradan ibaret olan bu ibâdet ve ziyaret yerine, hareket edemeyen hastaların, arabalariyle geldikleri ve ayağa kalkıp yürüyerek döndüklerine âit nakledilen hikâyeler, «Lourdes» u meşhur eden efsaneleri teşkil eder. Mevsiminde burası son derece sıcak olur. Ziyaret için gelenlerin vücuda getirdikleri kalabalık müthiştir. Binlerce arabanın içinde yatalak hastalar Lourdes'a girer ve çıkarlar. Dinî ayinler, heybet ve hûşu ile icra edilir.

Sekizinci tatilimizi İsviçre'de, Leman gölü kıyısında geçirdik. (Evian) a yerleşmiştik. Burası içme suyu ile meşhurdur. Vapurla gündüz Lausanne ve Montreux'ye gider, gece tekrar dönerdik. Etrafta dağ siluetlerine yamanmış şehir ve kasabaların gece ışıklarını, bu göl vapuru seyahatlerimizde seyrederdik. Bundan ayrı bir zevk duyardık. Kıyıdaki şirin köyler bilhassa cazipti. Gölde bazen ufak dalgalar olurdu, vapurumuzu sallardı. Yine ayni göl gezintilerimiz arasında, mehtablı gecelerimiz de olmuştur. Son vapurla dönerken, güvertede oturup ay ışığı altında Leman gölünün pırıltılarına bakmaya doyamazdık.

İsviçre dönüşü, Paris'in rutubetli ve soğuk bir kışı ile karşılaştım. Grip'e tutuldum. Şiddetli nöbetler içinde yatıyordum. Doktor derhal Paris'i terketmemizi tavsiye etti. Zevcim her işini bıraktı, derhal hareket ettik. (Hyères) i intihap etmiştik. Yamaçta, modern bir sahil köyü idi. Etrafı ağaçlarla çevrili şirin bir limanı vardı. Otelimizin ismi «Costa bella» idi. Çamların arasında iki katlı bu zarif binada, her odadan birer kapı ile bahçeye çıkılıyordu. Güneş, hararet, nefis çam kokuları otelin içini dolduruyordu. Kendimi derhal topladım, kuvvetimi ve neş'emi tekrar kazandım. Paris'e döndük. Zevcim işinin başına koştu.

Dekorları mütemadiyen değişen, her seferinde başka bir hava teneffüs edilen bu gezginci tatil hayatına o kadar alışmıştık ki, Paris, nazarımızda, câzibesini kaybediyordu. Ekseriya bulutlarla kapalı, yağmurlu seması, soğuk ve mağmum havası içinde geçen kesif bir şehir yerine tedricî olarak, açık, güneşli, kıyı ve ormanlarda yaşamayı tercih ediyorduk. Çünkü ikimizin de aradığı şey nehakat, sessizlik ve inziva idi. Bilhassa gripten sonra bu aksülâmel daha kuvvetli olmuştu. Dağlarda, sahillerde, senelerdir binbir ihtimamla kazandığım sıhhatimi, Paris'in grip'i hâleldar etmişti. Çok sevdiğim denize girmekten menedilmiştim. Bu benim için büyük bir kayıptı.

(Pornichet) tatili, bu bakımdan, benim için lâzım oldu. Denize giren gençleri, gıpta ile kıyıdan seyrediyordum. Tenisi pek severdim, oldukça da iyi oynardım. Fakat maalesef Reşad'ın sporla hiç bir alâkası yoktu. Çok şişmandı. Hareketler yapması, zayıflaması, sıhhati için elzemdi. Ne çare ki, bunları ihmal ederdi. Plajlarda tenis kortları da vardır. Şansıma bir iki oyun arkadaşı buldum. Yalnız bunlar, yeni öğrenmeye baş-

lamış genç kızlardı. Tabiî o kadar enteresan değillerdi. Şimdiye kadar gördüklerimin yanında (Pornichet) basit bir oyuncak gibi kalıyordu, fakat nezih bir aile plajı idi.

Son bir iki tatilimden daha bahsetmek istiyorum. Bunlardan ilki Mont Blanc'da sona eren (Aix-les-Bains) ve (Saint - Gervais) seyahatimizdir. Dağın hafif bir havası var. Muhakkak daha dinlendirici. Karların arasından buz gibi dereler akıyor. Bunlar da havaya ayrı bir serinlik dağıtıyorlar. Bu sefer romatizmam için kükürtlü banyolar ile ilgileniyordum. (Saint - Gervais) de topraktan kaynıyarak çıkan müessir suyun kükürt kokusu, insanın vücuduna yapışıp kalıyordu, çok geç çıkıyordu. Bu kaplıcaya dağ otelimizden otokarlar ile gidip yine onlarla dönüyorduk. Dağ sporundan başka yegâne eğlence, herkesin birbiriyle ahbap olmasıydı. Mont Blanc'da üç gün, şimdiye kadar gördüğümüzden daha geniş, daha muazzam bir ufuk seyretmek fırsatını bulduk.

İkincisi (La Baule) da, küçük kanarya kafesi gibi bir villâda geçirdiğimiz tatildir. Burası da zengin insanların villâları ile dolu bir sahil şehri. Havası fevkalâde güzel. Breton kadınlarının kendilerine mahsus renkli kıyafetleri var. Parisliler ile kıyaslanmıyacak kadar bambaşka güzel ve şen insanlar!

Sonuncusu Rhin'deki tatilimizdir. Strasbourg'da geçirdik. Strasbourg bir hudut şehri. Rhin nehri üzerindeki hudut köprüsünün bir başında Alman, diğerinde Fransız askeri bekliyor. İşte biz, bu iki nöbetçinin arasında, köprü üzerinde gidip gelirken, umulmadık bir anda, ikinci umumî harb ilân edildi.

Hayat birden değişti. Seferberlik başladı. Trenler derhal askerî nakliyata tahsis edildi. Alelâcele ve zorlukla tedarik ettiğimiz iki bilet ile Paris'e dönmeğe karar verdik. Strasbourg'da garın manzarası çok acıklıydı. Kadınlar ağlaşıyor, askere çağırılan genç kocalarını, delikanlı evlâtlarını kucaklayıp uğurluyorlardı. Cepheye giden bir gencin çok güzel bir nişanlısiyle vedalaşması kompartımanımızın önünde cereyan etti. Uzun yıllar birbirlerini beklemiş, tam evlenmeye karar verdikleri bir anda seferberlik ilân edilmişti. İzdivaçlarını yapamadan ayrılıyorlardı. Evet, belki delikanlı dönülmeyecek bir yolculuğa çıkıyordu, fakat metin görünüyordu. Buna karşılık, kız, bir taraftan ağlıyor ve bir taraftan da nişanlısından ayrılmamak için onu sıkı sıkı ellerinden tutuyordu. Tren hareket ederken bu zavallı kıza, arkadaşları koluna girerek, ayakta durabilmesine yardım ettiler. Vagonumuz peronu terkedinceye kadar bu elemli güzel kızı gözlerimizle takib ettik. Elini sallamıyor, sevgilisini selâmlamıyordu. Belki de bayılmıştı. Zevcim bu sahne ile benden fazla ilgilenmiş ve çok müteessir olmuştu. Çünkü kendi oğlu hâlen askerliğini yapmakta idi. O da böyle ayrılıp cebheye gidecekti.

Paris'e vardığımız vakit herkesi daha büyük bir telâş içinde bulmuştuk. Hususî otomobiller, taksiler «cihet-i askeriye» ce alınıyordu. Gazetelerde şimdiye kadar Almanların harbe hazırlandıklarına dair haberler okumuştuk. Fransa, bu hudut komşusunun tehlikeli davranışlarına belirli hiç bir aksülâmel gösterememişti. Halk, hep işi ve eğlencesine bağlı kalmıştı, dünya âlemini yalnız konuşmakla yetinmişlerdi. Bir felâket endişesini kat'iyen izhar etmemişlerdi. Fakat harbin ilânı gazetelerde büyük manşetler halinde halka duyurulduğu vakit, millette bir şaşkınlık derhal kendini gösterdi. Atlara ve arabalara varıncaya kadar nakil vasıtalarını topladılar, otobüsler kıt'a ve malzeme taşıyordu. Metro'dan başka halkın istifade edeceği bir vasıta kalmamıştı. Tedricî olarak Fransızlar Paris'i terketmeğe başladılar. Uzak yerlere, köylere gidiyorlardı. Alman orduları Paris'e doğru yürüyordu. Hududlardan çekilme haberleri geliyordu. Alman tayyareleri Fransız semâlarında uçmaya ve bombardıman faaliyetlerine başlamışlardı. Halkın alârmlarda mecburî olarak sığınaklara girmesini radyolar ilân ediyorlardı. Ancak şiddetli bir hava hücumundan sonra Fransızlar işi ciddiyetle ele aldılar. Bodrumlarını açıp temizlettiler, döşediler, oturulabilinecek hâle getirdiler. Maskeler dağıtılmıştı. Ben yalnız bir defa, apartmandaki komşu ve dostlarımızın hissiyatına uyarak, kava inmiştim. İçimden bu zavallılara acıyordum. Çünkü henüz işin başında idik. Harbin daha henüz kapımızı çalmıyan ne büyük faciaları ve felâketleri vardı! Mü-

teakib seferler, alârmda herkes mahzenlere inerken, ben yatağıma girer, orada daha cesaretle kadere intizar ederdim.

Günler geçtikçe zorluk devreleri kendini göstermeğe başladı. Nihayet Almanlar'ın Paris'e yaklaştıkları anlaşılınca, halk, kitleler halinde, şehrin Batı ve Güney'e giden kapılarına hücum etti. Perişan insanlar ve çoluk çocuklardan, yaşlılardan mürekkeb göç kafileleri yollara döküldüler. Yirmi dört saat içinde sokaklar boşaldı, mağazalar, dükkânlar kapandı. Herkes elindeki nakil vasıtasının kabiliyetine göre kaçacakları yerleri uzak veya yakında intihab etmişlerdi. Otomobili olanlar uzaklara gidiyordu, yayalar civar köylere dağılıyorlardı. Bisikletliler de, yaya kafilelerinin arasından sıyrılıp, hızla ilerliyorlardı. Yola çıkanlar yoruldukça, beraberlerine alelâcele aldıkları, bavul ve çantalarını yol kenarlarına terkediyorlardı. Fakat bütün bu döküntüler içinde, annelerini ve babalarını arayan mini mini Fransız yavrularının göz yaşları ve feryatları, asıl kalbi parçalayan sahnelerdi. Bunların arasında kaybolmuş çocuklarını ararken çılgına dönmüş ana ve babalar da görülüyordu. Bu yazdıklarımın çoğunu zevcimden dinledim. Çünkü ben evime kapanıp oturmayı tercih ediyordum. O, dışarıda olup bitenleri daha iyi tetkike fırsat buluyordu.

Reşad bir aralık eve geldi. Bir araba bulabileceğini, ve istediğim takdirde Paris'i terkedebileceğimizi söyledi. Almanların pek vahşiyâne bir şekilde sivil halka tecavüzde bulunabileceklerine pek ihtimal verilmiyordu. Fakat bulunduğumuz yer, Paris, muharebe sahasının içine dahil oluyor, silâhların çarpışma menziline giriyordu. Zevcimin teklifini reddettim. «Reşad'cığım, dedim, korkmak mucib-i ârdır, şecaat büyüklüktür. Hiç bir insan, korkmakla kaderin hükmünden kurtulamaz. Unutmayalım ki, şu ânda evimizde rahat otururken, ateşler içinde, yağmur çamur içinde, yaralı, yorgun, yahut can çekişen ana baba evlâtları, vazifelerine devam ediyorlar, metanetle, ölümle pençeleşiyorlar. Benim gibi zavallı anneler de göz yaşları içinde çırpınıyorlar. Kaçmak mı? Aman Reşad'cığım, bunu benden bekleme! Hususiyle Fransa'da, bu toprakta, 19 yıl en rahat, en

mesut günlerimi yaşadım, hiç bir müşkül ile karşılaşmadım. Kendi vatanımdan «gidiniz!» dedikleri gün Fransa bana hüsnü kabul gösterdi. Burası benim ikinci vatanım oldu.

Fransa'nın felâketi benim de felâketimdir. Senden rica ederim, bana mâni olma, icab ederse yaralı fransız askerlerine bakmak üzere gönüllü hemşire olur, cephe hastahanelerine gider çalışırım», dedim. Reşad'ın gözleri doldu. «Şadiyeciğim, ne güzel bir kalbin ve ne temiz bir vicdanın var, dedi. Emin ol! Buranın her türlü refahına ve huzuruna sahip bir Fransız kadını senin düşündüğün gibi düşünmez. 37 senedir bu memlekette yaşıyorum, Fransızlarla hemhâl oldum. Fransızları çok severim. Bu milleti çok iyi bilenlerdenim, fakat senin gibi düşünen kadın çok azdır... Seni hiç bırakır mıyım!»

Bizim blok, iki sokaklı otuz altı apartımandır. Sakinlerinin hepsi malsahibidirler. İki kapıcı hariç, hepsi kaçmışlardı. Kalan kapıcılardan bir kadın — bizimkisi — bir akşam kapımızı çaldı. «Hanımefendi, siz bir yere gidiyor musunuz?» diye sordu. «Bordeaux'da kızım var, eşyalarımı hazırladım, ben de onun yanına gitmeye karar verdim. Fakat sizi ve bir de ihtiyar bir generali beklemek lüzumunu duyuyorum. Yalnız başıma ne yaparım? Korkuyorum! Eğer siz de gidiyorsanız beni de birlikte alınız! Nâmusumdan endişe ediyorum.» Benim kendisini mütebessim bir edâ ile dinlediğimi görünce, «Almanlar namuslara tecavüz ediyorlarmış» diye bağırdı. Bu altmışını geçmiş kadını Reşad temin etti: «Gitmiyoruz! Korkulacak bir şey yok. Olsa biz de kaçardık. Hem kaçanlar da pişman olup geri dönecekler. Haydi işin gücünle meşgul ol,» gibi sözlerle teselli ve teskin etti.

Ertesi gün dükkânlar kapalı, ortalık tenha idi. Saat 9 da bâzı Alman motosikletli ve otomobilli müfrezeleri penceremizin önündeki caddeden geçtiler. Bunu daha büyük kollar takip etti. Vasıtalar ve eratın kıyafetleri temizdi. Herhangi bir ateş muharebesine girmeden şehri aldıkları anlaşılıyordu. Kaçanların tahmin ettikleri korkunç hâdiselerden hiç biri olmadı. Gece saat 9'a kadar caddeden alman kıt'alarının sel gibi akıp geçtik-

lerini gördük. Ertesi ve daha ertesi günler kaçanlar veya saklananlar evlerine döndüler. Önce panjurlar açılmaya başladı, daha sonra dükkânlar da açıldı. Fakat vitrinleri boş bırakıyorlar, malları saklıyorlardı.

Binaların ve otellerin en iyilerine işgal kuvvetleri yerleşiyordu. Köylerden erzak tedarik ediyorlar, bunların bir kısmını kıt'alarına tahsis ettikten sonra mütebâkisini Almanya'ya sevkediyorlardı. Bu sebeple Fransızlar, gerek gıda, gerekse eşyaya taallûk eden mallarını, ihtiyatla satılığa çıkarıyorlardı. Umumiyetle depolamayı, saklamayı tercih ediyorlardı. El altından fahiş fiyatlarla satışlar başladı. Alman işgal idaresi halka, zarurî ihtiyaçları temin için, aylık karneler dağıttı. Ölmeyecek kadar yaşamak için lâzım olanlar, bu karneler ile normal fiyatlar üzerinden tedarik edilebiliyordu. Kalabalık ve hayatlarını, kazandıkları günlük paralarla temin eden aileler için, bu rejim tahammül edilmez bir hâl alıyordu. Biraz serveti olanlar, fazla para sarfederek daha fazla gıda teminine muvaffak oluyorlardı. Apartımanların kaloriferleri söndürülmüştü. Adam başına senede bir çuval taş kömürü veriliyordu. Bununla kalorifer kazanlarını kızdırmak dahi mümkün değildi. Sıfırın altında 7-8 derece soğukta, battaniyelerimize sarılıp kendi hararetimizle ısınıyorduk. Fakat Almanların işgal ettikleri binalarda kaloriferler mükemmel bir şekilde yanıyordu. Kömür de gizli satışa düşmüştü. Çok pahalı olmasına rağmen muntazaman tedarik edilemiyordu. Bir yıllık istihkak diye verdikleri bir çuval kömür salamandra sobalarda bir gün içinde eridikten sonra, işte bu gizli satışa baş vuruluyordu. On günlük bulunsa, yirmi gün yine kömürsüz kalınıyordu. Yıkanmak unutulmuştu. Bir kere sıcak su yoktu. Akşam ve sabah, birer saat olmak üzere, verilen gaz ile ancak yemeklerimizi pişirmeye muktedir oluyorduk. Elektrik cereyanı da kâfi değildi. Günde bir kaç saat lâmbalar yanıyor, diğer zamanlar kesiliyordu. Şüphesiz kömürden iktisad etmek için bu tahditlere baş vuruluyordu. Yalnız doktorlar ve avukatlar için altışar çuval kömür istihkakı tanımışlardı. Zevcim istihkakını elektrik kumpanyasına terkederek

ufak bir elektrik sobası yakma müsaadesini almıştı. Işıklar yandığı müddetçe etrafına toplanıyor, ondan bir dereceye kadar faydalanıyorduk.

Bir kilo patates, yirmi beş gram ekmek almak için kar içinde bir kaç saat kuyrukta beklediğimiz anlar çok oldu. Harbin getirdiği ıztırapların hikâyesi uzundur.

Parc Monceau Alman askerlerinin talimhanesi olmuştu. Askerî bando sabahları ve akşamları buraya gelip marşlar çalıyordu. Çimenler kurumuş, o güzel çiçekler mahvolup gitmişti. Bu parkı süsleyen büyük Fransızların tunçtan heykellerini de söküp top dökmek için götürmüşlerdi. Bir sabah, saat altı sularında, kıtalar parka talim yapmaya gelirlerken, birden bir bomba patladı. Askerler birbirlerine girdiler. Yerlerde ölüler yatıyordu. Silâhlar patlamaya başladı. Courcelles bulvarı âdeta bir harp meydanı manzarasını almıştı. Nerede bir Fransız görülürse derhal öldürülüyordu. Sokaklar cesetler ve kan birikintileriyle dolmuştu. Bizler bu fecaati, pencerelerimizin kepenkleri arkasına saklanmış, seyrediyorduk. Bomba, bir Fransız fedaisi tarafından atılmıştı. Ne yapsınlar! Halk arasında açlıktan ölümler başlamıştı. Bu böyle daha ne kadar devam edecekti? Esir fransız askerlerine fare eti yedirdikleri duyulmuştu. Bunu askerden dönen tanıdık bir fransız ahbabımın oğlundan da tahkik ettim. «Doğrudur! fakat bunu da bedava vermiyorlardı, ailelerimizden hediye gelen sigaralarla bedelini ödüyorduk,» demişti. Kamplarda, gardiyanlara yapılan bu ikramlarla esirler, bir dilim ekmek ve fare çorbası temin ediyorlar, açlıktan ölmeye karşı duruyorlardı. Hiç unutmam, bu delikanlı sözlerini «insan aç kalınca her şeyi yer,» diyerek bitirmişti.

*
**

Fransa'nın kurtarılması harekâtı devam ediyordu. Ana vatan dışında hazırlanan Fransız kıtaları Amerikan ve İngiliz ordulariyle Batı'dan Rhin'e doğru ilerliyorlardı. Halaskâr kuvvetler bir akşam üzeri Paris'e girdiler. Alman garnizonu, büyük kısmiyle bir hafta evvel çekilmiş, geriye asayiş için perakende küçük kıtalar bırakmıştı. Fakat bunlar da, korkularından, vazifelerini bırakıp kaçıyorlardı. Almanlar çekilirlerken, oturduk-

ları yerlerin hoşlarına giden mobilyalarını da beraber götürmüşlerdi. Amerikalıların şehre girdikleri gece, bütün evlerin pencereleri açılmıştı. İngiliz, Amerikan bayrakları, müteakip günlerde, her yeri süslüyordu. «Yaşasın» sesleri duyuluyordu. Askerî bandolar zafer marşları çalıyorlardı. Şehir bol elektrik ışığına kavuşmuştu. Kalblerimiz, hayatımda hazzını ilk defa duyduğum bir kurtuluş sevinci ile dolup taşıyordu. Ekmeklerimizin rengi hemen değişti. Simsiyah, çamur gibi ekmekler bembeyaz oldu. Gerçi memlekette harbin mahrumiyetleri bir anda zail olacak şeylerden değildi. Almanların zamanındaki işgal idaresiyle kıyaslanmıyacak bir hürriyete ve adalete kavuşmuştuk. Açlık ve soğuktan artık ıstırap çekmiyorduk.

Harb bitti. Mütareke oldu. Zevcimle yine seyahat programları yapmaya başlamıştık. Altı yıl süren harpten bizar olmuştuk. Rahata ve huzura son derece ihtiyacımız vardı. Bir akşam evimizde zevcimle başbaşa çay içiyor, bu konuları konuşuyorduk. Biraz neşesiz görünüyordu. Bir sebeple odadan çıktım. Yemek salonunda on dakika kadar meşgûl oldum. Tekrar döndüğüm vakit zevcimi koltuktan yere düşmüş buldum. Konuşamıyordu. Gözleri kapalı idi. Kımıldanmıya çalışıyor, fakat muvaffak olamıyordu. Aklımı kaybetmemek için kendimi tutmaya çalışıyordum. Derhal kapıcıya koştum, doktor buldurdum. Beyin kanamasından umumî bir felc geldiği anlaşıldı. Müteaddid defalar kan aldılar, müteaddid doktorlar çağırdık. Ne mümkünse yapıldı. Altı gün hareketsiz yaşadı, ne konuştu, ne gözleri açıldı. Bir tek kelime sesini duyamadan zevcimden, bu şekilde, ebediyen ayrıldım. Halbuki sıhhati son derece iyi, kalbi gayet sağlamdı. On dört senelik saadetimle birlikte, müstakbel projelerimiz de bir virane olmuştu. Artık bilmiyorum, hayatta kaçıncı defa yine büyük bir felâkete uğramış bulunuyorum. Ruhen ölmüştüm. Yalnız cismimle yaşıyordum. Evlâdım tekrar imdadıma yetişti. Bana şefkat ve teselli gösterdi. Kalbimin yaralarını o tedavi etti. 1945 yılı bizim ebedî ayrılık yılımız oldu. Halbuki rahmetli Reşad'ımla yeni mes'ut günlere kendimizi namzet görüyorduk.

KIZIMIN ARDINDAN ve VATANA DÖNÜŞ

Gönlüm kimsesiz kalmıştı. Mahzun dolaşıyordum. Evimin her köşesinde Reşad'ın hayâli bana hitap ediyordu. O sırada muhitimizde, bir çok Amerikan subayları bulunuyordu. Toplantılara onları da çağırıyorduk. Kurtuluş ve Zafer heyecanları içinde, yeni dostlarımız, incelikleri, bilhassa medeniyetlerinin kuvvetiyle bizi kendilerine bağlamağa muvaffak oluyorlardı. Avrupa ailesi içinde tanıdığımız bu yeni simalar, bizlerden, tarih kitaplarımızda kendilerine münhâsıran sempati ile yer verdiğimiz bir milletin güler yüzlü, sevimli ve kaygısız insanları olarak itibar görüyorlardı.

Kızımı ne kadar seviyorsam, dâmadımı da aynı bir ana hissiyle sevdim. Mes'ut bir izdivaç yapmaları için elimden gelen kolaylığı onlardan esirgemedim. Evimi onlara ve dostlarına açtım. Başbaşa mes'ut bir çift halinde, dolaşmağa giderlerken veya gezintilerinden dönerlerken görürdüm. Onları iyi duygularımla takip ederdim. Daima mes'ut olmaları için dua ederdim. Şimdi, kızımın aşkı ve izdivacı, bana hayatta yabancısı olduğum yeni bir saadeti tattırmıştı.

Dâmadım, ânî bir emirle, kıt'asının başında Amerika'ya döndü. Yine bir şaşkınlık içine düştük. İzdivaç formaliteleri tamamlanamamıştı. Kızım çok üzgündü. Derhal onun da Amerika'ya, beni bırakıp gitmesi icabediyordu.

Kızım benimle izdivacı arasında çırpınıyor. Beni tercih etmeyi ve Amerika'ya gitmemeği düşünüyordu. Bense hem izdivacını ve hem de kızımı, ikisini birden istiyordum. Bu da onlarla birlikte Amerika'ya gitmeme bağlı idi. Mutabakat hasıl oldu. Yalnız benim Amerika'ya, kızımın yanında girmem için,

sefaretle yaptığımız temaslarda, her gün bir yeni engelle karşılaşıyorduk. Akıbet ne olursa olsun, kızımın ardından Paris'i terke karar vermiştim. Yalnız kalmağa tahammül edemezdim.

Birleşik devletler olmasa bile, Atlantiğin ötesinde o kıt'anın üzerinde kızıma yakın mesafede bulunan başka bir memlekete gitmeğe niyet ettim. (Venezuella) en iyi şartları arzediyordu. Paris'teki evimi kiraya verdim. Eşyalarımı sattım. Kızım beni yolcu etti ve Colombie vapuru ile Le Havre'dan Venezuella'ya hareket ettim.

«Colombie» üç gün devamlı olarak süren bir fırtınayı göğüsleyerek Atlantiği geçti. Fransız müstemleke adalarından (Gouadeloupe) ilk uğrağımız oldu. Martinique ve İngiliz müstemlekelerinden «Barbados» ile «Trinidade» adalarında yolcu alış - verişi yaptık.

Kızım da Atlantik üzerinde başka bir gemide seyahat ediyordu. Ben bir gün evvel yola çıkmıştım. Gemilerimizin telefon ve telgraflarıyla sık sık aramızda haberler teâti ediyorduk. O New - York'a, ben ise Caracas'a mütebait istikametler üzerinde seyrediyorduk.

Le Havre'dan, kürklerimizle, titreye titreye ayrılmıştık. Tropical sahaya girince, en ince elbiselerle, güvertede dahi oturamıyorduk.

Yolcuların çoğu şort giyiyordu. Gouadeloupe'ı, sıcağa tahammülümüz nisbetinde gezdik. İnsanları çok siyah, şehir sokakları kirli idi. Muz ve portakal çok mebzul ve ucuzdu.

Suyu ekşi ve rengi yeşil portakala ilk olarak, burada rastladım. Martinique'e inen yolcularımız daha fazla idi. Burası daha temiz, insanlarının rengi daha açıktı. Ekim ayında idik. Müthiş bir güneş, hararetiyle her yeri kavuruyordu. Gökyüzü boz bir dumanla kaplı idi. Güneş böyle bir bulut tabakasının ötesinde peçelenmiş görünüyordu. Hava çok ağırdı. Hattâ insan burada, başa değecek kadar, semanın alçaldığını hissediyordu. Sonradan gördüğüm, California'nın mavi seması ve parlak güneşi; burayla hiçbir suretle kıyaslanamıyacak bir câzibe taşıyordu.

Martinique'de yüksek dağlar var. Adanın iklimine, bunların tatlılaştırıcı bir tesir icra etmesi lâzım. Rıhtımda fıçılar gemilere bindirilmek üzere istif edilmiş bekliyordu. Gölge altında, ellerinde kadehler, herkes bu fıçılardaki içkilerden içiyordu. Bilindiği gibi Martinique'in «Rhume»u dünyaca meşhur bir likördür. Ben yine bu sıcakta, o yıkanmamış kadehlerle, bu içkinin nasıl içildiğine hayret ediyordum.

«Trinidad» ve «Barbados» da gemimiz açıkta durdu. Sahil hakkında, bir fikrimiz olmadı.

Yolculardan başkasının, ziyaret maksadiyle, adaya çıkmasına da müsaade edilmiyordu. Sandallarıyla gemimize yanaşan halk, zenci gibi simsiyah ve çıplak insanlardı. Denize dalmakta maharet gösteriyorlar. Atılan paraları ağızlarıyla sudan çıkarıyorlardı.

Burası bir denizden ziyade göl hissini veriyordu.

Sular sığlaşıyordu.

Antil denizini Atlantik'den ayıran, orta Amerika adaları kuşağı üzerinde yaptığımız bu seyahat, Venezuella sularına girdiğimiz vakit, sona erdi.

Kızımın, New - York'da, Kuzey Amerika'ya ayak bastığından oniki gün sonra, ben de Caracas'da Güney Amerika'ya çıktım.

Burası meşhur tropical ticaret merkezlerinden biriydi. Colombia'da yerleşmiş bir ahbabımla yolda çok güzel vakit geçirmiştik. Venezüella'ya girerken de, pasaport muamelelerimin yapılmasında, bana çok büyük iyiliği dokunmuştur. Kendisine olan şükran borcumu hiç unutamam.

Caracas'da, Majestic Oteline indim. Şili Sefirininkine bitişik bir odaya yerleştim. Kordiplomatik umumiyetle burada oturuyordu. Bir Avrupa'lı havası vardı. Çok lüks ve konforlu idi. Ancak çok evvelden haber verilmek suretiyle yer bulunabiliyordu.

Muvassalatımla beraber kızımı ziyaret imkânını aramak için, Birleşik Devletler konsolosluğuna müracaat ettim. «New Mexico» ya gitmek istiyordum.

Kâğıtlarımı tetkik ettiler. Paris'den bilgi almadan vize verilemiyeceğini söylediler. Beklemek icabediyordu.

Caracas'a girerken emniyet'i ziyaret ettiğim vakit, vesikalarımı tetkik eden zat, «Vay siz Sultan Abdülhamit'in kızı mısınız?» diye ayağa kalkmıştı.

«O muhterem zâtın kızıyla karşılaşacağım aklıma gelmezdi. Ben pederinizin zaman-ı saltanatında, İstanbul mektebi sultaniyesinde tahsilimi ikmal etmiştim. Uzun seneler İstanbul'da kaldım. Sizin güzel vatanınızda unutulmaz, çok iyi hâtıralarım vardır,» diyerek ellerimin birini bırakıp diğerini öpüyordu. Bu zat, bana Caracas'ta istediğim kadar, ikamet etmek ruhsatı çıkartacağını temin etmişti. Altmış yaşında çok sempatik olan bu muhterem insanın, gayet fasih ve kitabî bir Türkçe ile konuşmasına hayran kalmıştım. Ayrıca ondört lisan bildiğini öğrenince büsbütün şaşırmıştım. Hariciye ve Riyaseti Cumhur tercümanlıklarını yapıyormuş.

Venezüella'ya ait hikâyemi bitirmek için kaydedecek bir iki noktam daha var. Çünkü vizem yapılmış, kızımın yanına, Kuzey Amerika'ya uçmak için hazır bulunuyorum.

Memleketin her tarafı ormanlarla kaplıdır. Petrol, elmas ve altın istihsali Venezüella'ya büyük servet getiriyor. Şüphesiz zenginlerin yanında fakir ve tembel bir halk kitlesi var.

Biri komünist, diğeri antikomünist iki parti devamlı olarak mücadele ediyorlar. Kanlı nümayişler cereyan ediyor. Sivil halktan sık sık ölenler oluyor. İş hayatı yabancıların elinde. Hattâ fırınlar bile yabancıların marifetiyle işletiliyor.

Kadınların tenleri esmer, fakat vücutları ince, yüzleri güzeldi. Hepsi sevimliydi. Otelde hizmet edenler onbeş, onaltı yaşında mücevher gibi kızlardı. O yaşta bir kaç çocukla kocalarından ayrılanlar, çoklukla göze çarpıyordu. Bahşiş hususunda çok kanaatkâr idiler. Aksine, erkekleri çirkindi. Memleketin bu güzel kadınlarını bu biçimsiz erkeklerin yanında çok zavallı buldum.

Koruluklar içinde çok güzel villâlar var. Kadınlar evde, erkekler işte çalışıyorlar. Caracas'ın 6-7 km. uzağında bir yerden topraktan ham elmas çıkarıldığını, dostlarım bana anlatırlardı. Rus muhacirlere çok rastlanıyor. Bir çukulata fabrikası kurmuşlar. Yine dostlarım burada çıkarılan elmasların gizlice çukulata mamûlleri içine konarak Fransa'ya gönderildiğini bu yüzden büyük servetler kazanıldığını, hikâye etmişlerdi. Çalışanlar için, kazanmağa çok elverişli bir memleket..

Bir Alman dostum villâsına beni davet etmişti. Yirmi sene evvel fakir bir vaziyette gelmiş, çalışarak zengin olmuştu. Birbirlerine komşu üç zarif villâları vardı. Bizi kabul ettikleri villâda Amerikalı hanımı ile kendisi, diğerlerinde de kızları oturuyordu.

Pencereler kafeslerle kapatılmıştı. Vahşi hayvanlara karşı evlerini korumağa lüzum görüyorlardı.

Bir aralık salona ayaklarında deri pantalon ve çizmeler, belinde büyük bir hançer, omuzunda silâh, bir adam girdi.

Ev sahibesi beni takdim etti. Adamcağız güler yüzü ile cevaben, «Bu kıyafetle huzurunuza çıktığım için affınızı dilerim. Bilseydim giyinir gelirdim. Pederinizin zamanı saltanatında, İtalyan sefareti ikinci kâtibi idim. Şimdi burada sefirim. Avlanmaktan geliyorum,» dedi.

İnsan vücudu kalınlığında iki yılan vurmuştu. «Eğer haftada böyle iki - üç tane vurabilirsem memleketime bir milyoner olarak döneceğim,» dedi.

İtalya sefareti kâtibi, babamı son derece methetti. Politikasını göklere çıkardı. Babamın İngiliz sefiri ile olan meşhur bir mülâkatını «incili kıravat iğnesi» hikâyesini anlattı. Eğer saltanatı devam etseydi, harb-i umumî belâsı başımıza gelmezdi, dedi.

Yüzündeki teesürünü gizlemek için, başını öne eğerek konuşuyordu. «Ah bugün sizinle mülâkatımdan ne kadar mes'udüm» diyerek ellerimi öptü.

Çok güzel Türkçe konuşuyordu. Davet sahibi nefis ve zengin bir büfe hazırlamıştı. Başka bir davetli yanıma sokuldu.

Kendisini bana meşhur bir petrol kumpanyasının birinci avukatı olarak takdim etti. Antika eşyalara çok meraklı olduğunu söyledi.

Zengin koleksiyonlarından bahsetti. Beni bir pazar günü arabasiyle gelip almak ve antika eşyalarını göstermek üzere, evine çağırdı. Benim bir saray mensubu olduğumu düşünerek, topladığı şeylerin gerçek kıymetleri hakkında bilgimi almak, bir kanaat sahibi olmak istiyordu. Tabiî muvafakat ettim. Kibar bir insandı. Randevu günü akşam üzeri arabasiyle geldi. Beni aldı. Şehir dışında, ormanların içinde bir bahçenin demir parmaklıklı kapısından içeri girdik. Bu has bahçede takriben bir çeyrek araba ile mesafe aldıktan sonra şâhâne villâsının önünde durduk. Bu villâlar benim Peris'de gördüklerime benzemiyordu. Kapıda, hanımı karşıladı. 45 yaşında, çok güzel bir İspanyol kadını idi. Fransızca konuşuyorduk. İyi döşenmiş bir salona beni kabul ettiler. Çay içtik. Hasbıhalimizi bitirdikten sonra; birer birer odaları gezdirdiler. Duvarlar baştan aşağı goblen halılar ile kaplı idi. Çok çeşitli ve çok kıymetli eşyalar, büyük bir zevk ile tertip ve tanzim edilmiş, aynı zamanda cazip bir teşhir durumuna konmuştu. Babamın ve benim İstanbul'daki saray ve evimizin nasıl olduğunu sordular. Bizim de misafirhanelerimiz, misafir kabul salonlarımız, kıymetli eşyalarla tezyin edilmişti. Fakat babamın kendi hususî dairesi, izdivacımıza kadar bizlerin ikamet ettiğimiz daireler, gayet sade idi.

İzdivacı tâkiben bize verilen evler de, ancak lüzumu kadar tezyin edilirdi.

Babamın sadeliği bütün saray hayatına hâkim olmuştu. Venezüella'lı bu avukat dostumun eşyalarına verdiği değeri ve onlardan duyduğu gururu görünce, içimden gülüyordum. Bu adam bir kral değil, normal bir avukat idi.

Versay ile yarış edercesine, ondan daha süslü, daha kıymetli bir kâşâne meydana getirme ve kendini yalnız buna bağlama gayreti bence olgunluk değildi. Bizim Yıldız Sarayında ne vardı? Zannederim bu avukatın evindeki eşyalar kadar mübalâğalı bir şey yoktu.

Amcazâdelerimle kızkardeşlerimin ikisinin fotoğrafları.

Venezüella'da en mühim sıkıntım, sularının sıhhate zararlı oluşu idi. Otellerde odalara, akşam sabah, filtre edilmiş ve termuslar içinde soğutulmuş sular konurdu. Bunları içerdik. Ayrıca evlerde filtre bulundurmak âdet idi. Cenubî Amerika'da dört buçuk ay kaldım. Uzun ikameti, işte bu suların elverişsizliği yüzünden hiç düşünmedim. İtalya ve İspanya hariç bütün Avrupa memleketlerini, hattâ bâzılarını mükerrer olarak, ziyaret etmiştim. Amma, Cenubî Amerika'ya seyahat, hiçbir vakit aklımdan geçmemişti.

Venezüella'ya âit son hâtıra olarak, Ekvator'u harap eden büyük zelzeleden de bahsetmek istiyorum. 1949 yılında vukubulan bu felâkette 6,500 kişi telef olmuş ve Ekvator'daki binalar da hemen hemen kâmilen yıkılmıştı. Kaderin bir lûtfu ile bu felâketten, iki ay önce Paris'den ayrılacağım sırada yaptığım ânî bir karar değişikliği neticesinde kurtulmuştum. Çünkü ben önce Ekvator'a gelmek için hazırlık yapmıştım. Hareketime tekaddüm eden hafta içinde dostlarıma veda ziyareti yapıyordum. Courcelles'de alış - veriş yaptığım bakkala da uğradım, hesabımı kesip vedâlaştım. Fakat bakkal «Ekvator'da ne yapacaksınız? Venezuella'ya neye gitmiyorsunuz? Orası cennettir», demesi üzerine seyahat plânımı birden değiştirmiştim. Zelzele haberini duyunca önce Allahım'a, sonra, bana bu kıymetli tavsiyeyi yapan sokağımızın bakkalına dua etmiştim.

Damadıma, uçakla, Florida'ya (Miami) geleceğimi bildirmiştim. En yakın yol orasıydı.

Oteldeki ahbaplarımdan, İsviçre Sefirinin hanımı ile Miami'ye aynı uçakta seyahat ettik. Onsekiz saat uçuştan sonra gece mahalli maksudumuza ulaştık.

Cennet gibi güzel, her tarafı başka bir letafet arzeden Florida'da, dört gün, damadım beni gezdirdi. Beşinci günü New Mexico'ya uçtuk. Meydanda kızım ve kayın biraderi, beni karşıladılar. Hayatta yavrumdan hiç ayrılmamıştım. O gün birbirimizi o kadar hasret ve muhabbetle kucaklamıştık ki, bu her ikimiz için de unutulmaz bir an olmuştur.

New Mexico'yu sevdim. Fevkalâde sağlam bir havası vardı. Rutubet yoktu. Her mevsim yaz ve sıcaktı. Fakat kızım beni California'ya götürmek, bir müddet orada ikamet ettirmek istedi. Dâmadımın otomobili ile yola çıktık. Üç gün süren bir yolculuk yaptık. Motelleri ilk olarak orada görmüştüm. Otolarıyla birlikte seyahat edenlerin gecelemesi için tek katlı ve garajlı, gayet konforlu misafirhaneler, bir oda içinde banyo, telefon, radyo, rahat yatak ve koltuklar, çekici bir manzara arzediyordu. Motellerde birkaç geceden fazla kalınmıyordu. California'ya yaklaştığımız vakit yolların her iki tarafını süsleyen portakal ve muz ağaçlarının güzel kokularını teneffüs ve renklerini seyrettik. Daha sonra manolya ağaçları göründü. Yeni bir rayiha denizi içinde saatlerce seyrettik. Bu kokuların insana nasıl bir tazelik ve hayat verdiğini tarif edemem, Hollywood'da bir otele indik. Her yer tek veya çift katlı sayfiye evleriyle süslü idi. Otelleri de bu şekilde küçük yapmışlar.

Kızım, dâmadım ve ben otelin bahçeye bakan güzel bir dâiresini işgal ettik. Bahçeler yeşil halı gibi yapılmış, Çiçekler, portakal ağaçları ve palmiyeler, her yerin müşterek süsünü teşkil ediyordu.

Hollywood'da, işten çekilmiş adamlar, zenginler ve artistler ikamet etmektedir. Kışı hiç yoktur. Burada birbuçuk yıl, kaldım. Ancak iki defa yağmur gördüm. Biri tabiî, diğeri sun'i idi. Bu sonuncusu bir çeyrek saat sürdü ve elektrikle yağdırılmıştı.

New - York'a hareket ettik. Altı yıl burada kaldım. Ziyaretçi pasaportuna ancak bir yıl ikamet vizesi verilir. Vize yenilenmesi için dışarı çıkıp tekrar girmek lâzım geliyordu. Ben de her yıl küçük bir dış seyahat ile bu formaliteyi yerine getirirdim. Böyle kolay giriş - çıkış formalitesi için, en son olarak, Kanada'yı tavsiye etmişlerdi. Fakat ben Paris'i tercih ettim. Ayrıca orada yapılacak bâzı işlerim de vardı.

Avrupa'ya geldiğim zaman kızım B. Amerika'da dâimî ikametimi temin için uğraşıyordu. Nihayet muvaffak oldu. Birle-

şik Devletlerin Paris elçiliğiyle temas ettim. Kızımın yolladığı dökümanları gösterdim. Tıbbî muayeneye tâbi oldum. Röntgenimi de aldılar. Netice hep müsbet çıktı. Vizemin arzu ettiğim zaman yapılabileceğini söylediler. Seviniyordum. Ömrümü kızımın yanında, Amerika'da geçirmekten daha büyük bir tesellî benim için tasavvur edilemezdi.

Yol hazırlıklarıma başladığım sırada kızımdan bir mektup aldım. Dâmadımın Kuzey'de karlı bir sahaya kış tatbikatına gönderildiğini, manevradan avdetini müteakip Avrupa'ya geleceklerini yazıyordu.

Fakat nerede bulunacakları açıklanmıyordu. Kızım ikinci parti, âileler grupu içinde gelecekti. Sulh devresine girmiş olmamız dolayısiyle bu deniz aşırı tâyinden endişe etmedim. Garnizonu, muvasalatlarında belli olacaktı. Nereye giderlerse; beni de beraberlerinde götüreceklerdi. Bavullarımı çözdüm. Otelime yeniden yerleştim. Vakitler sür'atle geçiyordu.

Ahbaplarım beni yalnız bırakmıyorlardı. Otelin misafir odası, bizim günlük misafirlerimizle çay içip, sohbet ettiğimiz bir âile köşesi olmuştu. Yine böyle bir çay saatinde, odaya birden kızım ve dâmadımın girdiğini gördüm.

O kadar sürpriz oldu ki, târif edemem. Otomobilleriyle, Almanya'dan, Frankfurt şehrinden geliyorlardı. Dört gün izin almışlar beni alıp götüreceklerdi.

Hemen hazırlandım. Hareket günü sabahleyin, arabamızla yola çıktık. Ren nehrinin güzel köprülerinin birisinden geçtik. Muntazam yollardan, çok zevkli bir seyahat yaparak akşam vakti Frankfurt'a vasıl olduk. Amerika'lılar şehrin bir bölümünde ne kadar apartman varsa kiralamışlar; bütün asker ve subay âilelerine birer kat tahsis etmişlerdi. Modern mobilyalar ile döşenmiş odaları, kristal ve porselen takımlarıyla donanmış yemek salonları ilgimi çekti.

Apartmanlar umumiyetle iki - üç katlı ve her kat 3 - 5 odadan ibaret bulunuyordu.

Rahmetli zevcim Fahir Bey, kızım Sâmiye ile.

Sokaklarda ve apartman bahçelerinde, erik ve elma ağaçları mebzul bir şekilde bulunuyordu. Meyvalar yerlerde sürünüyordu.

Amerikan milletinin zenginliği, askerlerine gösterdiği bu bakım ve ihtimamla belli oluyordu. Bütün gıdaları, ihtiyaç maddeleri anavatanlarından geliyordu. Askerî mahallenin vâsi bir kısmına iki büyük mağaza, bir lokanta ve bir sinema yapmışlardı.

Satış mağazalarında, gıda maddeleri, kumaş, deri mamûlâtı, parfümeri, bar, kadın ve erkek berber salonları, ayrı birer bölüm işgal ediyordu. İsimlerini söylediğim bu yerlere, yalnız müsaade kartını haiz Amerika'lılar girebiliyorlardı.

Her subay âilesine bir Alman hizmetçi tahsis edilmişti. Bizimki çok iyi bir kadındı. O da bizi severdi. Esâsen Alman milleti temiz ve büyük bir millettir. Frankfurt, harpte en çok bombalanan Alman şehirlerinden biridir.

Harabeler, yolların boyunca saatlerce devam ediyor. Fakat, yeni inşaat da yer yer yükseliyordu. Amerikan subay kolonisi içinde, benden başka ecnebî yoktu.

Tanıdığım büyük rütbeli subaylar, generaller beni dâima dâvet ederlerdi. Samimiyet, muhabbet gösterirlerdi.

Deniz aşırı görevler, iki yıl olarak, herkes için tahdit edilmişti.

Dâmadımın süresi de, vaktin nasıl geçtiğini bilemeden, nihayetlendi.

Hareket günleri takarrür etti. Fakat bu sefer ben onlar ile New - York'a gitmek istemedim.

Paris'e gitmemi icabettiren yeni şahsî mes'elelerim zuhur etmişti.

İstanbul'a dönmek için de bâzı imkân ve sebepler hâsıl olmuştu.

Uzun senelerdir hasretini çektiğim vatanıma kavuşmak, sevdiklerimi görmek, babamın ve ceddimin mezarlarını ziyaret etmek sevinciyle kızım ve dâmadımla vedâlaşıp Paris'e geldim.

Buradan doğruca Beyrut'a geçtim. Büyük hemşirem orada oturuyordu.

Türkiye'ye dönmeden önce muhakkak kendilerini görmemi emir buyurmuşlardı.

Sabahın erken saatlerinde, akrabâlarımın hepsi beni karşılamak için, Beyrut hava alanına gelmişlerdi.

Hep beraber hemşiremin ikametgâhına gittik. O dakika burası bir düğün evi gibi olmuştu. Hasretimizi dindirmek için gülüyor ve konuşuyorduk.

Hemşirem, kendi eliyle bana güzel, ve nefis yemekler hazırlamıştı.

Arada geçen uzun gurbet yıllarından sonra, ilk defa kendi soframda, kendi âilemle, kendi yemeklerimi yiyordum.

Pek boğazıma düşkün bir insan değilim. Fakat, o günkü yemekleri büyük bir iştiha ve lezzetle yedim.

Her gün geziyorduk. Cebel'e çıkıyorduk. Meşhur Sedr ormanlarından Akdeniz'in mavi sularını seyrediyorduk. Burası Avrupa gibi yabancı yerler değildi.

Babamın, zamanı saltanatında, sahibi bulunduğu topraklardı. Bir ay onların yanında kaldım. Sokaklarını, mağazalarını gezdim. Sevememekle beraber, bir saniye olsun sıkılmadım.

Hoşlanmadığım manzaralarla karşılaştığım vakit başımı çeviriyordum. Sokakta berberlerin insanların dişlerini çekmeleri bunların arasında idi.

Ayrılacağım gün hemşirem bir vedâ ziyafeti verdi.

Amcazâdelerim, hemşirezâdelerim hepsi yemekte bulundular ve ertesi günü de, alana kadar gelip, beni uçağa bindirdiler.

Üç saatlik bir uçuştan sonra, İstanbul'un üzerine geldik. Boğazı, onun mavi sularını altımda serili bulunca, gözlerim hasret ve sevinç yaşlariyle doldu. Şehre bakıyordum. Sarayları gördüm. Fakat, ben gözlerimle Nişantaşı'ndaki mes'ud yuvamı ve tam karşımızdaki karakolu arıyordum.

Meydana indik. Garda beni sevenlerden sâdece birkaç kişiyi bulmuştum.

Artık, romanımın bu safhası bitmişti. Kendimden ve vatanımdan ne kalmışsa, acı veya tatlı, onları bağrıma basmak vazifemdi.

İSTANBUL - CİHANGİR
1 - Şubat - 1961

BABAMIN SİYASETİ HAKKINDA BANA ANLATILANLAR

Babamın devlet idaresi hakkında, lehte ve aleyhte bir çok şeyler söylenmiştir; fakat onun, cedlerimin içinde, en ziyâde, siyasî bir hükümdar olduğuna dâir ittifak mevcuttur. Hasımları ve taraftarları bu kanaat üzerinde mutabakat halindedirler.

Hâtıralarımın gayesi, evvelce de belirttiğim gibi, babama olan sevgimi ve hayatta kalmış tek kızı olarak, vüs'atımın hududları içinde, onu izaha çalışmaktır. Siyasî muvaffakiyetlerini araştırıp bulmaya gayret edişim de şüphesiz böyle bir evlâtlık duygusundan ileri gelmektedir.

Osmanlı idaresi sona erdikten sonra, Avrupa'da vatan hasreti içinde geçirdiğim uzun sürgün yıllarında, tarihimize ve bilhassa babamın devrine âit mubahaselere ve mütalâalara büyük ehemmiyet verirdim. Esâsen gurbet hayatımın, kendi zaviyemden en câzip tarafı, daha evvelki bahiste teferruatiyle izahına çalıştığım hususî dostluklarımın içine giren mühim şahsiyetlerin babam hakkındaki intibaları ve onun siyasî cephesine âit bana açıkladıkları, alâka çekici düşünceleridir.

Bunlar o kadar çoktur ki, burada hepsinin benim kalemimle hem derlenmesi, hem de teşrihi çok güçtür. Tarihimizin buhranlı bir devresini teşkil eden babamın saltanat yılları, ancak tarihçilerin ve mütehassıs politikacı ve devlet adamlarının ele alacakları bir tetkik mevzuudur. Çünkü hâdiseler, herkesin mâlûmu olduğu kadar basit değildir. Buna rağmen, tanıma fırsatını bulduğum mühim şahsiyetlerin ağzından dinlediğim, babamın devlet idaresine âit tarihî fikirlerini hülâsa etmeyi denemekten kendimi alamadım.

Paris'e yerleştiğim zaman, şahsî dâvalarımı üzerine alan eski Fransız Cumhurbaşkanı Millerand'ı bilhassa kaydetmek isterim. Kendisi 23 Eylül 1920 ve Haziran 1924 tarihleri arasında bu makamda vazife ifâ etmiştir. Çekilince, eski mesleği avukatlığa avdet etmişti. Âilesini çok severdi. Sırf bir meşgale olması için avukatlık yapardı, fakat «Ne yapayım! Hanımımın masraflarını karşılamaya mevcut gelirlerim kâfi gelmiyor, yine çalışıp kazanmam icab ediyor», diyerek hanımına olan muhabbetini izhar etmek isterdi.

Mr. Millerand'dan başka babam hakkında mütalâalarını bana nakleden diğer bir şehsiyet de Venezuela'da bir Alman dostumun villâsında av kıyafetiyle tanıştığımı kaydettiğim İtalyan Sefiri olmuştur. Babamın zamanında İtalya'nın Türkiye Sefareti ikinci kâtipliğini yapmıştı.

Millerand'ın hususiyeti, babamı bilhassa âlimâne bir şekilde mütalâa etmiş olmasıdır. Bana karşı alâkasının asıl sebebi; babam hakkında sahip olduğu kıymetli fikirleri ve kanaatleri idi. Bunu, konuşmalarımızda tevcih ettiği suallerden anlardım. Rahmetli ikinci eşim ile izdivacımdan sonra da dâvalarımla yine bir müddet Mr. Millerand meşgûl olmuştu. Yazmaya pek meraklı olan zevcim Halis bey, Millerand'ın babam hakkındaki konuşmalarını kısa notlar halinde kaydederdi. Bu dağınık hâtıralardan da geniş ölçüde istifade edilmiştir.

*
**

Babamın idaresi, bizim neslin «93 Harbi = 1877 - 1878» diye adlandırdıkları bir tarihî hezîmet ile, hâl'ini tâkibeden Balkan Harbi gibi diğer bir felâketin sınırladığı devreye rastlamaktadır. Balkan Harbi, hâl'inden sonra vukua gelmekle beraber, onu tahtından uzaklaştıran hâdiselere doğrudan doğruya bağlıdır. Babam, İmparatorluğun yıkılışına âit Mondros Mütarekesinin imzalandığı 1918 yılında gözlerini hayata kapamıştır. Babamın idaresi, bir deniz dalgasının sırtı gibi, bu iki tarihî çöküntünün arasında oldukça yüksek bir mevki alır ve kendi hayatı, imparatorluğunun hayatı ile aynı zamanda sona erer.

İmparatorluğun inkirazı safhasında, devlet idaresini deruhte eden cedlerim ve amcalarım buhranları durdurmak için ellerinden gelen gayreti sarfetmişlerdir. Ben, bu safhada mühim mes'uliyetler yüklenen sadrâzam ve kumandanların da ellerinden geldiği kadar iyi niyetle hareket ettiklerine kaniim. Müteaddid siyasî münakaşalar ve muhakemeler olmuştur, hiyanet iddiaları ortaya atılmıştır, kanlı cezalar tatbik edilmiştir, yıkılışın mes'ulleri ve suçluları olarak bir çok isimler ortaya atılmıştır. Bütün bunlara rağmen, kanaatimi değiştirmedim.

Avrupa'da geçen müşahede yıllarım esnâsında, daha tarafsız ve daha mücerret bir hava içinde tetkike ve düşünmeye çalıştım. Osmanlı İmparatorluğu ile birlikte yıkılan diğer imparatorlukların da hayat hikâyelerini, elimden geldiği kadar tetkik ettim. Karşılaştığım hakîkat, kendi kanunlarının hükmüne uyarak, dünyanın değişmekte olması idi. Fransa ihtilâli değişme temposunu daha hızlandırmıştı. Her imparatorlukta, yerine göre, hıyanetler, idaresizlikler, hürriyet mücâdeleleri zuhur ediyordu. Krallık idareleri yerlerini cumhuriyetlere terkediyorlardı. Dünyayı bir tufan gibi kaplayan bu denizin ortasında, Osmanlı padişahlık idaresinin bir ada gibi mevcudiyetini ilelebet muhafaza etmesi mümkün değildi. Osmanlı padişahlık idaresi de er - geç bu kanunun tesiri altında bir cumhuriyete inkılâp edecekti. Tarihin akışı bu idi.

Babam, kardeşi Sultan Murad V. Han'ın hal'i üzerine, 31 Ağustos 1876 tarihinde tahta çıktığı vakit, esâsen devletler arası bir taahhüd haline gelmiş olan böyle bir inkılâbı gerçekleştirmek mes'uliyet-i tarihiyesini taahhüt etmiş bulunuyordu. Kendi hükümranlığını, bir nisbet dahilinde, millet ile paylaşmaktan ibâret olan bu meşrutî idareyi vaad ve taahüt etmişti. Tarihî tâbiri ile siyasî inkılâp adını alan bu umumî değişikliğin mes'ud hedeflerine ulaşılması halinde, şüphesiz iç ve dış siyasî müşküllerden kurtulunulacağı sanılıyordu. Bu netice bize, yâni o devrin Osmanlı adını taşıyan ve haricî tesirler ile millî kültürleri teşvik edilen çeşitli anasırdan mürekkep halkına saadet ve refah getirecekti; fakat diğer cihetten topraklarımız-

da menfaatleri olan diğer devletlerin - yâni düvel-i muazzamanın - uzak emelleri engellenecekti.

Yıkılışımızın suçluluklarını birbirimize, daha doğrusu kendimize yüklemek hususunda elimizden gelen yapılmıştır, fakat bizi asıl yıkan yabancı menfaatleri, onların amansız mücâdelelerini bir türlü görmeğe muvaffak olamayışımızdır. Elbirliği ile karşı koyacağımız yerde, aksine onlar ile teşrik-i mesai ettik. Kendi kendimizi onların arzularına göre parçalamak için, açık veya kapalı, birbirimizle boğazlaştık.

Babamı siyasî bir hükümdar olarak temayüz ettiren devlet idaresinin, dikkate en ziyâde şâyan tarafı, bizi yıkan bu yabancı menfaatler ile dahildeki millî cereyanlar üzerine icraatını bilhassa teksif etmesi keyfiyetidir. Babam, dahildeki her türlü menfî hareketleri, yabancı menfaatlerin elinden kurtarıp, terbiye ve müsbet bir hareket haline getirmeye sabırla ve büyük bir irade kuvvetiyle çalışmıştır.

Bidâyette Osmanlı devletinin karşısında Rusya ve İngiltere bulunuyordu. Bunlar yeryüzünün iki büyük cihan devleti idi. Rusya Asya'da, İngiltere ise, denizlerde tevessü ediyordu. Genişlemek için tuttukları yol üzerinde birbirlerinin karşısına çıkıyorlar, aralarında bir dünya ihtilâfını hazırlıyorlardı.

Büyük Petro, Baltık havzasına Çarlık merkezini naklettirince (Petersburg), Rusya ile İngiltere İskandinavya sahasında birbirlerini elleriyle tutacak yakınlığa gelmişlerdi, fakat Baltık'taki Alman Duvarı bilâhere bu ihtilâfı Akdeniz sahasına kaydırmıştır.

O zamanki Osmanlı İmparatorluğunun bu iki büyük rakib arasında nasıl hayatî ehemmiyette bir menfaat sahası olduğu, Kırım harbindeki (1854 - 1856) vaziyetle ortaya çıkmıştır. Paris Muahedesi (1856), Osmanlı İmparatorluğunun tamamiyeti mülkiyesini garanti etmiş, fakat diğer cihetten devlet ülkesini başta Rus ve İngiliz olmak üzere Avrupa devletlerinin müşterek menfaat sahası olarak dolayısıyle teyit etmişti. Devlet, ancak bu garantiyi verenlerin arzuları dahilinde, kendi millî siyasetini tanzim ve idare edecekti.

Kırım harbinden, babamın zamanına âit olan «93 Harbi = 1877 - 1878» ne kadar, İngiliz - Rus rekabeti, Osmanlı toprakları üzerinde - bilhassa Hindistan yolu mes'elesi yüzünden - çatışmıştır. Her iki devletin, ayrı ayrı, Türkiye toprakları üzerinde hayatî iki geçite sahip olma gayeleri vardı. İngiltere Süveyş sahasını, Rusya Boğazları ele geçirmek istiyordu. 93 Harbinden sonra, Osmanlı ülkesinde, sözü geçen geçitlerin arasını ayıran sahada, menfaat siyaseti tâkip eden yeni bir üçüncü devlet Avrupa sahnesinde peyda olmuştu: Almanya.

Babamın bütün mahareti, bu üç kuvvetten hangisi tehlikeli olmaya başlamış ise, önce bunu tâyin etmek ve karşısına diğerlerini çıkarmaktan ibaretti. Bu devri iyi bilen mühim bir şahsiyet, sözü geçen siyasî düsturun, babam tarafından bir defasında, «Rus'ları darıltmamak, İngiliz'leri kuşkulandırmamak, Alman'ları da koz olarak kullanmak» tarzında yakınlarına nükteli bir tarzda izah ettiğini bana söylemişti. Babam bu oyunda çok taşlarını kırdırmıştır. Fakat tahtından indirildiği gün, hududları, yine Adriyatik'ten Hind denizine ve Ağrı'dan Tunus'a kadar uzanan bir ülke bırakmıştır. Ayrıca, tarihî kaderin diğer hükümdarlıklara inen darbesi, er - geç Osmanlı devletine de çarptığı vakit, topraklarında padişahların hâkimiyetini bizzat temsil ve idame edecek bir Türk milletini de yetiştirmeğe muvaffak olmuştur. I. Cihan Harbinde, devlet gemisi yaralanıp, kaptanları terk-i sefine ettikleri zaman, bu halktan teşkil edilen ordular, siyasî cemiyetler, asker, sivil büyük devlet adamları, batık sefineyi yeniden yüzdürmüştür.

Babamın devrinde Genç Osmanlılar, Genç Türkler, İttihad ve Terakki Cemiyeti, bilâhere siyasî fırkası, Türk Derneği (7 - 1 - 1909) - Türk Ocaklarının çekirdeği - gibi kültür ve siyaset müesseseleri doğmuştur. Bir çok vahim hatâlar irtikâb ettikleri de iddia edilmiştir. Hattâ babama da isyân edip tahtından indirmişlerdir; fakat babam onlara dâima müsamaha göstermiştir. Onları ortadan kaldırmak için elinde imkânlar olduğu halde, harekete kat'iyen geçmemiştir.

Osmanlı idaresi içinde gayrı müslim anasıra ve ruhanî mümessillerine karşı da, bütün İslâm âleminin halîfesi olarak, adaletle ve dürüstlükle muamele etmiştir. Bunlardan, devletin idaresinde, imparatorluğun idame ve bekası için büyük hizmetler istihsal etmiştir.

Babam, büyük devletlerin, Türkiye üzerindeki ihtilâflarını gayet iyi bilirdi, kendine tehlike arzeden tarafa diğerlerini tevcih etmek siyasî stratejisi, 93 Harbinde ve onu tâkip eden hâdiselerde dikkati çeker. Bilhassa Tuna nehrinden geçen serhadı yıkarak, Balkanlara nüfuz etmek isteyen Rusya ve Avusturya'yı Tuna'nın şimaline çekip orada tutmaya muvaffak olması, bu stratejiyi maharetle tatbik edebilmesi neticesidir. Hindistan yolunun emniyeti için Girit, Kıbrıs ve Arap yarımadası gibi, hayatî noktaları İngiliz işgaline, yâhut daha doğrusu müstemleke imparatorluğuna vermemek, bu mevkilerden Osmanlı devletinin menfaatleri için faydalar temin etmek gayretleri de aynı siyasî stratejinin şumulüne girer. İngiltere'nin eline geçme tehlikesini arzeden Girit hakkında, Yunan'lıların ilhak isteklerini silâhla reddetmeyi - yâni Yunan harbini (1897) - göze almıştır. Neticede bu adayı siyaseten müdafaaya muvaffak olmuştur. İngiltere'nin eline geçmesini önlemiştir.

Babam, İngiltere'nin, Hindistan siyasetini Akdeniz ve Hind denizi sahaları üzerindeki Osmanlı İmparatorluğu için tehlikeli emellerini vaktinde kavramış ve karşı koymak için Alman nüfuzuna müracaat etmişti. (Alman askerî mütehassısları, Anadolu, Bağdad ve Hicaz demiryolları imtiyazları). Kısaca, Orta Şarkta Almanya'nın kuvvetini İngiltere'nin karşısına çıkarabilmişti. Alman Kayseri II. Wilhelm'i İstanbul'a dâveti ve gösterdiği müstesnâ misafirperverlik, en nihayet Kayser'in Kudüs-i Şerîfi ziyareti, orada kendisini 300 milyon müslümanın halîfesinin «dost» u olarak ilân etmesi, gerek İngiliz ve gerekse Rus'ların üzerinde frenleyici tesirler icra etmekten hâlî kalmamış ve bu iki devletin hükümdarını Reval'de buluşmaya sevketmiştir. Fakat Reval mülâkatı, Alman propagandası tarafından, Rusya ile İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğunu taksime karar verdiklerine dâir bir sözleşme şeklinde yorumlanıp, yayınlanmıştır. Bu telkin maalesef çok müessir olmuş ve Türk umumî efkârı, Alman nüfuzu altına sür'atle ve umumî hey'etiyle kaymıştır. Eğer, II. Wilhelm'in I. Cihan Harbinden önce Londra, Viyana, Roma, Vatikan, Atina, İstanbul, Filistin, Tunca ziyaretleri, pangermanizm ideolojisi, «Almanya'nın istikbâli denizlerdedir» şeklindeki tehditkâr nutukları toplu bir halde Reval mülâkatı ile beraber mütalâa edilebilseydi, Reval Hükümdarlar Konferansının gayesi, Almanya ile hesaplaşmak esâsına dayanan bir anlaşma olduğu, bizim de ancak böyle bir Alman mes'elesi için müzakere edilmemiz icabettiği anlaşılırdı. Babam, Alman propagandasına tamamiyle teslimiyet gösteren İttihad ve Terakki komitesi karşısında kendi görüşünü hâkim kılamamıştır. Eğer bunda muvaffak olsaydı, belki Reval'daki konuşmayı yapan hükümdarlar, İstanbul'da babamla birlikte bir üçlü konferans akdederek doğrudan doğruya Alman mes'elesini görüşeceklerdi. Osmanlı İmparatorluğunu, kendi tecâvüz plânları için bir vasıta halinde kullanmayı tasarlayan Almanya'nın karşısında, bu sefer İngiltere ve Rusya ile birlikte bulunacaktı. Çünkü, Bu safhada, Osmanlı devletinin, müdafaa gayretlerini teksif ettiği Avrupa topraklarını Rus'larla paylaşan İngilizler değil, Alman'lar (Avusturya) dır. Almanlar, taksimin Reval'de İngiliz'ler ile Rus'ların yaptığı hakkındaki kesif propaganda perdesi arkasında, önce ikinci meşrutiyeti İttihat ve Terakki eliyle ilân ettirmişler, babamın elindeki hükûmet selâhiyetlerini azaltmışlar, İttihat ve Terakkiyi devlet siyasetine hâkim kılmışlar ve akabinde de Balkanları Buchlau anlaşması (*) ile (15 Eylül 1908) derhal Rusya ile taksim etmişlerdir.

(*) 1908 yılı 9 - 10 Haziran günlerinde Reval mülâkatından sonra (15 Eylül 1908) tarihinde Avusturya ve Rusya Hariciye Nâzırları «Buchlau» da Balkanlar'daki Osmanlı arazisini taksim edişleri ve bundan 15 gün sonra bu taksim plânının Bulgaristan'ın istiklâli ve Bosna, Hersek'in de Avusturya tarafından ilhakı hâdisesi tarihlerimizde silik geçmektedir. Buchlau'da Slav ve Germen'lerin yaptıkları taksim plânı ve tatbikatı Germen'ler tarafından Reval'de Slav ve Anglsaxon hayâlî taksim plânları yanında tarih bakımından hakikî mevkiini henüz alamamıştır.

Onlara, Bulgaristan'ı istiklâliyetini ilân yolu ile terketmişler, kendileri de (Avusturya) Bosna, Hersek'i aynı gün ilhak etmişlerdir. (5 Ekim 1908).

Bu taksimde ise Alman'lar aslan payını almışlardır. Kendileri Tuna cenubunda fiilen bir köprübaşı tesis etmişler, Rus'ların önüne, Romanya'dan sonra bir Bulgaristan tanponu tesis ederek onları Bulgaristan'daki gayelerinden yeniden ve fiilen uzaklaştırmışlardır. Basarabya'ya hapsetmişlerdir.

Sözde Rus'ların nüfuzu altına giren bu Bulgaristan, Balkan Harbinde Tuna güneyindeki yâni Alman nüfuz sahasındaki Türk'leri temizlemiş ve Birinci Cihan Harbinde de gene Alman'lar ile işbirliği yaparak onların Balkanlardan Osmanlı harekât sahasına irtibatlarını Sırbistan üzerinden açmaya silâhla yardım etmişlerdir.

Ne çâre ki, İngiltere ve Rusya ile işbirliği yapması ihtimal dahilinde görülen babamı, Alman'lar, dediklerine kayıtsız şartsız itaat gösteren İttihad ve Terakki komitesi vasıtasiyle tahtını terke mecbur etmişler ve onu Selânik'te İttihad ve Terakki kampında tam bir esaret rejimine tâbi kılmışlardır.

Neticede Alman'ların Balkanları parçalama ve kendi hâkimiyeti altına geçirme siyaseti ve tatbikatı, mücadeleyi I. Dünya Harbi şekline sokmuş, Osmanlı İmparatorluğu da onunla beraber bu ihtilâfta Rus ve İngiliz silâhlarının karşısına çıkmıştır. İngiltere, Hindistan yolu ile stratejik ve iktisadî ilgisi dolayısıyle Arabistan'ı bizzat müttefiki Fransa ile müştereken işgal mecburiyetinde kalmıştır. Fakat, bu yeni işgal mıntakaları, İngiltere'yi harb sonrası yıllarında mühim siyasî mes'eleler ile karşı karşıya bırakmıştır. Önce Osmanlı İmparatorluğunun bu kısımlarını alırken büyük kayıplara uğramış, daha sonra da, dünya hâkimiyetini ve Orta Şark'ı vahim bir şekilde kaybetmesine sebep olan II. Cihan Savaşını çok elverişsiz zamanda ve gayrı müsait şartlar içinde kabûle mecbur olmuştur. Onun rakibi Rusya ise, I. Dünya Harbini kaybetmesine rağmen, tekrar dirilmiş, dünya hâkimiyetini Amerika ile paylaşacak seviyeye gelmiştir. Binaenaleyh Osmanlı devleti, İngiltere tarafın-

Kızım Sâmiye

dan bekası şâyanı arzu bir siyasî kuvvet idi. Kendi istemeseydi, Almanya'nın kucağına İngiltere tarafından terkedilmiyecekti.

Babamın çağında, yalnız Hind ve Hind yolunu kontrolü altında tutmak için, faaliyetlerini bu işe teksif eden İngiltere'nin, bu mühim menfaat sahasını Rus'lara karşı, Osmanlı İmparatorluğunun mevcudiyeti ile korunmasını istemesi kadar tabiî bir şey olamazdı. Hayat damarı Hind ve Hind yolu siyasetine bütün gücü ile bağlanmış bir İngiltere'nin, Orta Avrupa'da, adasının karşısında, bir Alman tehlikesi çığ gibi büyürken, Osmanlı İmparatorluğunu Rus'lar ile paylaşmaya kalkması hiç de gerçeklere uygun görülmemiştir. Bilâkis, Almanya Avrupa'da mütecâvizâne hareketleriyle, merkezi kendi üzerine bir tehlike girdabı doğururken, buna karşı Rusya ve İngiltere'nin bir çemberleme faaliyetine başlamış oldukları görülmektedir. Fakat Osmanlı idaresi, bu çemberde, Alman'ların lehine çok büyük bir gedik vücude getirmiştir. Neticede Çarlık yıkılmış, İngiltere de, yukarıda işaret ettiğim gibi, arzuya şâyan olmayan kazançlar ile mühim buhranlara sürüklenmiş, Osmanlı idaresi de yanlış siyasetinin cezasını görmüştür.

93 felâketi üzerine tekrar avdet etmek istiyorum. Bunu önlemek için toplanmış olan İstanbul konferansının idaresine, babam büyük ehemmiyet vermiştir. İngilizlerin de desteği görülen müzakerelerden istihsali mümkün neticeleri, 93 Harbinin getireceği fâcialarla, devrin diğer zimamdarları mukayese edebilseydi, her halde konferansı baltalayacak hareketlerden sakınırlardı.

Hudud kapılarında Rus ordularının tecâvüz için fırsat beklediği ve Balkanlar'daki Slav unsurların da bu mütecâviz Rus ordularını kendilerini gelip kurtarması için, Osmanlı idaresini yıkmaya mâtuf her türlü faaliyetleri irtikâb ettikleri bir sırada, bir Teşkilât-ı Esâsiye rejimi ilânına, babamın icbar edilmesi, telâfisi imkânsız bir hatâ olmuştur. Bu ilk Teşkilât-ı Esâsiyeyi, kendi görüşlerine göre hazırlayanlar ve bunun ilânı için böyle bir ânı seçenler ve babamın da bunu ilân etmesine emr-i

vâkîler ile sebep olanların iyi niyetlerinden şüphe etmek mümkün değildir. Ancak, onların Osmanlı hududları ötesinde, Avrupa âleminde olan - bitenleri kavrayacak politik bir anlayışa sahip olmadıkları sonradan anlaşılmıştır. Gerçi bu zimamdarlar hâtıralarında hatâlarını kısmen veya zımnen olsun itiraf etmişler se de vaziyeti değiştirmek mümkün olmamıştır. Selânik'te, Alâtini köşkündeki sürgün ikameti sırasında, babam «93 Harbi için Karadağ'a bir karış toprak terketmekten sakındık, fakat sonra bunun yerine az kaldı Osmanlı İmparatorluğunu, İstanbul kapılarına yürüyen Rus ordularına teslim edecektik», demişti.

93 felâketinin yaraları, Berlin Kongresi ile oldukça tedâvi edilmiştir, fakat bunun da bedeli, Kıbrıs adasını İngiltere'ye - donanmasına üs olarak kullanması için - verilmesi olmuştur. Berlin Kongresinde babam, Rusya'nın karşısına bir İngiliz ittifakiyle çıkmak üstünlüğünü göstermiştir. Fakat maalesef Rus'ların, istikbâlde Türk'lere tekrar tecâvüz bahanesi olmaya yarayacak, Şark'taki ve Balkanlar'daki gayr-ı müslim unsurların istiklâl dâvalarına hizmet edecek reformlar icrası da taahhüt edilmişti. Babam bu reformları, İmparatorluğun bütünlüğünü bozmayacak şekilde ve Avrupa'dan getireceği mütehassıslar mârifetiyle gerçekleştirmeye tevessül etmiştir.

Yalnız bu sırada İngiltere boş durmamış, Mısır'ı, yâni kanalı işgal etmiştir. Napoleon'un da ilk fırsatta el attığı Mısır bölgesi, Osmanlı İmparatorluğunun inkişafında mühim bir istikamet hazırlamakta idi. Osmanlı İmparatorluğu, Mısır'a hâkimiyeti sâyesinde denizden emin irtibatlara sahip, Adriyatik'ten Bengal körfezine kadar uzanan bir İslâm imparatorluğuna, açık denizlerde harekete muktedir bir bahrî güce sahip devlet olmaya namzet görülüyordu. Mısır'ın böyle en zayıf bir ânımızda en kuvvetli müttefikimiz tarafından zabtı, denizlere sırtımızı çevirmeye, artık sâdece Asya'nın stepleri üzerinde hayâller kurmaya bizleri mecbur etmiştir.

Şüphesiz 93 felâketi, İstanbul Konferansında önlenebilseydi ve bilâhere onun tamiri için İngiltere'nin kucağına acz içinde

düşülmeseydi, İngiltere'ye Mısır'ı kaptırmamak Bengal körfezinden şarkî Akdeniz sahasına kadar olan hilâfet sahasında, Rusya'ya karşı koymak için denizlerde diğer bahrî güçler ile bir işbirliği siyaseti geliştirmek mümkün olabilirdi. Ve gene Mısır, İngilizlere kaptırılmasaydı, babamın panislamizm siyaseti muvaffakiyetle gelişebilirdi. Panislamizm bizim için bir deniz, panturanizm ise bir step siyaseti açıyordu. Şüphesiz, birincisi İngiltere'yi, ikincisi Rusya'yı tehdit ediyordu. Fakat, Osmanlı devleti, denizler ile stepler arasını ayıran bir istinat duvarı olmaya namzet idi.

Almanya ile hakikî yakınlaşma, Kıbrıs ve Mısır'dan sonra Girit üzerinde, Yunanistan lehine İngiltere'nin baskıları görülmeğe başladığı vakit vuku buldu. Girit'in müdafaası ile ilgili Yunan muharebesini tâkiben, artık, İngiltere'nin karşısına çıkmak icabediyordu. Almanya ile işbirliği siyaseti, bu gaye ile artan bir hızla inkişaf kaydetti.

İşte bu tekarrup, Makedonya mes'elesini dâvet etti. Balkanlar'da komitacı adı verilen silâhlı siyasî çetelerin faaliyeti başladı. Selânik, Manastır, Üsküb vilâyetlerini ihtiva eden havalide, Avusturya ile Rusya'nın beraber hazırladıkları bir milletler arası asayiş rejimi ihdas edildi. Hüseyin Hilmi Paşanın (umumî müfettişlik) idaresinde, fakat Rus ve Avusturya'lı siyasî memurların kontrol ve nezareti altında bir nevi, içinde Rus, Avusturya, İngiliz, Fransız subayları bulunan mahallî jandarma idaresi tesis edildi.

Silâhlı çetelerin tenkili faaliyeti, merkezi Selânik'te bulunan İttihad ve Terakki gizli cemiyeti içindeki çeşitli unsurların teşkilâtlanmalarına ve bir siyasî fırka hâlinde gelişmelerine sebep oldu. Almanya, yukarıda izah ettiğim gibi, Reval mülâkatı propagandası ile, bu cemiyeti eline geçirdi. Cemiyet, Makedonya'daki ordusu ile İstanbul'a yürüdü ve babamı tahtından indirdi. Müteakiben ortaya çıkan İttihad-ı Terakki fırkası iktidarı, Boğazlara bilfiil Alman'ları hâkim kılmıştı. Bu geçitlerde Alman topları İngiltere ile Rusya'yı birbirinden ayırmıştı.

İkinci zevcim Reşad Hâlis Bey

Resmin kenarında : «Perestişkârı olduğum muhyi-i şevk-ı hayatım Şâdiye Sultan'a bütün mevcudiyetimle...» yazılıdır.

Osmanlı İmparatorluğunun Viyana bozgunundan itibaren, Avusturya ile Rusya'nın müşterek siyasetleri, ancak Tuna'nın şimalinde uygulanabilmiştir. Tuna'nın cenubunda ise birbirleriyle dâima çatıştıkları görülmüştür. Rusya'nın 93'deki kazançlarını, Berlin Kongresinde Osmanlılara iade ettiren Avusturya'nın muhalefeti ve Rus'ların Balkanlardan geçen ric'at hatlarının, Avusturya tarafından tehdit edilmesi keyfiyetidir.

Balkanların serhadı Tuna nehri, Osmanlı kaleleri terkedildikten sonra Rusya ile Avusturya beynindeki bu dâimî Balkan ihtilâfı ile de müdafaa ediliyordu. Babama rağmen, Almanya'nın ve dolayısiyle Avusturya'nın kat'i bir şekilde iltizam edilmesi, önce Balkan Harbini, daha sonra Büyük Harbi teşvik etmiştir. İttihad ve Terakki Fırkasının Almanya'ya kayıtsız, şartsız bağlılığı, Rusya'yı İngiltere ile birlikte aleyhimize çevirmiştir. Bu, Osmanlı İmparatorluğunu da nihayetlendiren en mühim bir sebep olmuştur.

İmparatorluk câmiası içinde, hıristiyan ve müslüman olmak üzere iki esas dine mensup çok sayıda etnik grupların asırlarca beraber ve dostça yaşadıkları bir hakikattır. Fakat Avrupa'daki milliyetçilik cereyanları Osmanlı topraklarına sirayet ettiği vakit, istiklâl iddiasında bulunan bütün azınlıkları, Osmanlı idaresi mümkün olduğu kadar idare ve telife çalışmıştır. Fakat onların, bidayetten itibaren, saygı gösterilen millî an'ane ve duygularını ortadan kaldırmamaya, bilâkis saygı gösterilmeye ehemmiyet verilmiştir.

93 felâketi ve onu tâkip eden iç sarsıntılar sırasında, mahallî istiklâl hareketleri, onları Rusya ve İngiltere'nin, yâhut Almanya'nın (Avusturya) bir vilâyeti haline getirmemek için, şiddetle bastırılmıştır. Ancak, müstakil bir devlet hâlinde devam edebilecek olgunluğu kan dökerek ispat edebilen ve istiklâl imtihanlarını bu şekilde vermeye muvaffak olanların, imparatorluktan ifrazları yapılmıştır.

Harbler ve işgaller ile ileri geri dalgalanan uzun bir tarih devresi, eski Osmanlı toprakları üzerinden gelip geçmiştir. Osmanlı birliğinden istiklâllerini kazanarak ayrılan eski Osmanlılar, müslim, gayr-ı müslim, Osmanlıların can düşmanı olan ve onu donanmaları ile orduları ile yıkan büyük müstevlilerin esaretine geçici olarak girmişlerdir. Bu eski parçalar muhtelif isimde ve şekildeki millî devletler kurma hareketleriyle ayni kuvvetli komşulara karşı birbirlerini kurtarmaya ve korumaya dâimî gayret sarfetmişlerdir ve etmektedirler.

Babamın devrinde ortaya çıkan silâhlı siyasî istiklâl komitecileri, İmparatorluktan ayrılan parçalara benlik, şahsiyet ve millî şuur kazandırmıştır. II. Cihan Harbinden sonra uygulanan İngiliz Commonwealth siyaseti, belki dünyada ilk olarak babam tarafından Osmanlı idaresinde muvaffakiyetle tatbik edilebilmiştir. Böylece babam, yalnız Türk unsurlarının değil, diğer unsurların da bir câmianın müşterek menfaatleri çerçevesi içinde, siyasî bir rüşte ulaşmalarını, belki çok kanlı tedbirler ile temine çalışmıştır. Babam, kendi devrine değil, ülkesinin istikbâline hizmet etmeyi göze alabilmiş bir hükümdar olmuştur.

Diyebilirim ki, babam, İmparatorluğun inkirazını durduramamış, fakat hiç olmazsa dümenini sahile kırmış ve bir kumsala oturtmaya muvaffak olmuştur. Enkazından da bilâhere semereli bir şekilde faydalanılması mümkün olmuştur. İmparatorluk, daha fena bir idare ile, denizin açıklarında da batırılıp izi bulunamıyacak şekilde, sulara gömülüp gidebilirdi.

İttihad ve Terakki Partisi üzerinde bir defa daha durmak lüzumunu hissediyorum. Çünkü babamı, saltanatı devresinde, en ziyâde, bu siyasî teşkilât meşgûl etmiştir. Partinin ilk çekirdeği, selâhiyetli kaynaklara göre, 1890 yılında bir gizli cemiyet hâlinde kurulmuştur.

Şarkî Rumeli vilâyetinin, Bulgaristan Prensliği ile birleşmesi, ve Boğazlara çok yakın bir mesafede bir Rus vilâyetinin meydana gelmesiyle hâsıl olan, endişenin aksülâmeli çok büyük olmuştur. Bu yeni müstakil Bulgaristan, Balkanlar'da mevcut Osmanlı topraklarının İstanbul ile irtibatını tehdit ediyor, Garbî Rumeli'nin Türk halkını acı bir yalnızlık duygusu içinde bırakıyordu. Balkanlar'daki Türk halkının bir İslâv çemberi ile anavatandan tecrit ve tefrik edilip Rus esareti altına girmele-

ri korkusu, bedbin halk ve ordu mensuplarını büyük bir sadakat ve feragatla İttihad ve Terakki teşkilâtı içinde topladı. Cemiyetin merkezi Selânik, hedefi Bulgaristan'dan beklenen Rus tehlikesi oldu.

İttihad-ı Terakki, Türk'leri İslâv tehlikesine karşı teşkilâtlandırdığı gibi, ayni zamanda, Bulgaristan'ı ve Tuna cenubuna Rusların sarkmasını tehdit ettiği cihetle de Avusturya'nın dolayısiyle Almanya'nın Balkan siyasetine mühim faydalar temin ediyordu. İttihad ve Terakki'nin gizli çalıştığı sıralarda Avusturya ve Almanya'dan mühim yardımlar görmüş olmasına muhakkak nazarıyle bakılabilir. Nitekim İttihad ve Terakki, Avusturya ve Almanya tarafından Bulgaristan'a ve Rus'lara o kadar kat'i bir şekilde tevcih edilmiş idi ki, Bosna - Hersek'in işgali için hırsından feslerini yemekten başka hiç bir aksülâmel gösteremedi (*), bilâkis gerek Rusya'ya ve gerekse Bab-ı Âliye karşı bu işgalin bir paravanası olarak hareket etti.

Babam, hıristiyan anasırın İmparatorluktan ayrılıp, muhtar idareler ve ayrı hükûmetler hâlinde yaşamasını intaç eden hâdiselerin, önüne geçilmez akışını istemiye istemiye kabûl etmişti. Buna karşı müslüman ahalinin, Osmanlı câmiası içinde hâkim bir vaziyete gelmelerini istemiştir.

İttihad-ı Terakki, hem pâyitahtta ve hem de yabancı merkezlerde tesis ettikleri şubelerle, düvel-i muazzamanın himayesine de mazhar olmuştu. Fakat cemiyet, daha ziyâde, o devrin Berlin, Moskova ve İstanbul münasebetleri içinde ehemmiyetli bir mevki ihraz etmişti. Osmanlı İmparatorluğunda Türk ve İslâm ahalinin, İttihad ve Terakki adı verilen bu komitenin etrafında birleşmesi hem babamın, hem de Alman Kayser'inin tasvibini görmesi, Alman'lar ile aramızda, içinden çıkılmaz bir kör düğüm meydana getirmiş olması dikkate şâyan bir hakikattir.

(*) **Bu fes yemek esprisi, tanıdığım bir diplomatın Osmanlılar, Avusturya'dan gelen fesleri boykot ederek giymemeleri hâdisesini ifâde eden sözüdür.**

Önce babam, Pantürkizm'in gelişmesi için, bu cemiyetin faaliyetlerini kanalize etmiş, himaye etmiş, kendi aleyhindeki faaliyetlerini dahi teskin ve yatıştırma yolu ile bertaraf etmeye uğraşmıştır. Cemiyeti dâima yaşatmaya çalışmıştır. Günün birinde, «hasta adam» üzerinde menfaat sahibi olan Rusya ve İngiltere'nin muhtemel öldürücü darbelerine karşı İmparatorluğa bu cemiyetin faydalı olacağı ümidini - onun vahim yanlışlıklarına rağmen - beslemiştir.

Osmanlı İmparatorluğunun sahası, üç yarımada üzerine müesses bulunuyordu: Balkan, Anadolu, Arabistan yarım adaları. Rusya - Boğazlar hedef olmak üzere - Anadolu ve Balkan-lar'da faaliyet gösteriyordu. İngiltere ise, Süveyş hedef olmak üzere Arabistan'da hâkimiyet tesisine çalışıyordu. Rusya, nüfuz siyaseti için Islav ve Ermeni unsurları, İngiltere ise, Arab unsurlarını ele geçirmek ve bunları padişahın idaresine karşı muhalefete ve bölgelerinde müstakil, fakat kendilerine tâbi bir hükûmet kurmaya teşvik ediyorlardı. Bu «içerden parçalanma» ya karşı mukavemet için, babam, halîfesi bulunduğu üç müslüman etnik unsurunu Türk, Kürt, Arab tab'asının esas hâkim grupları hâline getirmeye ehemmiyet vermiştir.

Saray tarafından milliyetçi davranışlara teşvik edilen Türk Etnik Grupu Balkanlar'da İslâv ekalliyetlerin, Kürd Etnik Grupu Anadolu'da vilâyat-ı sitte'de Ermeni ekalliyetlerin, Arab Etnik Grupu da, çöl sahasında doğrudan doğruya İngiltere'nin karşısına çıkarılmıştı. Meselâ Makedonya'da kurulan İttihad-ı Terakki Komitesi Türklerin, Hamidiye taburları Kürdlerin, Arâbî Paşa hareketi Arab'ların, milliyetçilik gayeleri etrafında mücadele için teşkilâtlanmalarıydı. Bu üç müslüman etnik grupla, üç ayrı yarımada üzerinde, gayr-ı müslim grupların, düvel-i muazzama tahrikatı ile giriştikleri Osmanlı devletini yıkma faaliyetlerini durdurmaya çalışmıştı. (*)

(*) **Babamın Yıldız sarayındaki muhafız kıt'aları, ayrı millî üniformalar giyen Arnavut, Türk ve Arab taburlarından mürekkepti.**

Üç yarımadanın kapıları ayrı ayrı idi. Balkanların kapısı Tuna idi, Anadolu'nunki Kafkasya, Arabistan'ınki ise Nil idi. İslâvlar Tuna'da, Ermeni'ler Kafkasya'da (Şarkî Anadolu), İngiliz'ler Nil'de devletin giriş kapılarını açık tutmaya çalışıyorlardı.

Rusya ile İngiltere'nin Tuna, Kafkas ve Nil kapılarına yaptıkları tazyiklere, babam Türk, Kürd ve Arab milliyetçileriyle şiddetle karşı koyarken, Kayser Wilhelm II. de kendini halîfenin dostu ilân ederek babamın müdafaa silâhlarını teşkil eden müslüman etnik grupları eline geçirmekte kolaylık görmüştür. Bunlardan İttihad-ı Terakki'yi maalesef babamın elinden almaya ve İmparatorluk yıkılıncaya kadar da bu İttihad-ı Terakki vasıtasıyle de bütün Osmanlı İmparatorluğunu, «Drang Nach Osten» plânları hesabına harcamaya muvaffak olmuştur.

İtalyanların da Balkanlar'daki nüfuz sahası Arnavutluk ve Yunanistan idi.

Babam, Osmanlı tahtına, mutlak bir hükümdar olarak çıkmıştı. Fakat meşrutî bir idare tesis edeceğine dâir de taahhüdü vardı. Mutlakiyet şekline göre, devletin idaresi ve korunmasına âit mes'uliyet babamın omuzlarında olacaktı. Meşrutiyet şekline göre ise, bu mes'uliyet millet mümessilleri ile paylaşılacaktı.

Babam, hükümdarlık selâhiyetlerinin bir kısmını devretmiş olsa bile, dış tehlikelerin ve tecâvüzlerin karşısında İmparatorluğu koruma ve dış tehlikeleri bertaraf için her türlü tedbirleri alma mes'uliyetini, meşrutî idarede dahi elinde tutması lâzımdı, bunun devredilmemesi icabediyordu. Devletin teessüs ve inkişafında esası teşkil eden bu gelenek kanununu, babamın şahsen ihlâl etmesi imkânsızdı.

93 Harbi mukaddimesini teşkil eden Rus tazyikinin işlediği ve gayr-ı müslim anasırın da buna müvazî olarak istiklâl hareketlerini isyanlarla kuvveden fiile çıkarmaya savaştıkları bir sırada, devlet idaresinin bütün dizginlerini elinde toplaması, bu an'anevî hükümdarlık mes'uliyetinin icabı idi. Harb tehlikesi atlatıldıktan sonra, meşrutî rejimin teessüsüne gidilmesi iktiza ederdi. Fakat bu tehlikenin tam ortasındayken, Osmanlı

devletinin hususiyetleri mülâhaza edilmeksizin kaleme alınmış bir «Constitution» un emri vâki şeklinde ilânına, sadrâzamı tarafından mecbur edilmesi, sakınılmak istenen harbin içine devleti atmıştır. Rus orduları bu yüzden İstanbul'un kapılarına dayanmıştır. Babam, meşrutiyeti ilga etmemekle beraber, Kanun-ı Esâsiyi tatbikten sarfınazar etmesi, ilk yapılan yanlışlığın sebep olduğu felâketleri, yine mutlakiyet usulü ile tamire mecbur kalmasından ileri gelmiştir.

1908 yılı 22 Temmuz'unda babam, Makedonya'dan İttihad ve Terakki Komitesinin yaptığı mühlik tehditler ile meşrutiyet idaresinin tekrar ilânına cebredildi. Bu yeni meşrutiyet, otuz yıllık gayretler ile telâfi edilen 93 Harbi kayıplarını yeniden geri getirdi. Bulgaristan'ın istiklâli, Bosna - Hersek'in Avusturya tarafından ilhakı, Girit'in Yunanistan'a ilhakının istenmesi ve olgunlaştırılması ve en nihayet babamın hal'ini müteakiben daha da vahim vukuatın hudusuna bir mukaddime teşkil etti.

Netice şudur: Meşrutiyet idarelerini mevsimsiz ilâna babamın mecbur bırakılması, bu yüzden hâdis olan kayıpları telâfi için, onu otuz üç yıl mutlakiyetle hükûmet etmesi talihsizliğine sevketmiştir. Babam, İmparatorluğun en hayatî hududu olan Tuna'yı, ancak bu otuz üç yıllık otoriter idaresi ile siyaseten kontrolünde tutabilmiştir. Yalnız Almanya'nın (Avusturya) silâhlarıyla Bosna - Hersek kesiminde Berlin Kongresinden beri açık bulundurduğu Tuna gediğini kapayamamıştır. Gerek birinci, gerekse ikinci meşrutiyet, bu Tuna duvarını en tehlikeli şekilde her defasında yıkmıştır.

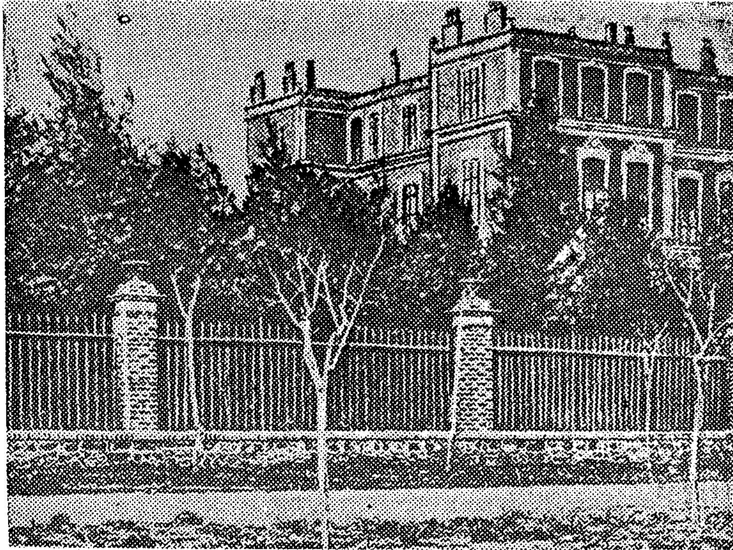
NETİCE:

1 — Osmanlı devletinin yazılı olmayan bir esas kanunu vardı. Hükümdarın devleti korumak için, miras yolu ile devraldığı bir mes'uliyeti vardı. Bu mes'uliyetin meşrutî bir idare ile halkın mümessillerine devri, yâhut onlarla tesirli bir şekilde paylaşılması yine babama âit bir işti. Zaman ve şekli onun tarafından seçilmeliydi.

2 — Osmanlı devletini tehdit eden tehlikeleri önlemek için siyasetin silâhtan daha müessir olduğunu babam, siyasî tarihimize en büyük bir ders olarak bırakmıştır.

3 — Meşrutî idare ile hükümranlık selâhiyetlerini devredeceği bir halk grupunun, Türk milliyetçiliğinin, siyaseten olgunlaşmasını sabırla beklemiştir.

4 — İmparatorluktan ifraz olunan müslim ve gayr-ı müslim unsurların İngiltere, Rusya ve Almanya'nın pençesine düşüp yok olmamaları için, bir siyasî şuur ve şahsiyeti iktisab etmelerine kadar, onları türlü imtihanlar vermeye mecbur etmiştir. İmtihanı kazananları azad etmiştir. Böylece, hükümdara tâbi bir Osmanlı rejimi yerini, Orta Doğu ve Balkanlar'da bölgeye bağlı, birbiriyle görünmeyen kültür ve menfaat bağlariyle sıkı sıkıya merbut, hükümranlığı milletleri tarafından temsil edilen bir müstakil Orta Doğu ve Balkan devletleri âilesi bırakmıştır.

Selânik'te, babamın içinde sürgün yaşadığı Alâtini Köşkü

KÜÇÜK MEKTEP TALEBELERİNİN BİR KADİRŞİNASLIĞI

Birgün kapım çalındı. Karşıma apartmanın koridorunu dolduran bir çocuk kalabalığı çıktı. Hep bir ağızdan ve gürültülü konuşmalarından ne dediklerini anlayamadım. «Apartman kapıcısının çocukları mısınız?» diye sordum.

— Hayır! dediler.

Aklıma başka bir sual geldi:

— Benden bir şey mi istiyorsunuz? (Para kasdederek).

— Hayır! diye tekrar beni elleriyle protesto ettiler. Aralarında bir kaynaşma oldu. Çantalarından bir tarih kitabı çıkardılar. Acele acele sayfalarını karıştırdılar. Bir resim buldular, bana gösterdiler; bu, mekteplerimizde okutulan bir tarih kitabının sayfasındaki babama ve büyükbabama âit fotoğraflardı. Çocuklar yüksek bir sesle: «Bu sizin babanız mı?» dediler. «Evet!» dedim. Bir şeyler konuştular. Sonra aralarından birisi ileri çıktı, gelip elimi öptü; diğerleri de, gayet terbiyeli bir şekilde, onu tâkip ettiler, gelip ellerimi öptüler.

— Kitabınızda babam için ne yazıyor, iyi şeyler yazıyor mu? diye sordum. Cevap verdiler. Fakat, yine ne dediklerini pek anlayamadım. Yalnız bana karşı saygılı duruşlarından, parıltılı bakışlarından içlerinin muhabbet ve tecessüsle dolu olduğunu anlamakta gecikmedim. Yakında hâtıralarımın kitap hâlinde intişar edeceğini, benden babam hakkında öğrenmek istedikleri bilgileri - kâfi derecede olmasa bile - orada bulabileceklerini söyledim. Çocuklar, ilk mektep talebeleri idi. Tatbikî tarih dersi yapmak için ziyaretime gelmiş bulunuyorlardı.

Hâtıralarım, yetişkin insanlara hitap etmek için kaleme alınmıştı. Fakat bu yavrulara da bir anne gibi hitap etmek arzusunu duydum. Bir vakitler kızım için not ettiğim düşüncelerimi onlara da ifâde etmeye karar verdim.

Kızım hânedan mensubu olarak dünyaya gelmişti; fakat kader, onu da bizler gibi vatandan ayrı düşmeye icbar etmişti. Kendi hayatını kendisi temin eden mütevâzi bir kimse yapmıştı. Kızımın, mâzisini hatırlayıp boş bir gururun tesiriyle, karşılaşacağı hakikatler ve engeller önünde sarsılmaması, onları kolaylıkla anlayıp iktiham etmesi mühim bir mes'ele idi. Bir halk çocuğu gibi terbiye görmesine şahsen büyük dikkat sarfettim. Maddeci olmamasını, elindeki ile kanaat etmesini, ihtiyaçların tükenmiyeceğini, birisini temin eder etmez, arkasından yenisinin zuhur edeceğini söylerdim. Kanaatkâr olanın her zaman bahtiyar ve her zaman zengin yaşayacağını telkin ederdim.

Allah'a büyük bir îmanla bağlanmasını temin etmek ve İslâm dininin ululuğunu ruhunun derinliklerine sindirmek, benim için büyük bir vazife oldu. Onu yabancı iklimlere kendi kaderi ile başbaşa bırakmaya mecbur olduğum an, kalbine aşıladığım Allah sevgisi, Allah korkusu ve Allah'a güven, ona verebildiğim en kıymetli şey olmuştu.

Bedbahtlıkların sebebi, korkaklık, kıskançlık, irtikâb ve riyânın, İslâm dininin Allah duygusu ile bertaraf edileceğine âit inancı onda tesis etmeye muktedir olduğumdan dolayı gurur ve sürûr duyarım. Hayat hikâyemin aydınlık ve karanlık günlerini ona anlatırken, bu telkinatımı doğrulayacak kıymetli örnekler veriyordum.

Cenâb-ı Hakk'ın insanlara bahşettiği mevahibin en yükseği, hakikat severlik, hemcinsine yardım ve iyilik etmektir. Muzdarip ve mükedder olanlara dâima yardım, tesellî ve cesaret verilmelidir. Duygusuz insanlar bu büyük istidat-ı fıtrîden mahrum demektir. Meşhur Baron Sallot'ya izâfe edilen bir hikâyeyi kısaca anlatmak isterim:

Baron Sallot bir yaz gecesi yanında bir gazeteci arkadaşı ve uşağı ile gezintiye çıkar. Avdetlerinde, bir köşeyi dönerlerken, karşılarına silâhlı bir adam dikilir. Üzerlerindeki tekmil paraların teslimini ister. Sallot, cebindeki üç altını hüsn-i rıza ile meçhûl adama verir, daha fazla verecek parası olmadığını da söyler. Hırsız uzaklaşır, fakat Baron bu meçhûl adamı uşağına tâkip ettirir. Hırsızın fırına gidip ekmek aldığını, sonra evine gidip zevcesi ve çocuklarına: «İşte size bir ekmek ki, bin belâ ile ele geçirdim. Bununla açlığınızı defediniz ve bilmiş olunuz ki, bugünlerde jandarmalar beni yakalayacak ve kanun beni asacaktır. Sebebi ise sizsiniz», dediğini öğrenir.

Ertesi gün Baron, hırsızın evine gider. Hâne sahibinden tahkikat yaparak bu adamın fakir bir terzi olduğunu öğrenir. Kapısını çalar. Bir gün önce soyduğu adamı karşısında gören terzi şaşırır ve korkar. Baronun ayaklarına kapanır. Baron: «Korkma, seni mahvetmeye gelmedim. Biliyorum ki, bir terzisin, işte sana otuz altın! Bunu sermaye yap, çalış evlâtlarını ve zevceni besle! Eğer gayret ettiğini görürsem, seni himâye edeceğimi vaad ederim», der.

Görülüyor ki, af ve âtıfet tatlı ve güzel bir harekettir, fazîlettir, insanı yüceltir.

Bâzı insanlar kazanmak gayesiyle her türlü riyâyı irtikâb ederler, hasımlarına hakaret dolu sözler sarfederler. Bu türlü davranışlar, dâvaları isbat ve müdafaaya yaramadığı gibi, hasımların husumetlerini de tezyid ve teşdit ederler.

Öğrenmek, ilim tahsil etmek insanın temel faaliyeti olmalıdır. Vakitler, lüzumsuz eğlenceler ile israf edilmemelidir. Kendi dilinden başka müteaddit dillere vâkıf olmak, bizlere yeni dünyalar kazandırır.

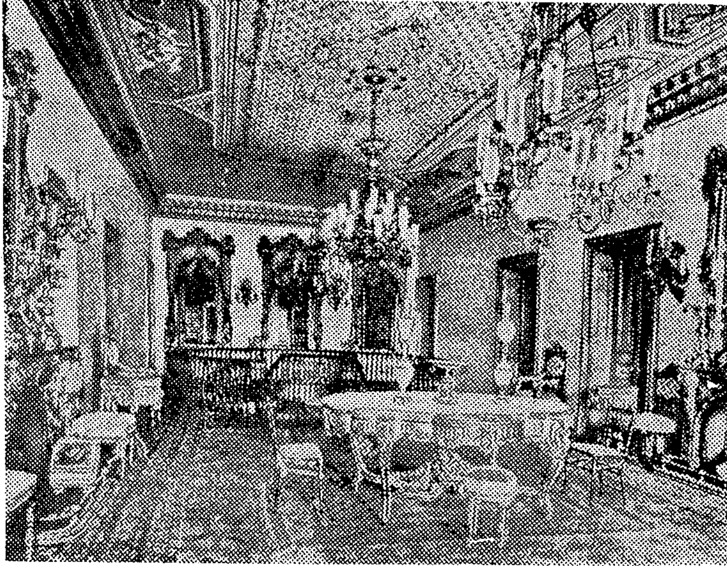
İşte kapımı çalan, elimi öpen, tarih kitaplarının sayfalarında resmini gördükleri babama ve cedlerime karşı saygılarını böylece bana izhar etmeye çalışan bu yavrulara muhabbetle bağlandım. Kızıma âit düşüncelerimi onlara da açarak, saadetlerine hâdim olmak istedim.

HAREME ALINAN KIZLAR VE ONLARA VERİLEN GÜZEL İSİMLERE DÂİR

Osmanlı haremini vücuda getiren unsurlar içinde Kafkas menş'elilerin ekseriyette bulunması mühim bir gelenekti. Osmanlılardan önceki kadîm saraylarda da bu halkın şöhretlerine dâir bir çok bilgiler mevcuttur. Halk dilimizde umumiyetle «Çerkes» tâbir ettiğimiz bu halkın kızları, babamın zamanında haremde çoğunluğu teşkil ediyorlardı.

Kendilerine Osmanlı hareminin usulleri ve âdâbı büyük bir titizlikle tâlim edilirdi. Önceki hayatlarıyla kıyaslanmıyacak yepyeni bir insan ve şahsiyet haline gelirlerdi.

Harem menkıbelerinde ve masallarında adı geçen kadın kahraman-

Mesire köşklerinden Maslak Kasrı'nın salonu

Halam Fatma Sultan

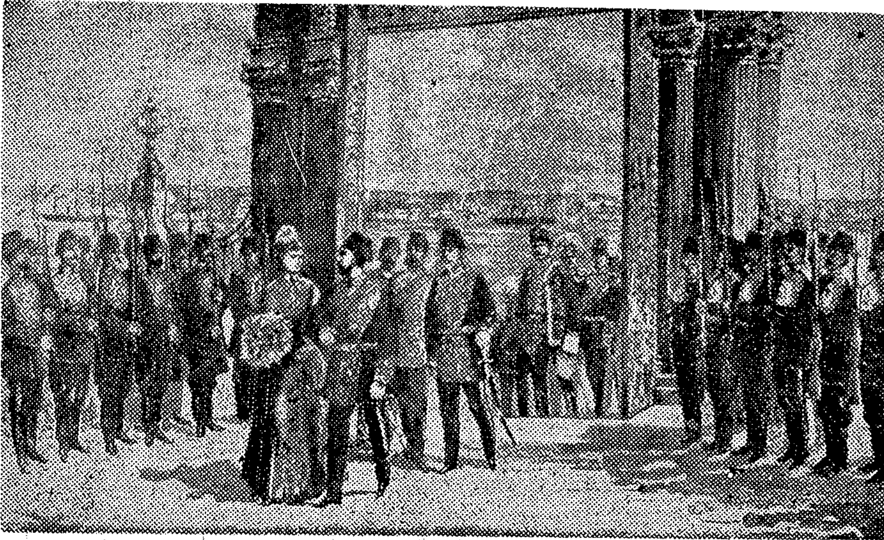
ların güzel ve edebî mânâlar ihtiva eden isimlerinin onlara verilmesi âdet haline gelmişti.

Bunlardan bâzı örnekleri aşağıya kaydediyorum:

('Avazi-dil), (Şahper), (Hezar-efrûz), (Aşk-hâlet), (Nûr-safa), (Dîl-âşub), (Gonce-leb), (Âlem-efsûn), (Edâ-dil), (Naz-melek), (Firistâde), (Keşf-i râz), (Dil-esrar), (Yar-ı canan), (Dürr-i yektâ), (Eflâkpar)

Sultan Aziz devrinden kalma bâzı eski büyük halalarımın, saraydan çıktıktan sonra, tekrar izdivaç etmeyip, ömürlerini gene sarayda ikmâl etmek üzere kendilerini bu hayata adamış insanların hâtıralarını huşû içinde anarım. Onlar, saraya yeni gelenlerin mürebbiyeleri olurlardı.

Fedakârlık ve sadakat duygularıyla büyük şöhret yapmış Çerkes kızlarının harem lisanına getirdikleri bâzı hoş yenilikler vardı. Meselâ onlar, «Kalfam» yerine «Kafam», «Kadın efendi» yerine «Kene efendi», «Âlemefsûn kalfa» yerine «Âlemesun kafa» derlerdi. Bizlere alem olan «Arslancığım» yerine «Asancığım» derlerdi. Asırlarca kullanılan bu nâkıs Türkçeye, kullana kullana biz de alışmıştık.

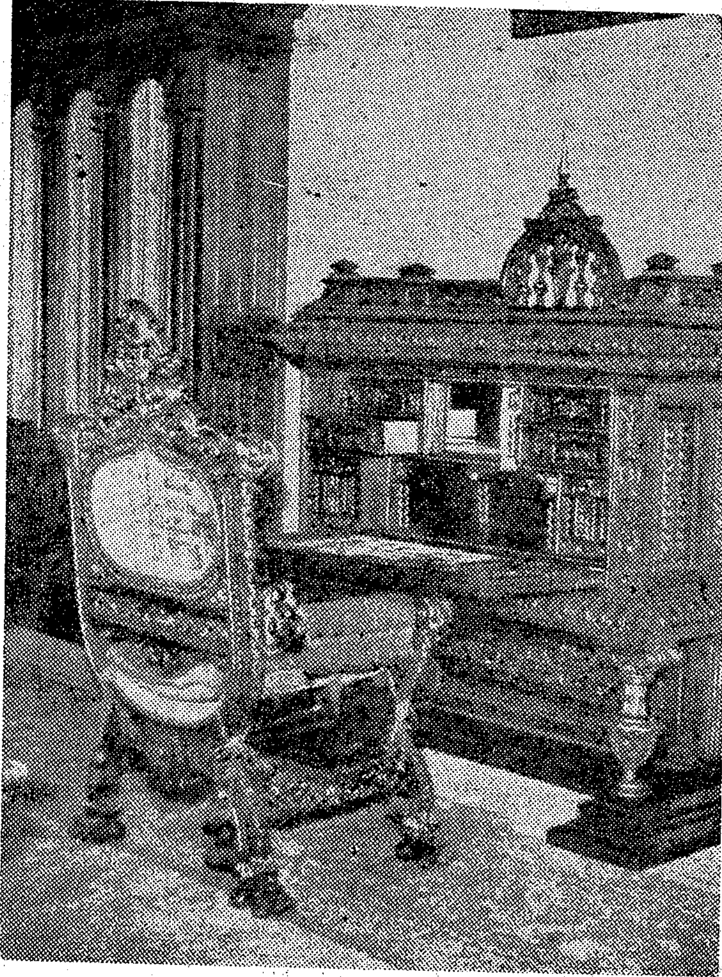

Dolmabahçe Sarayında bir karşılama töreni

Sultan 2 nci Abdülhamid'in siyasî dehası ölümünden sonra daha iyi anlaşıldı. Yukarıdaki karikatür 1 inci Cihan Harbi günlerinde neşredilmiş olup, mahlû' hakan'ı kucağında «Sulh-i cihan» çocuğuyla göstermektedir. O Osmanlı tahtında kalmış olsaydı, İmparatorluğumuz, belki de o feci âkıbete uğramıyacaktı.

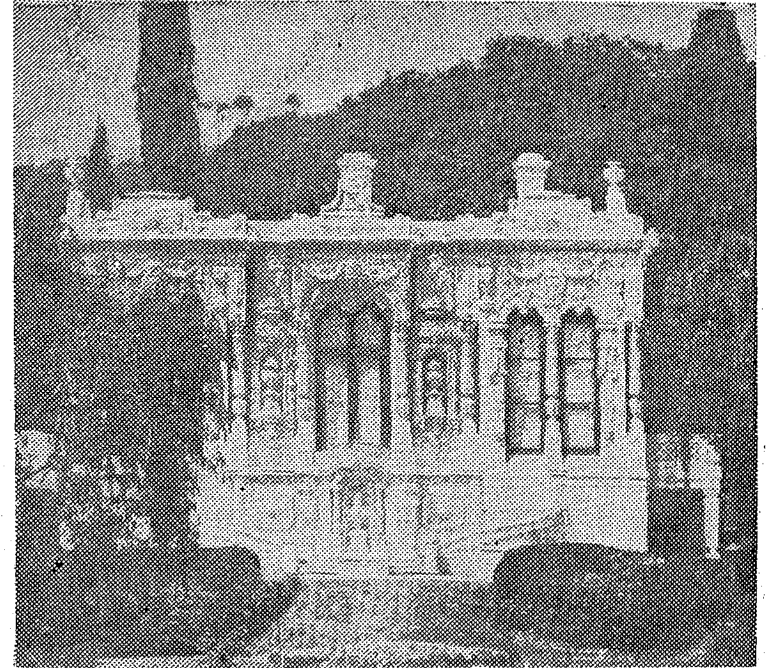
Harem kızlarının başına, saray tâbiri ile «hotoz» dediğimiz «türban» giydirilir ve örneklerini verdiğim isimlerden kendisine münasip görülerek seçilen ad, küçük bir karta yazılır «türban» ının üzerine iğnelenirdi. Bu yeni ad, kolaylıkla ve sür'atle herkes tarafından bellenirdi. Şüphesiz yeni isimlerin mânâları da onlara esaslı bir şekilde izah edilirdi. Ve kızlar da bu izahlara göre, kendilerini isimleri gibi inceltmek için şuur altı bir gayret sarfederlerdi. Bir harem kızının ilk eğitimi, onun çağrılış şeklini tâyin etmekle başlardı.

Babamın çalışma masası

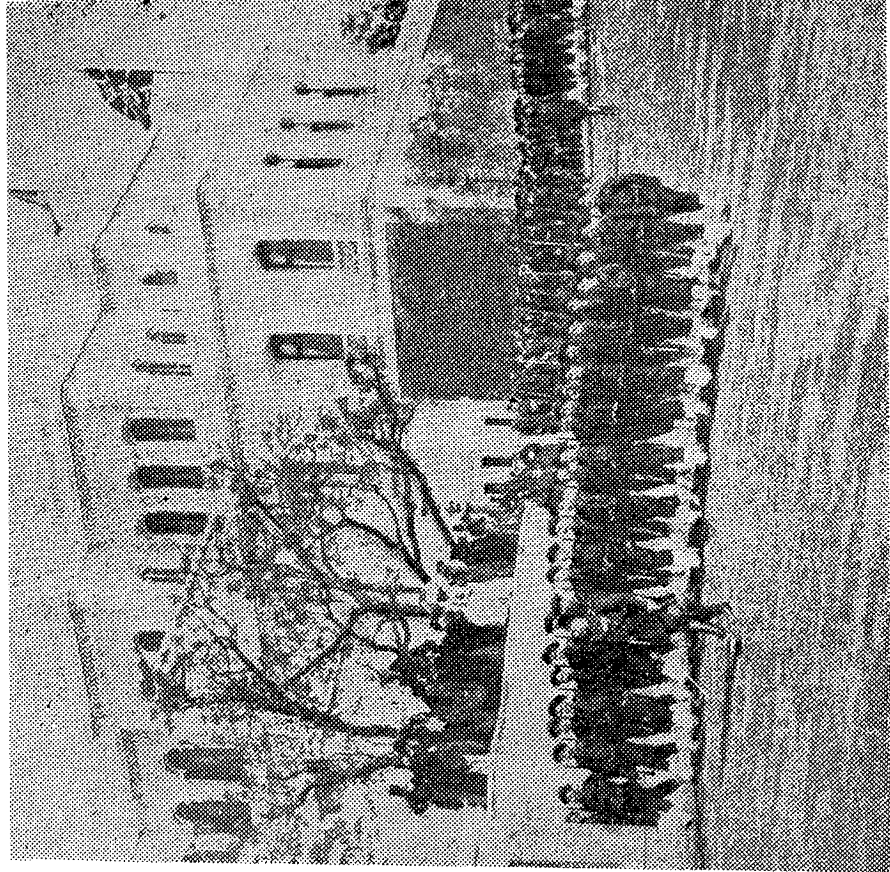
Babam, haremdeki usül ve âdetler ile kat'iyen ilgilenmez, bütün zamanını, selâmlıkta mâiyyet-i erkânı ile devlet işlerini yürütmekle geçirirdi. Selânik'e gönderildiği zaman «hotozlu» harem kızlarından birkaç tane Alâtini köşküne yollanmıştı. Babam, onların yerlerde sürünen uzun etekli elbiseleriyle, «türban» lı başlıklarını normal kıyafete göre tebdil ettirmiştir. Bu husustaki fikrini de şöyle açıklamıştır: «Ben, Yıldız'da da bu türlü giyinişlerden memnun değildim. Fakat, benden sonra mevkiime gelecek biraderlerimin, eski âdetleri kaldırdığımı hoş görmiyecekler diye onları muhafaza ederdim.»

Selânik'e gelen grupun içinde «Gevherrîz» isminde bir kız vardı. Zarif bir endama malikti. Bu sebeble herkesin muhabbet ve alâkasını üzerine çekerdi. Babamın arzusu üzerine, kıyafetini değiştirip zamanın modasına göre giyindiği vakit, ne kadar câzibeli hale geldiğini hiç unutamam...

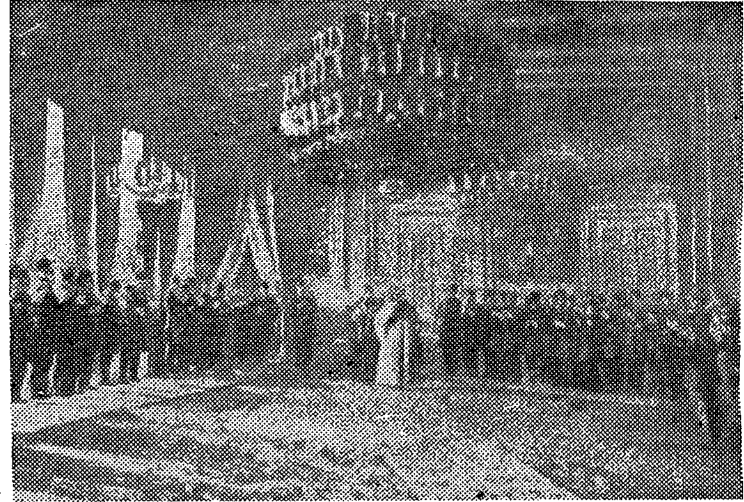
Mesire köşklerinden biri
(Ihlamur Köşkü)

raki geçit resmini Sultan Abdülhamid mabe
yin dairesinden seyrederdi. Setlerde, sefaretle
mensupları bulunurdu. Resim, Alman impara
toru şerefine yapılan geçit resmini gösteriyoı

Almanya Kayzer'inin Sultan Abdülhamid zamanında İstanbul'u ziyaretinden bir sahne.

Sarayda bir Muayede merasimi, (Ortada altın tahtın önünde Sultan Abdülhamid, onun karşısında Şeyhül - İslâm, tahtın sağında ve solunda rical-i devlet, vükelâ ve ümerâ...)

İÇİNDEKİLER

RESİMLER